

B. Kovács István - Sebők Attila - Gaál Lajos - Bodnár Mónika - Bodorová Olga

Fábry János szolgálatáról és emlékének ápolásáról – hat tételben

1. „Ahol az ő ekéje szántott...”

„Exegit monumentum aere perennius“ – fogalmaz Horatius A költészet műzsájához c. versében. Magyarul: „Ércnél is maradandóbb művet emeltem én“, vagy **Kosztolányi Dezső** fordításában: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradandóbb.“

Tisztelt Hallgatóim!

Gyakorta idézte ezt a szállóigévé vált mondatot az az ember, akinek okán ma együtt emlékezünk. Fábry János a nagy gyűjtők, közösségépítők egyike volt. Nem érzem túlzásnak, ha ezt mondom: nem volt tőle hasznosabb ember Rimaszombatban a 19. század második felében. Bizony mondom, nem ok nélkül fogalmazott úgy a szerkesztő a Rimaszombatban megjelenő *Gömör-Kishont* c. megyei hetilap 1908. évi első számában, hogy „Valósággal fogalommal változott az ő alakja Rimaszombatban és Gömör-megyében. [...] tisztesség illesse mindenkoron, ahol az ő ekéje szántott, annak hosszú időre nyoma marad a közélet terén”.

Életének részletező bemutatásától felmentve érzem magam, hiszen önéletrása első része most jelent meg a Gömörország 2007. évi 4. számában, folytatása pedig az idei első számban jelenik meg. Ám a jó rend kedvéért a legfontosabb állomásait mégiscsak illő felidézni!

1830. július 31-én született a rimaszombatiak mindenkor nagy riválisának számító Losonc városában. Iskoláit Losoncon, Selmecen és Eperjesen végezte. Az utóbbi helyen **Hazslinszky Frigyes** és a nagy tudású **Vandrák András** is tanárai közé tartozott. A bécsi egyetemen is bővítette az ismereteit, ahol fizikát, vegytant, ásványtant és geológiát tanult. Cselekvő részese az 1848/49-es szabadságharcnak, ott van a világsi fegyverletételnél is.

Noha 1897-ben hivatalosan nyugállományba vonult, a szolgálatot nem hagyta el. 1907. december 28-án hunyt el Rimaszombatban. Sírját – sokakéval egyetemben – a kommunizmus időszakában felszámolták. (Csak a teste! – **Gárdonyival**.)

A polgárosodó Rimaszombat embere volt. Igen széles körű szolgálatot végzett. Vérteli pedagógus volt. Élete során volt magántanító Jánosiban (1850), gimnáziumi tanár Osgyánban (1851–1853) és Rimaszombatban (1853–1897). 1868-ban megalapítja a *Felsőbb leánynevelő intézetet*, amelyet 1890-ig vezet, önzetlenül, olykor saját zsebéből támogatva azt. Ez utóbbihoz, illetve Fábryhoz kapcsolható a felsőfokú képzés megindítása is. Ő kezdeményezte és szervezte meg a pedagógusok regionális szakmai társulását, a *Gömör-Torna megyei Általános Tanítóegyletet* (1868. szept. 1.), majd a *Gömör-megyei Általános Tanító-egyletet* (1874). A néptanítók továbbképzését is megszervezte (1870–1873). Ő írta az első állattani és növénytani tankönyvet. Csaknem fél századon át volt má-

sodik otthona a katedra. Tanítványai közül legalább kettőt említsünk meg: a már idézett **Mikszáth Kálmánt**, illetve későbbi akadémikus **Richter Aladárt**, a kolozsvári botanikus kert megálmodóját. Minderről **Sebők Attila** és **Gaál Lajos** szól majd bővebben.

A botanikát, ahogy ő fogalmazott, a „*legszeretettelőbb tudományt*”, nem csupán tanárként művelte, tudósa is volt. Nagyhírű herbáriumma ma szétszórva, Rimaszombatban, Kolozsvárott és Pozsonyban található. Számos tanulmányt és egyéb szacikket publikált. **Gaál Lajos** mutatja majd be.

Neki is köszönhető az *Uzoda Társulat* megszervezése (1868), s ott van a *Műkedvelő Társulat* alakulásánál (1868) is.

Istenfélő emberként evangélikus egyházában is vállalt közéleti megbízatást. Az *Evangélikus Egyháztanácsnak* és a *Kishonti Evangélikus Egyházmegye* törvényszékének tagja volt.

A városi meteorológiai megfigyeléseket is ő végezte.

A polgári élethez tartozott a takarékos élet. Ő maga a *Gömör-megyei Nép- és Iparbank* részvényesei közé tartozott, a takarékbetétek gondolatát a diákok között is népszerűsítette.

Tagja volt számos egyesületnek, szakmai társaságnak: *Országos Pedagógiai Társaság*, *Országos Középiskolai Tanár-egyesület*, *Királyi Magyar Természettudományi Társulat*, *bécsi Állat-növénytani Társulat*, *Gömör-Kishont vármegyei Honvédegylet*, *Gömör-megyei Közművelődési Egyesület*.

Néprajzi és néprajzi gyűjtéseket folytatott, s eredményeit közölte is, részben a *Gömör-Kishont*, részben a *Nyelvőr* hasábjain. Kiemelkedik közülük a rimaszombati betlehemezés anyagának közreadása.

A megyei sajtóban ismert publicistának számított.

Kiterjedt levelezést folytatott, amely azonban töredékesen maradt ránk.

Az általa megálmodott – és meg is valósított – múzeum egyesületünk igazgató választmányának 1908. január 13-án tartott ülésén ekképpen fogalmaznak: „*Elnök* (Borne-missa László, alispán) az ülést megnyitván mély megilletődéssel emlékezik meg arról a csapásról, mely Fábry János múzeumunk igazgatójának váratlan elhalálása folytán érte egyesületünket. A veszteség súlyát annál mélyebben érezzük, mert a megboldogultban vezérünket veszítettük el s mindnyájan közvetlen szemtanúi voltunk annak a nemes lelkesedésnek, mely őt a Gömör-vármegyei Múzeum megalkotásában tettekre sarkalá, mindnyájan ismerjük azt a páratlan buzgóságot, időt nem kímélő s mulasztást nem ismerő szorgalmat, melyet kifejtett ama célra, hogy gyűjteményeink rendkívüli terjedelmű anyagát összehordja és rendezze. És éppen akkor kellett elvesztenünk őt, a nagy mű megalkotóját, a munka lánglelkű apostolát

midőn egy hosszú élet fáradságainak édes gyümölcseként az a boldog öntudat költözött szívébe, hogy megépítette vármegyénk közművelődésének ezen alapjait, melyekre a jövő nemzedék további munkájában biztosan támaszkodhatik.

De súlyos veszteség érte egyesületünket az által is, hogy a hervadhatatlan érdemű alkotó elhunytá folytán kidőlt sorainkból az erőket önmagában egyesítő oszlop is, melyen a jövő számára épített nagy mű nyugodott, azt a nagy erkölcsi feladatot hagyva ránk, hogy az ő alkotását, mint a közműveltségben való fejlődés egyik leghatalmasabb faktorát az ő kidőlte után is fenntartsuk s ezáltal megteremtőjének emlékezetét megőrizzük.

E súlyos veszteség érzetében indítványozza [az] elnök, hogy Fábry János emlékezte, az ő örök érdemeinek elismerésével, Igazgató Választmányunk jegyzőkönyvében megörökíttessék s erről a gyászoló család is [jegyző]k[öny]vi kivonatban értesíttessék.

Az igazgató választmány, midőn az elnöki bejelentést szomorún tudomásul veszi, legmélyebb részvételének kifejezését adva: Fábry János örök érdemeit jegyzőkönyvébe igtatja s annak kivonatát a gyászoló családdal közölni rendeli.”

(jegyzette: Veres Samu, főtitkár)

Nem ok nélkül fogalmaznak így. Életének második felében a legtöbb időt és energiát a megalakítandó múzeumnak szentelte. Már a gimnáziumban megszervezte a múzeumot. Ez alapvetően iskolai szertárnak számított, a benne lévő emlékek, köztük természettajzi tárgyak, régészeti, történeti, néprajzi és művészeti emlékek elsősorban a szemléltető oktatást voltak hivatva segíteni. Amikor 1867-ben a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* XII. nagygyűlésüket Rimaszombatban tartják, Fábry cselekvő részt vállal a szervezésből. 1873-ban felhívást tesz közzé a bécsi kézimunka-kiállításon való részvételle. Ugyancsak ő a motorja a tanítóegylet éves közgyűlései alkalmával szervezett tanszerkiállításoknak (pl. Nagyrőce, 1877, Putnok, 1879 – elismerő oklevél). A nagyrőcei közgyűlés alkalmával merül fel a *Tanszermúzeum* (mai értelemben: tanszerellátó-központ) gondolata. Ugyancsak jelen van az 1878-es székesfehérvári *Országos Ipari Kiállításon*. 1881-ben közreműködik a Rimaszombatban rendezett országos kézimunka-kiállítás megszervezésében.

Korántsem előzmény nélküli tehát az a *Gömörmezei művészeti és régészeti kiállítás*, amelyet 1882. szeptember 3-án nyitottak meg a mai múzeumépület termeiben. A siker nem maradt el. A megnyitó másnapján tartották a *Gömörmezei múzeum egyesület* alakuló ülését, e napig nyúlik vissza az immár 125 éves *Gömör-Kishonti Múzeum* története. Az újonnan megalakult egyesület s egyben a múzeum igazgatója – ki más is lehetett volna?! – Fábry János lett. A kiállítás anyagának egy részét a kiállítók a megalapítandó múzeumnak ajándékozták és az anyag képezte a múzeum mai gazdag gyűjteményének az alapját. Az első műtárgyakat, **Izsó Miklós** szoborterveit a még csak alakulóban lévő múzeum egyesületnek a *Petőfi-*

szoborbizottság ajánlotta fel – köztük a ma a Tompa téren álló szobor gipszmintáját is!!!

„*Colligite fragmenta, ne pereant*”, azaz: „*Gyűjtsétek össze a maradványokat, hogy el ne vesszenek*” – ezt írta mottóként Fábry János a *Gömörmezei múzeum multja és jelene* című, 1905-ben önállóan megjelent munkájának címlapjára. Addigi törekvéseiről és tapasztalatairól részletesen beszámol.

Az ő érdeme alapvetően, hogy a múzeum 1900-ban a párizsi világkiállításon is részt vett (**Kerekes Dezső** képviselte). A sikeres részvétellel díszoklevél tanúskodik.

Horatiust idéztem az elején. Az antik auktor így folytatja versét: „...királyi piramisok fekvésénél magasabb, melyet sem a falánk eső, sem a dühöngő déli szél nem tud lerombolni, vagy az övék megszámlálhatatlan sora és az idő futása... Nem halok meg egészen...”

Így van ez a Fábry János esetében is. Kovászember volt, polgár és magyar. Elegendő ok volt ez arra a nemzeti sovíniszta és szocialista évtizedekkel terhes múlt században, hogy emlékét hosszú időn át agyonhallgassák, vagy csak kényszeredetten említsék. A mai alkalom is bizonyosság azonban a lélek halhatatlanságára, elpusztíthatatlanságára. Köszönöm, hogy meghallgattak.

*

2. Fábry János, a pedagógus

Történelmünk, múltunk még mindig olyan kincseket, emberi sorsokat, életműveket rejt, melyeket belepni láttszott, látszik a feledés dicstelen pora. Egyre szűkül azoknak a köre, akiket ismerünk, elismerünk és erőt tudunk meríteni életutukból, küzdelmeikből. Városunk ilyen kiemelkedő egyénisége a pedagógus, iskolaigazgató, természettudós, múzeumalapító Fábry János is, kinek hagyatékát, emlékét nem engedhetjük semmivé foszlani.

Jelen cikk Fábry Jánost, a pedagógust, igyekszik bemutatni, bár felsorolni is nehéz mindazt a széles körű, oktatáshoz kapcsolódó tevékenységet, melyet városunk e neves egyénisége művelt nemcsak városa, hanem a megye, sőt az egyetemes magyar oktatásügy érdekében. Életútja, munkássága példaként kell, hogy álljon a mai pedagógusok előtt is.

Pedagógiai tevékenységét az 1848/49-es forradalmat követő Bach-korszakban kezdte. Jánosiban mint nevelő tevékenykedett, ahol semmilyen segédeszköz nem állt rendelkezésére. Jellemző az ő megbízható szakmai és emberi felkészültségére, hogy mindezeket saját kezűleg készítette el diákjai részére. 1850-ben az osztrák evangélikus gimnázium professzora lett, ahol 3 évig tanított. Az itt töltött rövid idő ellenére megalapította a diákkönyvtárat, a növénygyűjteményt (1853-ban 550 darab növény) és a közzétani gyűjteményt (268 darab), melyek számát azért tudjuk ilyen pontosan, mert ez képezte az 1853-ban induló *Egyesült Protestáns Gimnázium* természettudományi szertárának alapját.

Bécsi tanulmányútja után, ahol fizikai, kémiai és geo-

lógiai ismereteit bővítette, 1854. szeptember 1-jétől lett a természettudományok professzora a rimaszombati protestáns gimnáziumban. Életének további, közel 50 éve szorosan összeforrott a gimnázium életével és sorsával.

Fábry sokoldalúságára jellemzően számos tantárgyat tanított, de elsősorban a növénytan és állattan professzora volt. Mivel a gimnázium a kezdeti időkben nem rendelkezett megfelelő tankönyvekkel, tantárgyai oktatásához tankönyveket írt *A növénytan elemei*, illetve *Az állattan elemei* címmel. Az elméleti oktatás mellett nagy figyelmet szentelt a gyakorlati nevelésnek is. Diákjait, amint erről Mikszáth Kálmán is beszámolt, kivitte a természetbe, hogy a tanult anyagot szemléltesse.

Diákjait arra ösztönözte, hogy az általa alapított természettudományi szertárat minél több növénnyel, kitömött állattal, ásvány- és kőzetmintával gyarapítsák. Fábry János saját kezűleg, illetve tanítványai segédletével készített segédanyagai az értékes és áttekinthető mappák. Ilyenek a növénygrafikai országok, természeti viszonyok, növénygeográfiai országok. Természettudományi szertárának gyűjteménye egész Magyarország legjelentősebb gyűjteményei közé tartozott. Széles érdeklődési köréről tanúskodik, hogy megalapította a gimnázium *Régiség-tárát, Régiség- és Éremgyűjteményét*.

Közel állt szívéhez nemzetünk történelme és irodalma, melyeket diákjaival is meg tudott szeretetni. Lelkes hozzáállását mutatja, hogy ezeken a területeken is diákjai segítségére sietett történelmi tankönyv írásával, melynek címe *A magyar királyság ezeréves történelme*, valamint iskolai segédanyagokat, táblázatokat készített az irodalom tanításához *Újkor, Középkor, A magyar irodalom története, A műirodalom kezdetei, Az irodalom hanyatlási kora, Legújabb kor* címmel.

Az oktatói munka mellett nagy figyelmet szentelt diákjai nevelésének is. Figyelemmel követte fejlődésüket, s észrevételeiről naplót vezetett. Valószínűleg ezen megfigyelései szolgáltatták az alapját több nevelésméleti munkájának és előadásának, mint *Az óvoda mint nemzeti gyógyintézet, A falusi óvodák és menhelyek, Mennyire függ össze a népiskola a kisdodóval, Tanítási segédanyag a beteg és gyengébb tanulók neveléséhez, Segédanyag ajánlat a gyerekek érzékszerveinek fejlesztéséhez* (magyar és német nyelven).

Fábry János 9 évig volt az Egyesült Protestáns Gimnázium igazgatója. Ezekben az években kiemelten gondoskodott a diákok széles körű fejlődéséről, amiről **Danis Tamás** tanár úr így ír a Gömörország 2003. téli számában: „*A humán- és természettudományok két kiváló oktatója, Baksay István és Fábry János rendkívül szerencsésen biztosította a diákság sokoldalú felkészítését a továbbtanulásra. Neki köszönhető, hogy az intézet tanulói a humán műveltség mellett a kor követelményeivel lépést tartó, alapos természettudományi ismeretekre is szert tehetnek.*”¹¹

Mint igazgató sokat lendített az iskola anyagi felszereltségén is. 1861-ben pl. tornaszerekről gondoskodott a diákok egészséges testi neveléséhez. A gimnázium kerekein belül 1875-ben zeneiskolát szervezett, amelyben egy

fél évig ingyen tanította a nebulókat zongorázni.

Közel 50 éves pedagógiai ténykedése alatt egész sor, később híressé vált diákot oktatott és nevelt. Vannak közöttük magyar és szlovák nemzetiségű írók, költők, publicisták és tudósok. Említsünk közülük néhányat: **Bodon József, Pósa Lajos, Jozef Škultéty, Mikszáth Kálmán**. Kiváló tanítványa, **Richter Aladár** a kolozsvári egyetem tanára lett, aki 1888-ban a stószói fürdő mellett a szeder egyik új fajtáját fedezte fel, melynek tanára iránti tiszteletből a *Rubus Fabryi* nevet adta.

Pedagógiai tevékenységének jelentős területe a lányok felsőbb fokú képzése, melynek érdekében Leánynevelő Intézetet hozott létre és tartott fenn. A négyosztályos iskola létrehozásával kapcsolatban így ír maga az igazgató-tulajdonos a *Nyilvános Felsőbb Leánynevelő Tanintézet* 1883. évi értesítőjében: „*Tagadhatatlan, hogy a nők legszebb, legnemesebb hivatása a család körében határozódik: mégis ha azok, kik saját szellemi erejükre támaszkodni utalva vannak és nagyobb képzettségre törekcsenek, a társadalomnak, az államnak kötelessége ez irányban gondoskodni. [...] Ők levén az emberiségnek első nevelői. Az anyák értelmi és erkölcsi műveltsége döntő befolyással bírt mindenkor a nemzedékre. Kellő iskoláztatás által hozzák összhangzásba eszük és szívük világát.*” Ezzel kapcsolatban kifogásolja, hogy Magyarországon a nőoktatás alig emelkedett az elemi fokon felül. Fábry azonban nemcsak bírál, hanem a tettek mezejére lép: még az 1868-ban megjelent népoktatási törvény előtt megszervezi a Felsőbb Leánynevelő Tanintézetet, melyet a tanügyi kormány és Rimaszombat város támogatásával tart fenn. A tanítás nyelve ebben az intézetben is a magyar volt. Igyekezett jó kapcsolatot tartani a szülőkkel is, mert vallotta, hogy a nevelés-oktatás sikere három pilléren nyugszik:

1. egészséges családi élet,
2. az iskola és szülők együttműködése,
3. az oktató-nevelő munka rendszeressége.

A Nyilvános Felsőbb Leányiskola minden évben megrendezte a Bazar akciót, árusítással egybekötött kiállítás, melynek célja a lányok önkéntes munkára való nevelése volt. A bevételt gyakran jótékony célú adományokra fordították. Fábry János a Leánynevelő Intézet igazgatójaként kultúrumsorokat és estélyeket is rendezett, szintén jótékonyossági céllal. Bevezette az iskolai takarékpénztár intézményét, melynek célja a növendékek tudatos takarékoságra nevelése volt. E tevékenységét a budapesti *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* elismerő oklevéllel jutalmazta.

Az intézmény fenntartása csak Fábry János jelentős anyagi áldozatvállalásával valósulhatott meg több, mint 20 éven keresztül, mert a város és az állam nem fedezte a teljes költségeket. „*Fábry János nem tudott megküzdeni az anyagi gondokkal, így az 1889/90-es tanév végén bejelentette iskolája megszűnését.*” (*A rimaszombati m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve*, 1941.) 1890. szeptember 1-jétől Rimaszombat város községi iskolájaként működött tovább 4 elemi és 4 polgári osztállyal.

A 60-as évek végén jelentős hiány mutatkozott képzett tanárokból, holott a népoktatási törvény világosan elren-

delte, hogy tanítói állásokban csak okleveles egyének alkalmazhatók. A képesítetlen tanárokat ún. tanítói póttanfolyamok látogatására kötelezték. Rimaszombatban ezeket a tanfolyamokat is Fábry János szervezte és vezette. Minden igyekezetével azon volt, hogy ezt a képzést magasabb színvonalra emelje. Így hozta létre tanítónőképzőjét.

A Fábry-féle leányiskola népoktatási szempontból azért is érdemel említést, mert a polgári leányiskola mellett elemi iskolát is fenntartott, „*mely – írja Szombathy László Gömör-Kishont vármegye népoktatásának története* című, 1909-ben megjelent művében – az 1871–72-ik iskolai évvel induló tanítónőképző hallgatóinak gyakorlóiskolaként szolgált. Ez a tanfolyam 3 évig tartott, s ennek látogatói a losonci tanítóképzőben szerezték meg a tanítónői oklevelet. Az első 3 éves képzést 5 lány (köztük Fábry 2 lánya is) végezte el sikeresen.“

Fábry János pedagógiai tevékenységének összefoglalásaként ki kell emelnünk magas fokú szakmai felkészültségét, lelkiismeretes hozzáállását és nem utolsósorban kiváló szervezőképességét. Pedagógusi tevékenysége, vezetői felelősségtudata, munkásságának sokszínűsége, becsületos küzdeni és tenni akarása emeli Fábry Jánost városunk azon kiemelkedő egyéniségeinek sorába, akik nemcsak saját korukban, hanem ma is követendő példaként állnak előttünk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

István B. Kovács - RNDr. Ján Kliment - RNDr. Ján Medovič, CsC

1982: Ján Fábry (1830–1907) In: *Obzor Gemera* XIII/2, 109–117.

Danis Tamás

2003: Az Egyesült Protestáns Gimnázium neves tanárai és jeles diákjai. Gömörország IV/4, Rimaszombat

Fábry János

1883: Nyilvános Felsőbb Leánynevelő Tanintézet 1882-3. évi értesítője, Rimaszombat

Szeifarth Vilmos (szerk)

1941: A rimaszombati magyar királyi állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve (1940), Rimaszombat

Szombathy László

1909: Gömör-Kishont vármegye népoktatásának története. Debrecen

3. Fábry János, a természettudós

Fábry Jánosnak a természettudományok iránt érzett vonzalma közismert volt, és végigkísérte egész életpályáját. Hogy honnan eredt ez a szoros kötődés, különösen a botanika iránt, arra a feleletet maga Fábry adta meg emlékirataiban. A losonci „donátus” osztályban ugyanis egyik tanára, **Szilniczky Mihály** igen rokonszenvesen és szemléletesen tanította a botanikát. „*Neki köszönhettem, hogy a természetet megkedveltem. Ő vetette meg alapját növénytani ismereteimnek*” – írja. Szilniczky játékos módszerrel avatta be diákjait a természetjárás és a herbáriumkészítés titkaiba. A szorgalmas és kötelességtudó Fábry nagy kedvvel gyűjtötte, szárította és préselte a Losonc környéki növényvilág legkülönbözőbb egyedeit. Losonci diákévei alatt Szilniczky aktív, szemléltető módon történő természetrajzi oktatása olyan mély nyomot hagyott benne, hogy az vezérfonalként jelent meg későbbi pedagógusi

pályája során. Később, 1899-ben, munkásságáról cikket is írt a *Természettudományi Közlönyben* „*Egy névtelen botanikus (Szilniczky Mihály)*” címen.

Amikor Fábry a híres selmebányai líceumba került, nagy hévvel fedezte fel a selmeci dimbes-dombos táj szépségeit, természetének titkait. Az ország egyik legnagyobb és legnevesebb bányavidéke szinte határtalan lehetőségeket nyújtott a különféle ásványok, kőzetek gyűjtésére, de erdeinek, növényeinek megismerésére is. Diáktársaival szabadidejük szinte minden percét a természetjárásnak, sziklamászásnak szentelték. Tanáraitól az iskolapadban is elvárta a Losoncon megszokott szemléltető oktatást, ami bizony néha akadozott. Emlékirataiban nem felejtette el megjegyezni, hogy természetrajztanára, **Király József Pál**, „*minden szemlélet nélkül*” tanította a természetrajzot. Pedig Királyt a legrokonszenvesebb tanárnak tartotta Selmecen.

Fábry természethez való ragaszkodása igazából eperjesi líceumi éveitől vált egyértelművé. Nem elégítette ki az iskola bölcsészeti rendszere, amelyben sok elvontságot és elméletet talált, a világot inkább a természetben kereste. „*A természethez való ragaszkodásom, eddigi megfigyeléseim alapján kerestem a világot, mely a pozitív ismereteket termi*” – írta eperjesi éveiről. Meg is találta, hiszen Eperjesen olyan botanikus oktatóra lelt, mint **Hazslinszky Frigyes**, aki a szakmában már általános elismerésnek örvendett. Kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, amelyek Fábrynak is hasznára voltak. Fábry ily módon vált a bécsi *Zoologisch-botanische Gesellschaft* tagjává, amelynek tagtársaival sok ezer növényt cserélt.

Iskolái befejeztével 1850-től az osztrák evangélikus gimnázium tanáraként kamatoztatta széleskörű természetrajzi ismereteit és tapasztalatait. A szemléltető tanítási módszert most már ő maga alkalmazta a lehető legteljesebb szinten. Diákjaival nemcsak a környező természetet barangolták be, ahol igyekeztek felismerni a kőzeteket, növényeket és állatokat, hanem iskolai herbáriumot, valamint kőzet- és rovargyűjteményt létesített. Amikor 1853-ban egyesült az osztrák és a rimaszombati gimnázium, Fábry 550 darab növényt és 268 kőzetet vitt át Rimaszombatba, az *Egyesült Protestáns Gimnáziumba*.

Fábry 1853-ban egy évig Bécsben tanult fizikát, kémiát és geológiát. Nem tudni mi okból, de tudását nem tökéletesítette kedvenc tantárgyából, a botanikából. Az sem ismeretes, miért hagyta ott egy év után a bécsi egyetemet. Ez aztán kihatással volt későbbi botanikai munkáira is, a felsőfokú mély ismeretanyag hiánya visszatükröződött főleg a Rimaszombat növényvilágáról írt dolgozatában.

A következő évben tehát visszatért Rimaszombatba, ahol végleg letelepedett, és az Egyesült Protestáns Gimnáziumnak csakhamar igen közkedvelt és megbecsült tanára lett. A gimnáziumhoz egészen nyugdíjba vonulásáig, 1897-ig hű maradt. Főleg botanikát és zoológiát tanított, de betöltötte az igazgatói állást is. Hivatását nagy odaadással és szakértelemmel végezte. Osgyánból áthozott herbáriumát fokozatosan gazdagította. Tanári pályája végén már mintegy 5000 darab növényt tartott nyilván,

amelyet 80 kötetben helyezett el. Az igen sokrétű gyűjtemény egy része később az általa alapított múzeum gyűjteményanyagát képezte, túlnyomó része azonban később Pozsonyba, Budapestre, sőt Kolozsvárra is elkerült.

Fábry 1859-ben adta ki a „*Rimaszombat viránya*“ című munkáját, amelyet a gimnázium 6-ik tanévről szóló *Értesítvényében* jelentetett meg. A munkában a város tágabb környékének növényvilágát dolgozta fel. Mint számos más botanikai kérdésben, Fábry itt is kikérte egykori tanárának, Hazslinszky Frigyesnek a véleményét, aki azonban a gazdag leletanyag elismerése mellett kritikával is illette a munkát. Főleg a néhány tévesen meghatározott fajt és pontatlan megjelölést bírálta. Ezeket a hiányosságokat **Kanitz** és **Neilreich** német, valamint **Hendrych** cseh botanikusok is felrötták neki.

Amikor 1867-ben a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* Rimaszombatban rendezett XII. nagygyűlése alkalmából **Hunfalvy János** monográfiát állított össze Gömőről, a természeti viszonyokról szóló fejezet megírását Fábry Jánosra bízta. Ez azt jelentette, hogy Fábry volt az a személyiség, aki az adott időben a legalaposabb ismeretekkel bírt Gömör természetét illetően. Ez igen komoly elismerést jelentett számára, mivel Gömör élő és élettelen természete köztudottan igen változékony, sokrétű és összetett, az ismeretek elsajátítása és közreadása ezért tapasztalt szakembert kívánt. Fábry a „*Gömör-Kishont természeti viszonyai*“ c. fejezet megírásával bebizonyította rátermettségét. Otthonosan mozgott a geológiában, hegyrajzban, állattanban és természetesen a botanikában. Különnyomatban kiadták a „*Gömör megye viránya*“ c. munkáját is. Ez már egy kiforrott növénytani munka volt, amely igen értékes adatokat szolgáltatott főleg Rimaszombat, Tornalja, Serke, Rimaszécs, Zsíp, a Gortva-patak mente, Osgyán, Rozsnyó, Berzété, Pelsőc, Jolsva, Rőce, Dobsina, a Felső-Garam mente, a Vepor, Szinyec, Fabová, Murány és a Király-hegy vidékéről. Különösen a Murányi-fennsík állt közel szívéhez, „*Gömörmegye botanikus kertjének*“ nevezte. Számos növényfaj lelőhelyéről elsőként számolt be. A kakasmandikót Berzétéről például több szerző is megemlítette (pl. **Gayer** 1869-ben, **Suza** 1933-ban), az elsőbbség azonban vitathatatlanul Fábryé. Hasonlóan értékes az igen ritka alpesi lonc fellelése Krasznahorkáról, amely ma már teljesen eltűnt innen.

1874-ben Turóc megyében is botanizált. Bejárta a Turóc-medencét, a Vág partjait, a Gaderi völgyet, és felmászott a Krizsna csúcsára. Ismereteit 1880-ban a *Magyar Növénytani Lapok* hasábjain tette közzé „*Két kirándulás Turócmegyében*“ címen. Ebben az időben élénk levelezést folytatott a gömöri (ratkói) születésű, de Turócban élő **Izabella Textorisová** botanikussal. Fábry járt és gyűjtögetett a Körmöci-hegyekben is.

Fábry János fáradhatatlan erővel gyűjtötte Gömör és a tágabb vidék növényeit, kőzeteit. Ezeket az oktatás szolgálatába állította, azzal a céllal, hogy minél közvetlenebb, szemléltetőbb módon tudja átadni a tananyagot, diákjai pedig minél alaposabban elsajátíthassák az előadott ismeretanyagot. Szemléltető módszerével, kirándulásai

(ahol a diákok közvetlen kapcsolatba kerültek a természettel) és persze lelkiismeretességével sikerült kinevelnie számos neves személyiséget. Közülük is kitűnik a rimaszombati születésű **Richter Aladár**, aki a botanika professzoraként a budapesti, kolozsvári és göttingeni egyetemeken adott elő. Neves tanárára élete végéig hálával gondolt. Ennek örökérvényű jelét adta azzal, hogy egy Stósz mellett talált új szederfajt *Rubus fabryi* névre keresztelt. Igen elismerően nyilatkozott Fábry rendkívül gazdag és sokrétű herbáriumáról. Richter nevéhez fűződik egyébként a balogrussói struccpáfrányok és a murányi boroszlán első említése is (habár akkor még henye boroszlánként írta le).

Fábry nyugdíjba vonulása után sem szűnt meg dolgozni. Buzgón intézte az általa alapított *Gömörmegyei Múzeumegyesület* és a múzeum ügyeit, ápolta és gyarapította annak gyűjteményét.

Fábry Jánosra még 1907-ben bekövetkezett halála után is úgy emlékeztek, mint a tudós tanárra. Tény, hogy a gimnáziumnak igen kevés olyan tanára akadt, aki ennyire széles körű természettudományi ismeretanyagot gyűjtött volna be, mint ő. Fábry azonban a szó tudományos értelmében nem volt tudós (tudományos dolgozó, hivatásos botanikus), hanem pedagógus, aki tudományos ismereteit elsősorban az oktatás szolgálatába állította. Munkássága és pedagógiai tevékenysége generációk számára példaeértékű, növénytani munkái pedig jó alapot nyújtottak Gömör és más vidékek flórájának későbbi részletes megismeréséhez.

4. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlése és Fábry János

A tíz évvel ezelőtt (1997. november 7–8-án) megrendezett *Gömör-Kishonti Fórumon* A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűléséről volt alkalmam beszélni. Szóltam röviden a nagygyűlések történetéről, alapszabályáról, szokásrendjéről, s részletesebben a rimaszombati tanácskozás programjáról.¹ Mivel a nagy-szabású szakmai rendezvény eseményeit felölelő közgyűlési és szakosztályi jegyzőkönyvek, az elhangzott jelentősebb szakmai előadások s a szakmai kirándulásokról írott jelentések nyomtatásban is megjelentek, ezek ismeretétől most eltekintek.² A rendezvény nagyságára és jelentőségére utalva azonban néhány adatot mégis ismertetnék. A rendezvény a szakmai kirándulásokkal együtt 11 napig, augusztus 11-től 21-ig tartott. A nagygyűlésen 685 résztvevőt regisztráltak a történeti Magyarország 41 megyéjéből, a fővárosból, sőt néhányan külföldről is érkeztek. A névsor az említett kiadványban olvasható. A szakmai tanácskozás megnyitó közgyűlésén sor került korábban kiírt pályázatok díjazására, valamint újonnan kiírt pályázati felhívások közzétételére. Az érdemi munka nyolc szakosztályban folyt, ezek a következők voltak:

1. Orvos-, sebész-, élettani- és bonctani szakosztály
2. Állatorvosi szakosztály
3. Társadalmi szakosztály
4. Ásvány-, föld- és vegytani szakosztály

5. Állat-növényteni szakosztály
6. Természettani szakosztály
7. Gazdasági, állatgyógyászati és műtani szakosztály
8. Régészeti szakosztály

Fábrý Jánosnak, a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium tanárának munkásságát ismerve elképzelhetetlen, hogy ne vett volna részt ezen a gigantikus szakmai programon. A 685 felsorolt résztvevő között azonban hiába keressük a nevét, nem találjuk. Am átlapozva a több mint 400 oldalas könyvet, olvasva benne az állatnövénynyi szakosztály munkáját összegző jegyzőkönyveket, megbizonyosodhatunk róla, hogy ő is részese volt a nagygyűlésnek. Sőt, mint a jelzett szakosztály vezetője, ő üdvözölte a tagokat, akik aztán meg is választották őt a szakülés állandó jegyzőjének. Ez azt jelenti, hogy mindhárom szakmai előadási napon ő vezette a jegyzőkönyvet, s ezek olvashatók a megjelent kiadványban.³

Fábrý a jeles szakmai grémium rimaszombati jelenlétét kihasználva felkérte a szakosztályt, hogy tagjai sorából állítson egy bizottmányt, amely a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium természeti gyűjteményének megvizsgálását hivatott elvégezni. Ez a bizottmány az első szakosztályi ülés napján, augusztus 13-án létre is jött, elnöke **Hazslinszky Frigyes** lett, tagjai **Kalchbrenner Károly** (szepesolaszi lelkész), **Geyer Gyula** (rozsnyói tanár), **Kunszt János** (Fábrý gyerekkori jó barátja, az idő tájt losonci kereskedő), valamint 14-én kiegészült **Frivaldszky Imrével** (pesti orvostudor) és **Frivaldszky Jánossal** (a *Magyar Nemzeti Múzeum* öre). Hazslinszky Frigyes is régi ismerőse, eperjesi tanára volt Fábrýnak. Nem volt sokkal idősebb nála, mert akkor fejezte be egyetemi tanulmányait, akkor kezdett el tanítani. Diákkorában gyakran kijárt vele növényeket gyűjteni, rendkívül nagyra értékelte botanikai tudását. Később is gyakran fordult hozzá szakmai ügyekben. Ez a rimaszombati találkozás még szorosabbra, egészen baráttivá fűzte kapcsolatukat. Önéletírásában Fábrý így emlékezik meg róla:

„Hazslinszky Frigyes egészen új ember a kathedrán, melyre az év elején lépett. Kétségkívül széleskörű tanulmányai alapján hívták meg őt a collégium mathem és physikai tanszékére, de a tanításán meglátszik, hogy a magyar nyelvet nem gyermekkorában tanulta. Egyénisége különben imponáló, bariton hangja monoton. Arcizmai beszéd közben meg-megrándulnak, de a komolysága változatlan. Kedélyessége arcán nem nyilvánul.

Az ásványtant, geológiát önálló vizsgálataival kapcsolatban füzetei szerint tanította, de alig szemléltetett valamit. A physikát Fuchs tankönyve szerint, elemi kísérletekkel. A mathesisben jártasabb, mint a geometriában. Magyarázat közben tárgyára összpontosítja figyelmét. Ezt laevis armaturae tanulók kizsákmányolják, s olykor fölbomlik a fegyelem is. Félre nem ismerhető azonban törekvése, hogy tanításának sikert biztosítsa, monoton beszéde csak a komolyan tanulni vágyó ifjakknál talál elfogadó talajra.

A botanikának fölkent papja. Társaságában többször

vettem részt vidékre tett kirándulások alkalmával. Nagy biztonsággal ismeri föl a fajokat, éles szeme könnyen fölismeri a megkülönböztető jellegét a válfajoknak, tisztán tudja azokat áttekinteni rendszertanilag. – Phanerogamok és Kryptogamok világában egyaránt tájékozott. Egyetemes botanikus, de részletes vizsgálatokra vállalkozik. Magam is, míg Koch Synypsisát voltam kénytelen nélkülözni, növényeim egy részét később is hozzá küldtem revisio végett.

Majd élénk csereviszonyba léptem vele. Sok adatot közöltem botanikai munkáihoz. Mikor 1867-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók gyűlése alkalmával bizalmas barátságával megtisztelt s meglátogatott, már akkor is jókora terjedelmű herbáriumomat bemutattam neki, elismerő nyilatkozata buzdítás volt számomra.

Ő ajánlott a bécsi Zoologisch-botanische Gesellschaft tagjává és általa jöttem **Dr. Skofitzcal** és más külföldi botanikussal csereviszonyba. Sok-sok ezer növényt szállítottam számukra. Nagyon becsülték a magyar flórát.

Csak mikor Géza fiamat vittem Eperjesre, hogy ugyanazon forrásból merítsen, látogattam meg Hazslinszkyt. Megmutatta herbáriumát és szakkönyveit. Mennyire előbbre volt már akkor. Nekem csak tudásom van a forrás alap művekről.⁴

Fábrý az állat-növényteni szakosztály második ülésnapján bemutatja **Márkus Sándor** hátrahagyott növénygyűjteményét és jegyzékét, s azt megvételre ajánlja. Ki volt ez a Márkus Sándor? Erre a kérdésre is az Önéletírás ad választ. Márkus Sándor selmeci diákkori barátja volt Fábrýnak, mint írja: „Megtaláltam azonban Márkus Sándorban, akit kerestem, s ki pótolta K(unszt) János barátomat nekem. Márkus Sándorral közösen végeztük iskolai föladatainkat, külön tanulmányaink, kirándulásainkat. [...] Ez a komoly törekvésű minden ízében tiszta jellemű ifjú szer fölött ragaszkodott hozzám. Szinte testvérekké letünk. A második évben hozzá költöztem egy terasszal följebb a lyceum épület fölött. Az öreg **Liszkovszky József** keze vesztett nyugalmazott bányász családjának otthonában nagyon jól éreztük magunkat. [...] Sándorral együtt tanultam a francia nyelvet. **Merényi Lajos** magyar nyelven írt francia nyelvtanát használtuk. Hogy magamnak is meg legyen, az egész könyvet leírtam. (Mai napig is megőriztem.) Olvasmányokat **Király** tanárunktól kaptunk. Ezekből is sok apróságot írogattam ki. Az egyes leckékből egymást kérdeztük ki. A beszélgetéseket jól begyakoroltuk. Minden olvasmányból előbb a szavakat megtanultuk. Emellett a paradigmákat állandóan készenlétben tartottuk. [...] M. Sándor jól rajzolt és festett. (Atyja festő volt Balassagyarmaton). Sokat tanultam tőle. Földrajzi térképeimet már elég szabatosan kipingáltam (Mai napig is megőriztem.) Alkalomadtán térképeket, épületeket, emberi alakokat rajzolgattunk, nem ritkán a természetből. Sőt olykor festgettünk is. Vázlatkönyvünkben Selmec nagyobb épületei, egyes tájrészletek szép számmal voltak lerajzolva. [...] A könyvkötésben kedvvel szintén gyakoroltuk magunkat, csakhogy primitív eszközökkel. A legtöbb könyvünket magunk kötöttük be. [...] Együtt jártuk be

*Selmecbánya határát és vidékét, botanizálva, ásványokat és kőzeteket gyűjtve. A sziklákat igen kedvelem és vakmerőséggel másztam meg. Sándor barátom akadályozva volt egyik hibás lába miatt ebbéli vállalkozásainkban. A tárnákat is fölkerestük, de az aknákba bocsátkozni nem volt bátorságunk. Szaporodott a herbárium, halomra hordtuk a bányák hozzáférhető termékeit – olykor Király tanárunk vezetése mellett kerestük fel a távolabbi helyeket.*⁴⁵

1867. augusztus 10-én nyílt meg a rimaszombati megyeházán az az ipari- s gazdasági kiállítás, amely a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlésének fényét volt hivatott emelni, s emellett reprezentálni a térség ipari és gazdasági erejét. A kiállítás megrendezése gondos szervezőmunkát igényelt. Az előkészületek már 1865 végén megkezdődtek. Megalakult a szervezőbizottság, amely tervet készített, számba vette az elvégzendő feladatokat. Első feladataik egyike volt, hogy megfelelő helyszínt biztosítson a kiállításnak. A rendezőbizottság 1866 februárjában levélben fordult a *Kereskedelmi és Iparkamara* helyi szervezetéhez, s ugyancsak levélben kereste meg a járási szolgabírákat, hogy azok tájékoztassák a kiállítás céljáról és horderejéről a tagságot illetve a községi bírakat, akik közvetlen kapcsolatban vannak a potenciális kiállítókkal, s hassanak oda, hogy a nevezetesebb kézművesek és gazdák vegyenek részt a tárlaton. 1867. május hó elején hirdetményt tett közzé, melyben jelezte, hogy a kiállításra elfogadtatnak a gazdaság minden ágának terményei s eszközei, valamint a gyári, s kézműipari készítmények. A kiállítani szándékozók július 10-ig be kellett jelenteni a kiállítani szándékozott tárgyakat, terményeket **Kraetschmár Adolf** rimaszombati kereskedőnél, s a helyszínrre való szállításokról is időben gondoskodni kellett. Fábrynak oroszlan-része volt a kiállítás megrendezésében. Ő volt a rendezőbizottság titkára, s a megnyitőünnepségen ő mondta az ünnepi szónoklatot. Ebben kifejtette a kiállítás célját, hangsúlyozva, hogy ez az első ilyen jellegű kiállítás a megyében. Bemutatta a kiállításon képviselt ipari és gazdasági ágazatokat: az erdészetet, bányászatot, vasipart, edény- és téglagyártást. A tárlaton 171 kiállító vett részt, közülük 9 a természettant, 9 a régészetet, 8 a művészetet, 89 fő a kézműipart és a gyáripart, 37-en az erdészetet és a földművelést (beleértve a szőlészetet és gyümölcsészetet is), 19-en pedig a kertészetet képviselték. A kiállítást meglátogatták az egyes szakbizottságok, s a szakterületükhöz leginkább közel álló részokról jelentést készítettek, melyek olvashatók a nagygyűlésről megjelent kiadványban.

Fábry János nemcsak a nagygyűlés szervezésében és lebonyolításában vállalt feladatokat, de a **Hunfalvy János** által szerkesztett vármegye-monográfia megírásában is részt vállalt, ő írta a *Gömör megye viránya* című fejezetet.⁶ E tanulmány első mondatában olvasható az azóta oly sokak által és sokat idézett kijelentés, miszerint Gömör megye Magyarország kicsinyben, amivel a térség természeti viszonyainak sokszínűségére utal a szerző.

A szerkesztő előszavából tudjuk, hogy az egyes tanulmányok szerzői 1865 őszén kaptak megbízatást a munka

elvégzésére. Rövid idő állt a rendelkezésükre, 1866 tavaszára már le is kellett adni a kéziratot, a nyomdai munkálatok 1866 áprilisában indultak meg. Már majdnem készen volt a könyv, amikor kiderült, hogy a nagygyűlés a háborús viszonyok és járvány miatt csak 1867-ben kerül megrendezésre. Tehát a könyv időben elkészült, s annak egy példányát a nagygyűlés tagjai emlékül megkapták.

JEGYZETEK

¹ Az ott elhangzott előadás szövege nyomtatásban is megjelent, lásd Bodnár Mónika, 1999.

² Batizfalvi Sámuel – Rózsay József (szerk.) 1868.

³ Batizfalvi Sámuel – Rózsay József (szerk.) 1868. 88, 168–170.

⁴ <http://www.lapjaim.mlap.hu> 2008. január 17. Fábry János emlékiratai I. 1830–1867. 19. Az idézett önéletírás időközben megjelent a Gömörországban is. Lásd Fábry János 2007. 66–67.

⁵ <http://www.lapjaim.mlap.hu> 2008. január 17. Fábry János emlékiratai I. 1830–1867. 19. old. Fábry János 2007. 64.

⁶ Fábry János 1867.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bodnár Mónika

1999: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlése. (Egy 130 évvel ezelőtti reprezentatív szakmai tanácskozás Rimaszombathban). In: A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995–1997). II. évfolyam. Rimaszombat, 21–26.

Batizfalvy Sámuel – Rózsay József

1868: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombathban tartott XII. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest

Fábry János

1867: Gömör megye viránya. In: Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Szerk. Hunfalvy János. Pest. LXXIX–XCIII.

2007: Emlékirataim 1. Életem első feléből (1830-tól 1848-ig). In: Gömörország. Az északi magyar peremvidék fóruma. VIII. évf. 4. sz. 56–67.

5. Fábry János, a Gömörmegyei múzeum alapítója (1830–1907)

A pozsonyi (1868), az árvai (1868), a kassai (1872) és a trencsényi (1877) múzeum után 1882-ben Felső-Magyarország ötödik múzeumaként alakult meg a Gömör-kishonti megyei múzeum. A Gömörmegyei múzeum megalapításához elválaszthatatlanul kötődik alapítójának és első igazgatójának, Fábry Jánosnak a neve.

A Gömör-kishonti múzeum gondolata ugyanakkor már a 18. század végén és a 19. század elején felmerült. A gyűjtemények szisztematikus építéséről szóló első említés az alsószkálnoki *Kishonti Tudós Társaság* célkitűzései és értékelése kapcsán tűnik fel, amelynek alapítását **Štefan Pasiar** így értékeli: „*Ifjabb Holko Mátvás lényegében teljesítette apja 1795-ös tervét, és megalapította a vármegyei könyvtárat a természettudományi gyűjteménnyel.*“ Az igazsághoz tartozik, hogy a Kishonti Tudós Társaság sosem kezdett természettudományi gyűjteményt építeni. A múzeum archívumában található **Peter Kellner Hostinský** kishonti járási főszolgabíró 1860-ban kelt levele, amelyet Fábry Jánosnak, a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium igazgató-helyettesének és biológia professzorának írt, s amelyben említés esik a gimnázium mellett létező múzeumról.¹

Az 1867. augusztus 12–17-e között Rimaszombatban tartott *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlését Kubinyi Ágoston*, a budapesti *Magyar Nemzeti Múzeum* igazgatója nyitotta meg ünnepélyesen a református templomban.

A muzeológia szempontjából lényeges dolog, hogy az Állat-növénytan szakosztály II. ülése feladatul adta **Friwaldszky Imrének** és **Jánosnak** „*megtekinteni és megvizsgálni az akkori Rimaszombati Természetrajzi Múzeum gyűjteményét.*” 1867-ben az állattani és botanikai gyűjteményt Fábry János kezelte a gimnáziumban.² A gyűjtemény megtekintése után konstatálták, hogy „*a múzeum még csak alakul, a helyi faunát csak részben tartalmazza, de nagy számban tartalmaz főleg alsóbbrendű élőlényeket, ami a biológia professzora* (vagyis Fábry János – a szerző) *szorgalmának köszönhető.*” Felróták neki, hogy a puhatestűek gyűjteményében tengeri fajok szerepelnek, míg a helyi fajok szinte teljes mértékben hiányoznak.

A muzeológia szempontjából a régió legjelentősebb fegyverténye a középiskolákon megnyilvánuló gyűjtő tevékenység volt. A kabinetek (múzeumok) építésével az iskolákban a szemléltető oktatást akarták segíteni. Gömör-Kishontban két ilyen ismert iskolai gyűjtemény (múzeum) volt található: egyik a nagyrőcei szlovák gimnáziumban, másik a rimaszombati *Egyesült Protestáns Gimnáziumban*. A Gömör-kishonti Múzeum megalakulásának szempontjából főleg utóbbi bírt nagy jelentőséggel, melyet 1853-as alapítása óta múzeumnak³ neveztek. A gömör-kishonti tanároknak a 19. század második felében a muzeológia terén megnyilvánuló aktivitása csodálatraméltó. A *Gömörmegyei Általános Tanítóegyesület* 1877-es ülésén *Tanszermúzeum* alapítását hagyta jóvá. A múzeum minden évben megrendezte a legújabb oktatási segédeszközök kiállítását. Ez a múzeum már 1879-ben a rimaszombati vármegyeház helyiségeiben kapott teret, és vezetésével Fábry Jánost s **Groó Vilmost** bízták meg. A szemléltető taneszközök múzeumának eredeti alapító tervezetében a múzeumi gyűjteménynek a régiségekkel és kézműipari tárgyakkal való kibővítésével is számoltak. Ez a terv azonban nem valósult meg. Az iskola részéről a kiállítás iránt megnyilvánuló csökkenő érdeklődés 1889-ben az egyesület megszűntét eredményezte. A Tanszermúzeum azonban tovább működött, és csak 1907-ben szűnt meg. Felszámolása után a sérült és tönkrement tárgyakat törölték a leltárból, a többi tárgyat pedig a rimaszombati polgári leányiskola múzeumának adták állandó megőrzésre.⁴ A leányiskola múzeumának sikereiről tanúskodik az a diploma, amelyet az 1878-as párizsi világi kiállításon kapott. A Tanszermúzeumnak 1876-ban 1317 zoológiai, 1130 botanikai, közel 2000 geológiai tárgya, 12 darab fegyvere és edénye, 581 darab pénzérméje és érméje volt.⁵ A muzeológia iránti szeretetre Fábry János eperjesi tanulmányai során tett szert, elsősorban **Hazslinszky Frigyesnek**, a botanika professzorának köszönhetően. A gyűjtőszendély aztán Fábryt egész életútján végigkísérte. Folytatta a gyűjtéseit az oszgyáni gimnáziumban töltött évek alatt, majd a bécsi tanulmányai után is, ahonnan 1854-ben tért

vissza a rimaszombati gimnáziumba.

A vármegyei múzeum megalapításának szándéka a 19. században élénken élt a rimaszombati tanárok körében. 1881 decemberében lelkes csoportjuk művészeti és archeológiai tárgyak kiállításának tervével állt elő, miközben elsősorban a vármegye magángyűjtőire számítottak.⁶ A gondolat megvalósításához **Szontágh Bertalan** vármegyei alispán vezetésével sikerült megnyerniük a vármegye és Rimaszombat városának vezetését. Felhívásukat, amelyet négy pontba foglaltak, a *Gömör-Kishont* 1882. január 6-i száma közölte.⁷ Habár „*a leendő múzeum programjának előkészítése*” pillanatnyilag az utolsó helyre szorul, a felhívás első két pontja elegendő indokot szolgáltat egy ilyen intézmény létrehozására, mivel a szervezők célja a kiállítással „*felhívni a figyelmet a megyében található képző- és szobrászati művekre, valamint az itt élő művészekre.*” A szervezőknek szándékukban állt a vármegyében fellelhető régészeti és történelmi tárgyakat is kiállítani.⁸

A helyi sajtóban 1882. április 17-én közzétett felhívásban a hivatalokhoz, magánszemélyekhez, nemesi családokhoz fordultak, hogy kölcsönözzék a tulajdonukban található művészeti és régészeti tárgyakat. „*A nagy multu Gömör-Kishontvármegye magának s a nemzetnek tartozik azzal, hogy nem hagyja történelmi kincseit elzúlni, hogy rámutat az időről időre föltűnt művészeti törekvésekre, az ipar kiválóbb jelenségeire, hogy népének életviszonyai érdekesek a megfigyelésre, hogy a kulturának minden, bármily egyszerű eszközeit megmenteni és megőrizni törekszik.*” – írta Fábry János, aki az előkészítő bizottság elnökeként motorja volt az egész vállalkozásnak. A szervezők elképzelései szerint a kiállítás jelentette volna alapját a Gömör-kishonti múzeumegyesület létrejöttének.

A kiállítás szervezésére szóló felszólítás kedvező fogadtatásra talált a vármegyében. A Gömör vármegye művészeti és régészeti kiállítását hivatalosan 1882. szeptember 3-án nyitották meg a tüzéraktanya hat helyiségében, a mai múzeum épületében.⁹ Másnap, szeptember 4-én került sor a megyeház nagytermében a Gömörmegyei muzeumegyesület alakuló ülésére. Ezen a kor ismert régésze, a megyebeli múzeum-ügy önzetlen támogatója, **Nyáry Jenő** báró elnökölt. Előadásának tárgyát Gömör-Kishont régészeti leletanyagának ismertetése képezte. Nyáry mellelleg a kiállításon saját gyűjteményének 306 régészeti tárgyát is bemutatta. A kiállításra krasznahorkai **gróf Andrásy Gyula**, Rimaszombat, Jolsva, Tiszolc városa, a nemesi családok közül a **Radvánszky**, a **Borbély**, az **Okolicsányi**, a **Bornemissza** család, az oszgyáni **Luzsénszky Henrik** és mások adtak értékes tárgyakat. A kiállításon látható ritkaságokról a **Rábely Miklós** nyomdájában kiadott *Kiállítási Kalauz* számolt be.¹⁰ A *Kiállítási Kalauz*, melynek szerzője Fábry János, dokumentálja, hogy a kiállításon 1244 tárgy volt látható, melyeket aztán visszaadtak tulajdonosaiknak. „*A történelmi relikviák és a megye művészeti alkotásai*” – áll a kalauzban, a lakosság nagy érdeklődésével találkozottak, és a gyűjtött tárgyak nagy értékéről tesznek tanúbizonyságot, miközben „*csak az arany és ezüst tárgyak értéke meghaladta a 200 ezer*

forintot.“¹¹ A Kalauzban olvasható többek közt: „Őszinte köszönet illeti Rimaszombat városát a szívélyességért, amellyel kölcsönrel megelőlegezte a kiállítás kiadásainak terhét 100 forint értékben, és átengedte a kaszárnya épületét a kiállítás céljára. Úgyszintén köszönet illeti a Királyi Vasút Igazgatóságát, hogy ingyen szállítani engedte a kiállítási tárgyakat, és a vidéki közönségnek 33%-os utazási kedvezményt biztosított. S ezáltal, hogy egyéneknek sikerült eredményt érniük a megvalósult kiállítással, annál hamarabb sikerülhet a közönségnek megalapítania Gömör vármegye múzeumát, annál is inkább, mivel ebben több vármegye megelőzött minket. Reméljük, hogy Gömör vármegye ennek az intézménynek a megalapításában nem lesz utolsó. (A Gömörmegyei Művészeti és Régészeti Kiállítás Végrehajtó Bizottsága)“¹² Ennyit Fábry hitvallásából. A kiállításnak nagy visszhangja volt mind a szakma, mind a közönség körében.

A Művészeti és Régészeti Kiállítás részére a város peremén fekvő tüzérlaktanya biztosított helyszínt. Az épület, amelyet **Miks Ferenc** épített 1850 körül, a huszonötödik gyalogezrednek szolgált állomáshelyül. A gyalogezred Losoncra költözése után az épületet tüzerek foglalták el, és valószínűleg hozzáépítettek a jobb szárnyhoz. A hadsereg valószínűleg 1886-ig lakott a kaszárnyában.¹³ Kiköltözése után az elhagyott kaszárnyában 1902-ig, illetőleg 1908-ig leányiskola, polgári iskola majd népiskola volt.

A megalakult múzeum gyűjteményének alapját a régió különböző személyiségei és közületei által adományozott 568 tárgy képezte. Az első adományozó a budapesti *Petőfi Szobor Bizottság* volt, a továbbiakban 95 adományozó ajándéka egészítette ki az említett 568 tárgyat.

A múzeum az 1900-as párizsi világiállításról diplomát hozott haza, amit éppen Fábry János érdemének tekinthetünk.¹⁴ Diplomát kapott még a kassai *Kelet-szlavák múzeum*. A múzeum kezdettől fogva a Gömörvármegyei múzeumegyesület égisze alatt működött. Az egyesület megszűnését Szontágh Bertalan elnök és alispán halála, Groó Vilmos alelnök 1906-ban történt elköltözése és **Hanvay Zoltán** alelnök lemondása okozta. Az elkövetkező 28 év alatt (1882–1910) a múzeum egyik helyről a másikra költözött. Fábry János, aki 1882–1907 között 25 esztendeig dolgozott a múzeumban, saját maga gondozta a múzeum gyűjteményét. Feladatának tartotta a dokumentáció vezetését, az akvizíciós tevékenységet, kimutatók és jelentések fogalmazását. Helyhiány miatt azonban nem gyarapíthatta a múzeum kiállítási tevékenységét. Ez a hátrány, illetve az állandó székhely keresése kötötte le erejének nagy részét.

Az emeleti termekből hamarosan kiköltöztették a gyűjteményeket. A Múzeum a polgári fiúiskolában, az evangélikus iskolában, majd a megye több épületében talált otthonra. 1902-ben sikerült kibérelnie a Kishonti vármegyház 5 helyiségét a Fő téren. (Ma könyvtár.) Ezen a helyen végre lehetőség nyílt a gyűjtemény szisztematikus rendszerezésére. A gyűjtemény 28 éves költözködése kiváltotta a közönség és az adományozók bizalmatlanságát. „Múzeumot sokkal könnyebb alapítani, mint fenn-

tartani“ – állapította meg ebben az időben a 75 esztendőes Fábry János az 1905-ben kiadott „A Gömörmegyei Múzeum múltja és jelene“ c. brossúrában.¹⁵ Egészen 1902-ig „keleti fatalizmussal kellett várniuk a jobb jövőre“ a muzeológusoknak.¹⁶

A gyűjtemény elhelyezésének egyik lehetséges helyszíne az egykori Egyesült Protestáns Gimnázium, illetve az elhagyott tüzérségi laktanya épülete lehetett. Fábry Jánosnak, a múzeum alapítójának és első igazgatójának 1907. december 28-án bekövetkezett halála után a múzeum élére **Loysch Ödön** került, aki 1935-ig volt tisztségében. Az Egyesületnek sikerült megvásárolnia a város tanácstól a szabaddá vált tüzérlaktanyát. Az épület második emeletén a leányiskola székelt. Az épület megszerzésével végleg sikerült állandósítani a gyarapodó gyűjteményt, és megnyílt a hozzáférhetőség lehetősége a közönség számára.

A Gömör-Kishonti Múzeum alapítói:

Fábry János
Hüvössy Lajos
Terray István
Groó Vilmos

A Gömörmegyei Múzeum Egyesület 1882. szeptember 3-ai alapítói:

Elnök: **Szontágh Bertalan**, alispán

Alelnökök: **Hanvay Zoltán** és **Groó Vilmos** iskolai tanfelügyelő

Titkár: **dr. Löcherer Tamás**, a vármegyei kórház igazgatója

Igazgató: **Fábry János**, a gimnázium igazgatója

Pénztárnok: **Dapsy József** bankigazgató

JEGYZETEK

¹ Az 1860. július 15-én keltezett, Kellner Péter főszolgabíró aláírásával kelt levél a Gömör-Kishonti Múzeumban található. 2002-ben került elő, a múzeum 120. évfordulóján. Addig a múzeum archívumának részét képezte.

² Batizfalvy Sámuel – Rózsay József 1868, 171.

³ A rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium évkönyveiben a természeti gyűjtemény és a tansegédeszközök különféle képpel szerepelnek, egyszer mint múzeum, máskor mint kiállítási terem.

⁴ Szombathy László 1909, 111–113., Svoreň Jaroslav 1982, 68–69.

⁵ Gimnáziumi évkönyv: „A rimaszombati egyesült protestáns gimnázium XXIII-ik értesítője az 1875-76 tanévről. Rimaszombat, 1876.

⁶ Gömör-Kishont, II. évf., 1881 december. Rimaszombat

⁷ Gömör Kishont, III. évf., 1882. január 1. Rimaszombat

⁸ Svoreň Jaroslav 1982, 69.

⁹ Ennek tanúsága egyebek közt az 1882. szeptember 3-i kiállítási plagát amely a rákövetkező napok programját is tartalmazza. Másnap, azaz szeptember 4-én 9 órakor kezdődött a vármegyház nagytermében a közgyűlés. Délután 14 órakor Felsőpokorágyra kirándultak, ahol az előkészítő bizottság régészeti ásatást rendezett. Az ünnepségek része volt Nyáry Jenő báró régészeti előadása is. A plagáton olvasható a kiállításnak 1882. szeptember 11-ei bezárásáról szóló tájékoztatás is. Olvasható továbbá egy értesítés, mely szerint megvásárolható a Kiállítási kalauz, 20 koronáért. A belépődíj ára 30 korona volt, pénteken és szombaton 20 korona.

¹⁰ Kiállítási kalauz, Rimaszombat. 1882. Rábely Miklós nyomdája

¹¹ Fábry János 1905, 5.

¹² U.o., 4-5.

¹³ Holéczy Miklós múzeumigazgató kézirata

¹⁴ EXPOSITION UNIVERSELLE DE 1900. Diplom commémoratif. Musée du Comtat Gömör a Rimaszombat. Exposition de la retrospective. HONGROIE. A diplomát a részvételért adták.

¹⁵ Fábry János 1905, 8.

¹⁶ Fábry János 1905

IRODALOM

Batizfalvy Sámuel – Rózsay József

1868: A Magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest

Fábry János

1905: A Gömörmegyei múzeum múltja és jelene. Rimaszombat

Szombathy László

1909: Gömör-kishont vármegye népoktatásügyének története, Debrecen

Svoreň Jaroslav

1982: Sto rokov Gemerského múzea v Rimavskej Sobote. Obzor Gemera, XIII, 1982/2., Rimavská Sobota

6. Fábry János emlékének ápolása

Fábry János alakját, évtizedek múltán, első ízben Győry Dezső elevenítette fel a „szüleváros”-ról írott regénytrilógiájának *Sorsvirág* címet viselő 2. kötetében.

A hazai magyar sajtóban 1980-ban jelent meg róla az első megemlékezés.¹

Az egykori vármegyei múzeum alapításának százados évfordulóján egy háromtagú szerzői gárda készített egy szlovák nyelvű összefoglalást.²

A Gömöri Múzeum igazgatójaként (1990–1995) feladatomnak tartottam, hogy az őt ábrázoló olajképet elhelyezem az igazgatói iroda falán. Úgy éreztem, mint kései utódát, kötelez. 1990. dec. 12-én nyílt meg az a Malotínská Valéria által készített időszaki kiállítás, amely a muzeológia eszközeivel elsőként vállalkozott az alapító igazgató bemutatására. Az ő és munkatársai emlékét megőrkítő emléktábla is ekkor került fel a múzeum földszinti folyosójának a falára.

A Fábry János által megálmodott és megszervezett múzeum egyesület újrászervezésére – Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület néven – 1991-ben került sor. Alapszabályában rögzítettük, hogy Fábry Jánost örökös tiszteletbeli tagnak tekintjük, illetve nevéről elnevezett díjat alapítunk, amelyet a Gömör tudományos kutatása, művészi látatása terén eredményes személyeknek osztunk ki. Eleddig Paládi-Kovács Attila néprajzkutató, akadémikus (2005), Ujváry Zoltán nyug. egyetemi tanár (2005), Tózsér Árpád Kossuth-díjas költő (2005), Karol Wlachovský műfordító (2005), Mács József író (2006), Takács András néptáncutató-koreográfus (2006) és Edita Kušnierová művészettörténész (2006) részesültek az elismerésben.

Az Egyesület Évkönyvének újraindítása is az ő egykori kezdeményezése alapján történt. (A II. kötetben részletesen bemutattuk az Egyesület történetét, benne Fábry János méltatásával.)

A város utcaneveinek „újrakeresztelése” során a múzeumhoz közeli utcát róla neveztük el. A javaslat indoklása írásban is megjelent a Gömöri Hírlapban.

Miután óraadó tanár lettem a Tompa Mihály Református Gimnáziumban, a történelemórákon igyekeztem

kellő súlyt helyezni Fábry János és tanártársai tevékenységének bemutatására. Az intézmény utóbb a Fábry János nevével fémjelzett díjat is alapított.

2000-ben indítottuk útjára a *Gömörország* c. évnegyedes folyóiratot, amelyben folyamatosan igyekszünk ápolni az emlékét (pl. Mikszáth-szám), a 2002. évi 3. számában pedig kiemelt figyelmet szenteltünk a gömöri múzeum-ügynek, s azon belül Fábry Jánosnak. Megemlítem ezen a helyen, hogy eredetileg 6 kötetes naplójáról, annak szomorú sorsáról (5 kötet elpusztult Budapest bombázásakor) évekket ezelőtt Gál András Leventétől szereztem tudomást. Kérését tiszteletben tartva, korábban nem közöltük. A 2007. évi 4. számban jelent meg önéletrészének első része, majd folytatása ebben a lapszámban – a le származottak szíves hozzájárulása révén.

A hajdani Egyesült Protestáns Gimnázium alapításának 150. évfordulója alkalmából a *Református Tudományos Gyűjtemények* egy emlékkönyvet készített sajtó alá *Iskola a nyelvhatáron* címen, illetve az egykori iskola múltját bemutató kiállítást is. Mindkettőben kiemelt figyelmet szenteltünk neki.

Természetesen emlékének ápolása nem kizárólag a Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület ügye. Példának okáért a *Bástya Egyesületet* lehet említeni, amely a leszármazottainak az emlékét is igyekszik ébren tartani.*

JEGYZETEK

¹ B. Kovács István 1980

² István B. Kovács – RNDr. Ján Kliment – RNDr. Ján Medovič, CsC 1982

IRODALOM

B. Kovács István

1980: Ahol az ő ekéje szántott. Új Szó, augusztus 5.

István B. Kovács – RNDr. Ján Kliment – RNDr. Ján Medovič, CsC:

1982: Ján Fábry (1830–1907). Obzor Gemera, XIII/2 (1982), 109–117.

*Az írás egyes fejezeteinek szerzői: B. Kovács István (1,6), Sebők Attila (2), Gaál Lajos (3), Bodnár Mónika (4), Olga Bodorová (5).

A szövegeket csak a legszükségesebb mértékben egységesítettük.

Egy darabból kifaragott edény Kóvárról – Ladóczki Vilmos gyűjteményéből • Gecse Attila felvétele

Puntigán József

Losonci látogatás(ok) a gömörmezei múzeumban

A két írás szerzője a *Losonc és Vidéke* munkatársa, **Kunszt János**, Fábry János gyermekkori játszótársa, akihez élete végéig szoros baráti kapcsolat fűzte. Aligha véletlen, hogy érdeklődési körükben, gondolkodásukban számos azonos vonást fedezhetünk fel. Egy utcában (Vargautca, ma Husova), ugyanazon iskolákban ismerkedtek meg a természettel, a botanika szeretetével. Mindketten a tudományok, főleg a botanika elfoglalt hívei, tudásukat számos cikkben és írásban teszik közzé. Fábry János Gömör, Kunszt János Losonc és környékének flóráját gyűjti össze herbáriumba. Mindkettőjük életében súlyos emlékként marad meg 1849. augusztusa, amikor Losonc elpusztításakor családjaik is elveszítik vagyonukat, s a reménytelenségből kell reményt adó megélhetési utakat találniuk. A sikeresebb Fábry János lett. A 20. század első éveiben Kunszt János is aktív támogatója azon törekvésnek, hogy Losoncnak is legyen saját múzeuma. Részt vesz az ezen célra elindított gyűjtésben, maga is adományoz. A losonci múzeum azonban ekkor nem jön létre, az összegyűjtött tárgyak nagyobbik része is elveszett. Az I. világháborút és következményeit csak csekély részük éli túl, melyek azután a 1920-as években az *Ipartársulat* munkájának köszönhetően egy szerény városi múzeumban kapnak helyet.

Édesapja kereskedő volt. Fábry Jánoshoz hasonlóan **Szilniczky Mihály** tanár kedvelte meg vele a botanikát. Ezt csakúgy mint a kertészetet, egész életében nagy odaadással ápolta. A gimnázium befejezése után 1853–54-ben a pesti Marmák-féle kereskedelmi iskolában tanult. 1849. augusztusában Losonc felégetésekor a család vagyona is elpusztult, édesapját is korán elveszítette, tanulmányait nem folytathatta. 1870-től a *Losonczy Takaré- és Hitelbank* pénztárnokaként kereste a kenyerét.

Botanikai és kertészeti ismereteit magánszorgalomból bővítette és fejlesztette. Kertjében számos növényt termesztett, melyekkel termékiállításokon többször nyert díjat. 1856-ban a bajor gyakorlati kertésztársulat rendes tagjává választotta. Tagja volt a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének*, melynek vándorgyűlésein rendszeresen részt vett. Itt szerzett ismereteit, tapasztalatait érdekes útleírásokban tette közre. Tagja volt a *Természetudományi Társulatnak* is.

Számos lapban publikált. Nevét füvészeteti írásai (*Losonc és Vidéke, Gömör-Kis-Hont, Szepesi Lapok*), valamint a *Magyar Bazárban* (1875–99) közzétett „*Levelek Solange*”-hoz c. cikksorozata tette ismertté. Utóbbi fő célja az volt, hogy a nőekkel megkedveltesse a botanikát és a kertészkedést. Egyik legnagyobb munkája Nógrád megye növényzetét összefoglaló tanulmánya, melyet **Shvoy Miklós** kérésére készített el: „...ily körülmények közt látogatott meg Shvoy Miklós az orsz. statisztikai hivataltól, Nógrád megye monographiájának leírásával megbízott kültag, ki is ezen munkája florisztikai részének szerkesztésére

hívott fel. Én örömmel és készséggel vettem a megbízatást s az ezt tárgyazó dolgozatomat, még 1873. év végén adtam neki.” A monográfia azonban nem jelent meg, s természetesen így az írása sem. Szerencsére a kézirat nem is veszett el, s több, mint 130 év „várakozás” után a salgótarjáni *Nógrádi Levéltár* 2006-ban szerkesztett formában megjelentette.³ Értékes munka!

³ Schvoy Miklós, Nógrád megye leírása, Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2006.

*

Pünkösdi kirándulás

Tekintetes Szerkesztő úr!

Mínt hogy a tan- és nevelőintézetek növendékei, innen is, onnan is, tanulmányi kirándulásokat tesznek, hogy lássanak és tapasztaljanak egyet mást; s mínt hogy én nem igen rándulhatok velük mert – hiába első a kötelesség –, pünkösdi hétfői szabad időmet, már légváltoztatás miatt is, Rimaszombatba való kirándulásra fordítottam. Hogy ezen reggeltől estig tartott excursiom alatt mit láttam és tapasztaltam, talán érdekelni fogja, meglehet, e lapok egy vagy más szíves olvasóját is.

Amint Nógrádmegye végét elértük, nem csak szemeimbe tűnt, de megvallom, nagyon is meglepett, hogy a gömörmezei országút mind a két oldalán kellő távolságra igen szép almafák vannak ültetve. Néhány darab itt-ott kiszáradt ugyan, de már olyanok is vannak, melyeken gyümölcs is mutatkozik. S így van ez majdnem a szabadkai pusztán túl.

Rimaszombatban nagys. **Fábry János** kir. tanácsos és múzeumigazgató, ifjúkori barátomhoz szálltam le, mert hiszen az ő közbenjárásával a múzeumot akartam látni. Ez most a volt gymnasium-épület második emeletén öt tágas szobát foglal el. Az elsőben régiségek vannak, mind megannyi ajándék, két török fegyvert kivéve. Igen érdekes **Terray István** két nagy szekrényben való gyűjteménye. A másik szobában a gömörmezei ipar és a megyei képrírók festményei láthatók. A harmadik az úgynevezett Tompa szoba, melyben a miniatűr Tompa szülőháza egy üveg szekrény alatt egy asztalon áll. **Molnár Gerő** asztalos készítette, remekmű, mellékelve olvasható ez a felírás: „*Hogy lássa az utókor, hol pattant ki az isteni szikra.*” Ajánlom, ne mulassza el senki sem megnézni. Itt van Tompának néhány kötet levelezése és írott egyházi beszédei is. A negyedik szobában látható öt alak: három nő s két férfi, életnagyságban, a múlt századnak – balogi – népviseletében. Az ötödik teremben néhai **dr. Marikovszky** könyvtára, számos bekötött szépirodalmi lap és számtalan politikai hírlap.

Ígazán mondhatom, hogy utolsó ottlétem óta nagyon szaporodón felette értékes és ritka tárgyakban e múzeum.

Csak hogy nem néhány óra szükséges ahhoz, hogy tüzetesen nézzünk meg mindent, azért feltettem magamban, hogy augusztus 19. és 20-kát, vasárnap és ünnep lévén, mind a két napot e múzeumban fogom tölteni, mert az valóban megérdemli.

Lesz-e valaha csak megközelítőleg is a losonczi, melyre az adakozások látszólag megcsappantak, ilyen? Törekedjünk kitartóan arra. Részemről bizodalmasan felkérek mindenkit, a ki Rimaszombatban megfordul, ne mulassza el azt megnézni, s meg vagyok arról győződve, hogy ösztönözve lesz s lelkesülni fog a losonczi is támogatni, létrehozni és felvirágoztatni. Megjegyzendőnek tartom még, hogy a rimaszombati múzeum a pünkösdi ünnepekben a közönség számára díj nélkül nyitva volt s többen mint 500-an látogatták.

A gömörmezei gyermekmenhelyet is meglátogattam, mivel ott unokanénem egy leánya, **özv. Tibélyné** a felügyelő. Ennek berendezéséről is sokat lehetne mondani. Majd más alkalommal. A gymnásium új épületébe nem juthattam, nem volt időm.

Meglátogattam nagytiszt. **Czinke István** reform. lelkes urat, még mielőtt vissza útra keltem volna, s nem csak egy, irányomban tanúsított szívessége, de igaz tisztelem vonzott őt meglátogatni.

Haza utamban a pinczi erdőben oláh cigányok tűz mellett heverésztek, hat kocsi közelben. Hogy az államhatóság ezek kóborlása s fosztogatásai ellen mit sem bír tenni, valóban nagyon, de nagyon sajnós.

Ezek voltak rövid kirándulásom tapasztalatai.¹

ts.

¹ Losonc és Vidéke, 1906. 6.10., 24. sz., 2.o.

Szűnnapi kirándulás

A gömörvármegyei múzeum rövid ismertetése

Tekintetes Szerkesztő úr!

Még el nem felejtettem a „*Varietas delectat*” latin közmondást, s különösen akkor jut eszembe, ha utazom. Ilyenkor a vidék változatossága juttatja emlékezetembe.

Legközelebb a második tanulmányi kirándulást tettem Rimaszombatba, de nem fiakeren, hanem vasúton; azért, más irányban bizonyosan többet látok és tapasztalhatok. Augusztus 18-án, szombaton délután indultam útra s Füleken egy óráig kellé várakoznom, míg a vonat Miskolcz felé elindult. Az útközbe eső állomásokat mellőzve, még Feledre sem értünk, a mikor jóval innen szemeimbe tűnt a korláti bazaltkőköcka óriáshalmaz. Hinni sem akartam, hogy annak munkásait oly busásan fizessék. Egy suhanc 1 frt 30 krt., egy-egy férfi 5-6 frtot kap naponként s minden második szombaton délben fizetik. Miért nem mennek a vidékünkéről Amerikába vándorlók inkább ide? hol oly nagy bért kaphatnának s a fizetés napon odasereglett iparosoktól minden szükségleteiket megszerezhetnék? Érdekes még e tekintetben az is, hogy szabályszerint a fizetés napon délután a kocsmára zárva van s a munkások szomjukat csak vasárnap olthatják, s hétfőn szent heverd el na-

pot tartanak; tehát csakis öt napon át dolgoznak hetenként. Jól tudom, hogy a nagy napi bér után Amerikába menő palócaink- és tótjainkat ezzel éppen nem tartom vissza, de ebből is látni, hogy a ki dolgozni akar, munkát s megfelelő fizetést hazánkban is kaphat mindenfelé.

Feleden átszállván a tiszolci vonatra, csakhamar Rima-Szombatba érkeztünk. Délután 5 óra lehetett.

Én most is Fábry János barátom lakására siettem. Nem volt hon, a városkertben lévő nyári körbe küldtek érte. A viszontlátásnak mindketten kölcsönösen megörültünk. Az út fáradoimat kipihenni helyet foglaltam, s az alatt míg ő intézkedéseket tett a vacsora felől, szemembe tűnt az asztalon **Meller Simonnak Ferenczi István élete és művei** című könyve s ezt lapozgattam végig. Címlapját megelőzi 1834-ki vízfestésű arcképe, a szöveg közt 115, egy más szobrának s tervezett műveinek rajzai vannak. Maga a könyv nagy nyolcad rész íven 50 ív, s a 120-ik oldalon, kézirat másolatban 1824. május 5-én Rómából írott levele édes atyjához. E levélben igen tisztelt kedves atyámuramnak szállítja s körülményesen értesíti ottani hogylétéről, tudatja vele azt is, hogy Bécsből egy mecénása 300 rhe-nusi forintot küldött neki. — Akkor az sok volt. — Az élet-rajz írójának kiléte, de még neve is ismeretlen volt előttem, s kérdésemre Fábry barátom azt mondta, hogy Meller Simon a *Szépművészeti Múzeum* őre s titkára Budapesten, a könyv ára pedig 12 korona. Mondjam-e, hogy alig tudtam megválni lapozgatásától. Vacsora után **dr. Richter Aladár** kolozsvári egyetemi rendes tanárnak magyar és német nyelven irt munkáit, az egyes szaklapokban irt cikkeit mutatta nekem, azonban ezeket csak futtában néztem át, mert majdnem éjjél lett, s aludni mentünk.

Augusztus 19-kén reggel, még mielőtt a gömörmezei múzeumba mentünk volna, egy rokonomat látogattam meg, kitől búcsút véve, az utamba esett s nagy kiterjedésű leányiskola építkezését néztem meg, mely épület, ha elkészül, versenyezni fog a gymnásiummal. A múzeum rendszeren reggeli 9 órakor nyitattik ki, a bejárás a régiségosztály terembe nyílik. Saját magam tájékozhatása végett körül néztem, s kis idő múlva az egyes tárgyak szemléletébe merültem. Számos s különféle régi fegyverek közt kiválólag egy francia udvari szélpuskára figyelmeztettem, mely **idb. Hevessy László** ajándéka; ugyanott látni két török pisztolyt is, egyik ezüst cifrázattal ellátott, a másik egyszerű. Ezeket a múzeum 20 és 12 koronaért vette, kitől? nincs jelezve. Érdekelt, s lekötötte figyelmemet egy Fábry János igazgató által 1849. április 19-én talált gránát is, a menyinyben illet még eddig nem láttam.

Igen érdekes a maga nemében a murányvári rabbi-lincs két példánya, melylyel egy evang. papot tartottak fogságban; továbbá **herceg Kohárynak** üveg helyett hólyagos kocsi lámpái, egy bányamécs s **Kern Adolf** adta két várpuska. Ritkítják párját a váci siketnéma intézet alapítójának, **jólétszi Chászár Andrásnak** 1787-ből való ládája, és **Tirsch Valériának** még a múlt századból való nagyon is egyszerű zongorája. Ott látni az aranyművesek 300 éves céhládáját és a rimaszombati városi pénzszekrényt

ama korból, mikor még nem voltak Wertheim-pénzszekrények. Négy polcot, sűrűen rakva, **Ebeczky Emil**nek és **Groó Vilmos**nak ajnácskői kövületei foglalnak el, s ezek annyira lekötöttek, hogy mint kiváló darabot nem voltam képes közlök választani. Mondják, hogy **bárá Nyáry** birtokában is sok ajnácskői kövület van. Egy kettős szekrényben a felsőpokorági temetőből kiásatott pogánykori urnák, kőkori és bronzeszközök sem megvetendők. A múzeumigazgató ott létem alatt is eszközöltetett ásatásokat az ottani tanító felügyelete alatt.

Egy másik szekrény tele van különféle rozsdás lakatok és kulcsokkal, s a legérdekesebb – legalább reám nézve volt –, a rimabrézói evang. templom zára, melyen domború betűkkel **Georgius Fabry** név, az azt készítő lakatos neve olvasható. E zár a 16-ik századból való. Egy másik szekrényben több s különféle zseb- és asztali órák, melyek soraiban egy **Haliczka József** által még a múlt században készült óra. Ugyanott van a rimaszombati mészáros-céh adományozta négy ezüst pohár, a melyből a mesternek felvételni jelentkező az atyamesterre társposharat üritett nagyobb, s a három, melylyel a felszabadított inas legény társaival kocintva ihatott, kisebb. A jolsvai molnárok poharán egy molnár képmása, s ha jól kivettem, malomkerék is van. Ide s ezekhez letéve vannak a rimaszombati lakatosok és puskamívesek poharai is. Figyelemre méltó a csízi temetőben sírásatáskor talált hét drb. haj- és melltű, mely időkorból? nem tudni. Ezek háttérben két lőpor-tartó van, egyike 1494-ik évből, a másik **Paczek Emil** ajándéka. Korántsem megvetendő tárgyak még a **Rákóczy** korabeli sarkantyúk, patkók és zabolák. Azonban a mi egy tüzetesen vizsgáló s behatóan szemlélő figyelmét különösen leköti: az az érem és pénzgyűjtemény. A csin és rend, melylyel azok elrendezve vannak, valóban meglepő: 11 sor Árpád-kori, 9 vegyes-házbeli ezüst pénz, minden egyes drb. külön-külön ízléses tartálykában, év szerint sorrendben. A magyarországi rézpénzek legrégebb időtől a most forgalomban levőkig, nemkülönben számos érdekes és értékes emlékérem.

Az nap délután látogatásokat tettem jó ismerőseimnél. Útközben a városháza mellett haladván, annak kapujánál jobbra szemembe tűnt egy emléktábla e felirattal: „*A magyar orvosok és természetvizsgálók 1866. augusztus 12-17. itt tartották nagy gyűlésüket*”. E gyűlésen magam is részt vettem, s az akkor ott kapott emlékérem emlékül gondosan őrizem. Jó negyed óráig, ha nem tovább időztem **B.-né** úrnőnél, ki nagy virágkedvelő s két gyönyörű Begonia virágot adott. **G. G.-t** nem találtam hon, vadászni volt, hanem **P. P.** úrhölgy alaposan tudakozódott a losonczy viszonyokról. **V. B.** rokonomat s **T. J.-t** szintén nem találtam lakásukon és a városkertbe mentem. E kert páratlan a maga nemében, látni és élvezni kell; leírni nem lehet, hiába is akarnám.

Augusztus 20-án reggel ismét a múzeumba mentem, hogy szemlémet s tanulmányaimat az iparosztály teremben folytathassam. Elég, hogy ne mondjam, halmaz látni való van ebben is. Különösen feltűnő egy 3 akós betört agyagfazék, melyet **Huszárik Márton** tamásfalvi fazekas

készített s égetett ki 1867. augusztus 10-én, mint a rajta levő felírás mondja, Több gyertyamártó edény is látható egy polcon s **Benyo Bélán**ak az utolsó rimaszombati gombkötőnek mesterségi összes szerelvényei, nemkülömben igen sok régi cserépedény s az ottani agyagipar-iskola korunkbeli készítményei. A terem egyik faloldalán a gömörmegeyi festőművészek rajzai és képei vannak felagatva, sorra nem vehettem, mert a harmadik, az úgynevezett Tompa-terem vonzott s az idő gyorsan haladt. A mondot teremben minden, de minden **Tompa Mihályra** vonatkozik s egyet és mást már pünkösdkor irt levelemben közöltem. Most a múzeum igazgató elembe tette Tompa Mihálynak a gömör reform. esperességtől letét gyanánt kapott és többekhez intézett leveleit. **Pákh Albert**, a *Vasárnapi Újság* volt szerkesztőjéhez 40 db. van intézve. Ezek olvasásába merültem el, s valamennyit végig olvastam. A Hamváról írottak; a putnoki postabélyeggel ellátva itt-ott humoros példázatokkal ellátván. Jó ízűt mosolyogtam a többi közt azon, a hol azt mondja, illetőleg írja: „*Ép úgy, mint a festő, ki a boltba ment tusfestéket venni, s a boltos azt mondta neki, tusfestéssel nem szolgálhatok, de van igen jó finom sajtom.*” Az utóbbi leveleiben – akkor már betegeskedett – bizonyos elkeseredettség ömlik végig s a Gleichenberg és Tátrafüredről írtakban, kivált az 1806. március 8. és 28-ikán írottban győtri a kétségbeesés. Csak már meghalnék, mondja ismételve.

Vannak levelei **Palóczy Ábrahám**hoz, **Hamvay Károly**- és **Zoltán**hoz, **Sallay Pál**hoz stb. azonban ezeket nem olvastam el. Egy kötetben sajátkezűleg írt 58 egyházi beszéde is becses emlék.

Úgy szerettem volna az órát megállítani, hogy a délelőtt a rendesnél hosszabb legyen, mert még két teremben volt látni s tanulni valóm.

A népviseleti terem csak a balogi népviseletet s egyéb házi bútorait foglalván el, azon csak is átmentem, s a hírlap- és könyvtár-teremben néztem szét. Ez minden várokozásomat felülmulta, mennyi mindenféle politikai és szépirodalmi lap évfolyamai vannak itt, mennyit theologiai, philosophiai, történeti, földrajzi könyv, a dr. Marikovszky orvosi könyveit nem is említve. De szó nélkül nem hagyhatok egy kötetet, melyet **Grexa János** adott a múzeumnak, s mely magában foglalja az 1906. január 1-től, március 31-ig lefoglalt *Polgár, A nap, Magyar estilap, Bpesti hírlap, Herkopater, Független Magyarország, s Az Újság* számjait, s minden számra oda van ragasztva a másnapi lapokból kivágott amaz ok, a mely miatt a rendőrség lefoglalta azokat. S ezzel elég legyen; bocsássa meg tekintetes szerkesztő úr, és a nyájas olvasó is, hogyha tanulmányi kirándulásom leírása nagyon is hosszadalmas, egyhangú és unalmas volna.*

– 1. – s

*Minket, kik a losonczy városi múzeum megalapításán fáradozunk, nagyon érdekelt a gömörmegeyi múzeum – bár nagyon is rövid leírása – s merjük reményleni, hogy sok olvasónk is érdeklődéssel olvasta. (Szerk.)²

² Losoncz és Vidéke, 1906. 9.2,9,16. (36–38. sz.)

Emberfejű korsó (Felsőrás), tejesfazék (Levárt), vizeskorsó (Süvete) és úrasztali edény (Naprág) – Czenthe Zoltán gyűjteményéből
Gecse Attila felvételei

Nagytál, fazék, tányér, pálinkás hordócska és fedők (Gömör) – Czenthe Zoltán gyűjteményéből • Gecse Attila felvételei

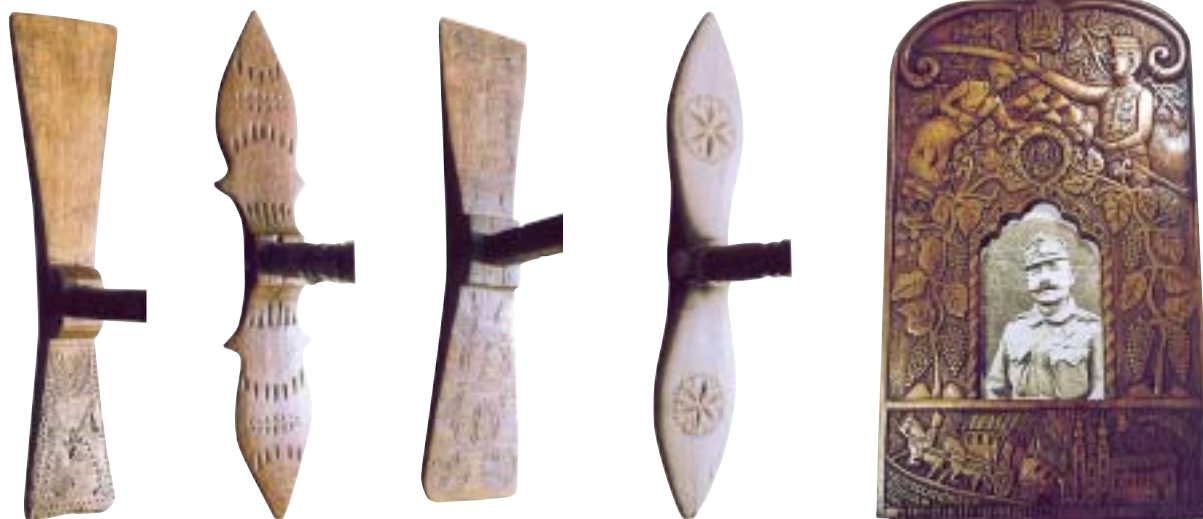
Kacsasütő edény, pálinkás hordócska, lekváros szilke, pereckulacs, emberfejű korsó, drótozott vizeskorsó és ún. „hérészes“ edény (középen) Balogpádárból és környékéről – Bán-Bódi Aladár gyűjteményéből (Gömör-Kishonti Múzeum) • Júlia Ferletáková felvételei

Hímzések, vajtartó, borotvatok, alabárd – éjjeliőr-jelkép, csipke Balogpádárból és környékéről – Bán-Bódi Aladár gyűjteményéből (Gömör-Kishonti Múzeum) • Júlia Ferletáková felvételei

Guzsalytalpak (Feled), világháborús emlék, ivócsanak, sótartó (Simonyi), evőeszközök (Simonyi – balra, Meleghegy – jobbra), áttört díszű ülőpad, ún. „lóca“ (Alsósztrégova, Madách-kúria?) – Ladóczki Vilmos gyűjteményéből • Gecse Attila felvételei

Üllő (Szilistye), ostyasütővas (Sávoly), ácsfejsze, tolózárak, ajtópánt, mozsártörők (Gömör), gyomlálóvasak, ún. „aszatoló“-k (Balogtamási), húsbárd (Nagybalog), sörényfésű (Fülelek) – Ladóczki Vilmos gyűjteményéből • Gece Attila felvételei

Kövesdi Károly

Három gyűjtő-portré

Három ember a sok közül. Ketten átlépték a nyolcadik ikset, a harmadik fiatal, még negyvenesztendős sincs. Az egyik nemesi, a másik paraszti családban született, a harmadik árva gyermekként nőtt fel Budapesten. Egyikük mérnök, másikuk pap, majd könyvelő, harmadikuk a népművészet ifjú mestere. Származást, társadalmi osztályt, életkort, foglalkozást tekintve is homlokegyenest különböző típusok. Ami összeköti őket, az a gyűjtés szenvedélye, a régi tárgyak, épített kultúra, mesék, emlékek szeretete. Mindannak a varázsa, ami a múltból a jövőbe mutat.

Czenthe Zoltán: Spontán szenvedély ösztökélt

Ki ne ismerné Czenthe Zoltán nevét – aki valaha is valamilyen kapcsolatba került Gömörrel, az egykori vármegye történelmi múltjával, néprajzával? Zoli bácsi szinte egyszemélyes intézmény, aki fáradságot, anyagiakat nem kímélve szinte telhetetlen szenvedéllyel gyűjtött mindent, ami Gömört jelentette egykor. Ma Budán él, de szíve mindig visszahúzza a bölcsőbe. A vár alatti társasház alsorsori nagy szobájában beszélgetünk, amely dolgozószooba és egyben tározója a rengeteg edénynek, faragványnak, fotográfiának, hanghordozó kazettának: mindannak, amit évtizedek során gyűjtött össze Gömör falvaiban.

A Czenthe-család tősgyökeres nemesi sarj Gömörben. Hogyan került Tornaljáról Budapestre?

Mi már 1551-ben Tornalján éltünk, ugyanazon a helyen, ahonnan bennünket 1945-ben kihajítottak. 1948-ban jöttem fel Pestre, ahol ez a huszadik bejelentett lakóhelyem. A társasházat építésként kicsit átterveztem, megvettem hozzá ezt a részt, amely pince volt. Ez egy kétemeletes, magastető épület, tulajdonképpen afféle gömöri szárny: fent laknak például a csízi **Pazárék**, akik cipszerek voltak, alul a hizsnyai **Heinzelman Ellike**, aki **Zsoldos Oszkár** főszolgabírónak volt a felesége, és többen Gömörből.

Visszatérve Tornaljához: már az említett évben, 1551-ben szerepeltünk az ottani úrbéri listán. Akkor kaptuk meg az armálisunkat. Apám úgy hallotta, és így adta tovább nekem is, hogy valahonnan Mecenzéf felől kerültünk Tornaljára. Ez nem lehet kizárt, mert köztudott, hogy **IV. Béla** a tatárok közeledténél hírére tízlandzsás gömöröket telepített fel Gömörből ide, és közöttük szerepelt egy Czenthe is. Néhány évszázadig fenn is állt Centefalva. Valószínű, hogy a Tornaljaiak is onnan jöttek vissza, hiszen Tornalját azelőtt Édesfalvának hívták. Őseim századokon keresztül a **Tornallyay** családnál voltak tisztartók, de a **Hanvay**aknál és Királyiban a **Szentmiklóssy**aknál is. Talán ebből adódik az a maximalizmus, amely mindig is jellemezte a családot: mindig, minden körülmények között a legjobbnak kell lenni. Mert hát hány tisztartóra volt szükség egy-egy vármegyében? Legfeljebb ötre, hatra.

Ezért becsületesnek, jó képességűnek kellett lenni, és hát a földbirtokos feleségek szempontjából a jó megjelenés sem számított utolsó szempontnak. Utóbbiról is sokat lehetne mesélni. A családnak körülbelül 100–150 hold földje volt (ezen kívül a Kecelben erdői), de magunk nem gazdálkodtunk, hanem az **Iván** család egyik ágának adtuk ki árendába. Nagypám a nagyszüleinél tanult Görliczben. Amikor Tornalján megalakult a takarékpánztár, ő lett az első igazgatója. Felesége, **Újhelyi Erzsébet** miskolci volt, egy nagyon gazdag családból származott.

A gyermekkor meghatározó, mivé lesz az ember... Milyen világban nőtt föl?

Apám későn jött haza az orosz fogságból, nem tudott elhelyezkedni, és kereskedő lett. Gyakorlatilag polgári életet éltünk, de nem volt pénzünk. Szerencsére voltak jómódú rokonok, akik segítettek. De azért, vagy éppen ezért, nálunk kaszinó volt, az összes kopott dzsentri hozzánk járt kártyázni. Esténként pedig jöttek a katonacimborák, a **Krokovai Laci** bácsi, aki Přemyslről, apám Gorlicéről mesélt. Ma is le tudnám rajzolni a színteret, ahogy a **Bodon Lajos** bácsi feküdt mellette, amikor az oroszok elfogták őket. Vagy ott volt **Gyürke Andor**, aki, szegény, megzavarodott az otrantói csatában, ahol **Horthy** hajóján szolgált tisztként. Szülei meghaltak, ő elkótyavetyélte a vagyont, végül disznóólban lakott. Vagy **Blechner Ernő**, aki doberdós volt. Ezek a dolgok engem akkor nemigen érdekelték, de óhatatlanul magamba szívtam az élményeket és történeteket. A nincstelen dzsentrik történeteit, akik nyomorogtak. Például versengtek, kinek van jobb kalapja. Mert úriember akármilyen kalapot nem vesz! De mi legyen a mérce? Egy kalap, mennél jobb márkájú, annál tovább tart. A jó kalap ismérve tehát a ráakódott zsír vastagsága. Ott méricskelték a kalapokat, melyiken van több zsír. Meg a családok. Ha megjelent egy Bodon, egy **Vályi Nagy**, akkor tudtam, kicsodák ők. Hogy a **Hubay** hogyan viszonyul hozzájuk, vagy a Hubay mit tart a Bodonokról. A gyökerek szemléltetéséül: 1896-ban bontották le a **Fehér Ló** közelében állt dufartos házunkat (melynek gyámkövén ott szerepelt az 1596-os dátum, vagyis pont háromszáz éves volt), és újat építettek helyette.

*

A fentiekből kitűnik, hogy Czenthe Zoltán olyan környezetben cseperedett fel, olyan milió vette körül, amely a fiatalemberbe mélyen belekódolta a tradíciók tiszteletét, s talán annak az igényét is, amely később a gyűjtésnek nevezett szenvedélyben öltött testet. Ahogy maga fogalmazta 1983-ban: „*Megpróbáltam mindent megismerni a tájból, történetéből, rég- és közelmúltjából, hogy az egész még egyszer – és valószínűleg utoljára – egy élő egységként bennem testet öltson. Ezután már csak*

helytörténeti, néprajzi kategóriákban fog tovább élni. Mert amidőn Gömör Gömör volt, lassan a múlté. Szétesett a történelmi keret, megváltozik a táj, folyómedrek rendeződnek át, megközelíthetetlen mészkomeredélyekre kényelmes makadámutat törnek, települések mennek tönkre, vagy karakterükből kivetkőzve uniformizálódnak, kis- és nagycsaládok egy új olvasztóba sodródva vesztik el megkülönböztető jegyeiket, a mesebeli házikók hímporukat veszítik, a temetők nemes anyagú és rejtelmes üzenetű fejfáit hitvány „műkő” váltja fel, az abrosz nem hímzett, hanem nyomtatott és praktikusán, könnyen mosható, a falvédő többé nem úgynevezett naív „giccs”, hanem „hatóságilag zsűrített”, az emberek arca barázdákkal nem tagolt, de sima és könnyen összetéveszthető, az élet nem emberien küzdelmes, hanem globális nagy erőknek kiszolgáltatott. Mindezekre azonban már a régi kód nem érvényes.”

Iskolai évek

Tornalján kezdtem tanulni, ahol kitűnő tanítóm volt, **Simon Gábor**. Szlovákorán például a tíz-tizenöt perces letudva, megfordította a táblát, elővett két kis piros-fehérvörös zászlót, és onnantól magyar történelmet tanultunk. Képesség tekintetében egyetemi tanárnak felelt meg. Nagy dolog, ha az embernek van egy ilyen nevelője, mert nem is az a fontos, hogy az ember milyen iskolába jár, hanem kitől kapja a gondolkodásnak, a viselkedésnek az alapjait. Kis kitérő után a rimaszombati *Egyesült Protestáns Gimnázium* után Tornalján fejeztem be a polgári iskolát. Innen Székesfehérvárra kerültem, rokonok révén, a ciszterciekhez. Fehérvárnak nagyon sokat köszönhetek, a nagynéném férje közjegyző volt itt, s mint olyannak, a város előkelősége mind a barátja. Ebbe a társaságba engem is bevezetett. Mit mondjak? Elég nagy változás volt a tornaljai berki gyerekek társaságához képest! Itt tanultam meg polgárként viselkedni. Innen Sárospatakra kerültem, ahol humán internátusban laktam, s ahová akkoriban az ún. csendes napokra jeles emberek jártak előadni: **Veres Péter, Németh László, Kodolányi János, Szabó Dezső**. Különösen az utóbbi volt ránk óriási hatással. Nekik köszönhetően elhatároztam, hogy író-politikus leszek. Például

Czenthe Zoltán • Kövesdi Károly felvétele

dául elkezdtem retorikát tanulni. Háború után szerkesztettünk egy iskolaújságot, ám abba kellett hagyni, mert jött a kétcédulás választás, a hatalomváltás. **Kovács Dani** folytatta, le is csukták, és kirakták szüleivel együtt a Hortobágyra. Mivel a politikai pályáról le kellett mondani, s mert jól rajzoltam, úgy gondoltam, építész leszek. Azért lettem statikus, mert az építészet időigényes volt, nekem pedig nem volt elég időm; a sok szerény képességű gyereket kellett felkészítenem kollokviumra. A Műegyetemen már másodéves koromban is tanítottam, harmadévesen pedig már annyi órában volt, mint a tanársegédeknek. Ott is maradtam tanítani, egészen 1959-ig. Ekkor közölték velem, hogy nem vagyok benne a káderfejlesztési tervben, magyarul: nem vagyok jó káder. Ennek is megvolt az oka. Mivel népi kollégiumba kerültem, olyan életrajzot írtam magamról, csoda, hogy nem neveztek ki egyből **Lenin**nek. Ki akartak vinni a Szovjetunióba is. Na arra már nem merem vállalkozni. Ha rájönnek, hogy a származásom mennyire ellentétben van azzal, amit leírtam, ezek talán ki is végeznek. Statikusként a vasúthoz kerültem, ahol nagyon szép feladataim voltak, aztán különböző helyeken ténykedtem. Tulajdonképpen visszaéltem azzal, hogy Magyarországon volt öt vagy maximum tíz olyan statikus, aki mindent meg tudott csinálni. Valahogy úgy volt ez, mint az operaénekes: nem szereti a rendszert, de ő tud énekelni. Tehát megengedhettem magamnak olyan dolgokat, amiért másokat talán lecsuktak volna. Ez a kivívott anyagi függetlenségem természetesen segített abban, hogy a szenvedélyemnek hódoljak.

A gyűjtemény egy része • Kövesdi Károly felvétele

Gyűjtőutak varázsa

Több- három-öt hetes nyári túrákat, gyűjtőutakat tettünk Gömörben. Előtte persze tanulmányoztam az egyes falvakat. Ez eleinte úgy működött, hogy felültem egy biciklire, és elmentem például Sajógömörbe; oda járt apám az algimnáziumba. Jól emlékszem, a gimnázium mögött volt egy leszakadt temetőpart, ott huzigáltuk ki a csontokat a felszínre. Onnan Füge felé vettem az irányt, és egy gyönyörű eperfasor után felbukkant Alsóvály. Ott megállít egy amolyan téeszvezető-féle, és kérdi, hol az engedélyem a fényképezéshez. Mert akkoriban sok „okos” ember volt. Mentem tovább, megálltam a **Balajthy** néni portájánál. Az árkon azonban nem tudtam átmenni **Kalásék**hoz, mert előző nap nagy esőzés volt. Kérdem, hogyan lehet oda átmenni. Hát most éppen sehogyan. És aki a mezőből menne haza? Az elmegy a komájához, csinálnak egy görbe estét, és másnap megy haza. Szinte orrba vágott a magyar mentalitás: a munkát el kell végezni, de nem kell mindig rohanni. Élni is tudni kell!

Szeretett tanárom, **Harsányi Pista** bácsi volt nálunk Sárospatakról. Vetítettem neki a képeket, s kiderült, hogy huszonnégy faluban jártam. Nagyon tetszett neki a dolog, majd azt mondta: Ha már elkezdted, folytasd! Csináld meg az összes gömöri falut! Ráharaptam, akkor még nem tudva, hogy százhatvannyolc faluról van szó. De az öreg ilyen volt: mindenkit be tudott palizni, ha jó ügyről volt szó. Ezért a szent erőszakosságért köszönet jár neki. Ettől fogva beterveztem az utakat, mely falvakba, milyen völgyekbe indulok el, előtte elolvastam a családtörténeteket, hogy tisztában legyek a hely szellemével. Ha az ember csak bámészkodni megy, céltalanul, abból semmi jó nem születik. Az a példa is sokat segített, amit a nagyapámtól örököltem: ő ugyanis időskorában banki szavatos volt. Beült a bank kocsijába, és utazgatott, beszélgetett a birtokosokkal, gazdákkal, aztán ha valaki kölcsönért folyamodott, ő mondta meg, kinek mennyit lehet adni. Sógorom, **Iván László** felvidéki református gondnok volt, ő sokat kalauzolt, de a családi emlékezet is sokban segített, hiszen apám emléke sok helyen élt az emberekből.

Öt évig gyűjtöttem úgy, hogy nem volt gépkocsink. A sógorom meg szégyellte, hogy a sógora ilyenfel foglalkozik, mint aki megzavarodott. Ő magyarázkodott a határőröknek is, a fejére mutogatva (hogy süsü vagyok). Így tudtuk ezeket a szép dolgokat mind áthozni a határon. A régi rendszerben azt is szégyellni kellett, ha valaki nem volt. Gúny tárgya volt az ilyen ember. Ha azonban azt látták, hogy én bemegek egy faluba, és nem a párttitkárhoz, de nem is a paphoz vezet az első utam, hanem egy-egy ismert emberhez, az sokat jelentett, és megnyitotta az embereket.

A 168 községben Zoli bácsi több mint 5000 színes felvételt készített, zömmel 1966 és 1981 között. A falvakat részletesen előnyben, mert azok jellemzőbbek a vármegye magyar épített kultúrája szempontjából. A templomokból, a volt történelmi osztály kastélyaiból csak abban az esetben válogatott, ha azok különleges értékkel is bírtak, és a

nagyobb, városias településekből is mindössze egy-két felvételt készített.

Kérem, meséljen el néhány izesebb történetet gyűjtőútjairól!

Balogra készültünk, mert felfedeztem, hogy Nagybalogon csodálatos fejfák vannak a temetőben. Vályban voltunk bekvártélyozva, az egész család. Jön a **Kalás Béla** édesanyja, az **Aranka** néni, hogy: „Akartam a mérnök úréknak adni egy nagy tőköt, de eltűnt. Biztosan az a zsvány **Grébecz Laci** vitte el.” Mondom neki: „Drága Aranka néni, már ott fő a fazékban, a Grébecz Laci hozta.” Hát, amikor indulnánk, zuhog az eső. Nincs mit tenni, ilyenkor nem lehet fényképezni. De amúgy is készültem **Nagy Lajos** bácsihoz, a suszterhoz, aki ügyefogyott ember volt, de jó megfigyelő, és mindent tudott. Elmegyek hozzá beszélgetni. Az öreg sok szép mondókát el is mondott. Közben meg kellett inni három pohárral. Be sem fejezzük, jön a **Kertész Laci** bácsi, hát vele is meg kellett inni három pohárral. Erre jön a **Varga**, a másik csordás. Remekebbnél remekebb történetek mesélése közben vele is megittam három pohárral. Kora délutánra eloszlottak a felhők, ragyogó napsütés kerekedett, mehettem fényképezni. Közél fél liter pálinka után indultam gyűjteni. De szerencsére ez nem volt jellemző, meg aztán nekem az alkohol sosem ártott.

A lévarti **Galo** bácsi anekdotája is megérdemli, hogy megörökítsük. Ő cserepes fuvaros volt, és szenzációs történeteket tudott mesélni: „Egy alkalommal megyünk a feleségemmel a szekéren. Mondom a feleségemnek: te is láttad, hogy az út mentén az egyik fán lógott valami? Én úgy láttam, egy oldal szalonna volt. Akkor mért nem álltál meg? Igazad van, visszamegyek, megnézem. Visszament, aztán jött vissza, üres kézzel. Na mi volt az, kérdi a feleségem. Szalonna. És miért nem hoztad el? Mert ott volt mellette egy cédula, hogy csak az vágjon belőle, aki nem bánta meg, hogy megnősült. Hát bizony nem hiányzott abból egy darab sem!”

Ez a sok utazgatás, fényképezés nem lehetett olcsó mulatság...

Nem bizony! Filmek, kazetták százai, legalább száz-ezer megtett kilométer van mögöttem. Mintegy négy és fél millió forintba becsülöm, ami ebben az anyagban benne van. Azt már nem is számítom, mennyit segített a család: a feleségem és a gyermekeim. De ezt mindenki szívesen csinálta. Szerencsésnek mondhattam magam, mert anyagilag be tudtam biztosítani magamat. Volt négy szabadalmam. Építésmérnökként szép, tiszta szerkezeteket alkottam.

Zoli bácsi olyan szeretettel beszél raktárakról, templomokról, repülőtéri hangárokról, határátelőről, attrakcióállomásról, mintha palotákat írta le. Albumot hoz elő, teli fényképekkel. Az egyikben a budapesti nunciatúrán készült szerkezet látható, ez alatt fogadta a pápa a küldötteket, amikor Magyarországra járt.

Nézegetjük a korsókat és edényeket, kacsasütőt, lekváros fazekakat Zoli bácsival, aki azt mondja, nem is gyűjtötte őket. Ezek csak úgy „jöttek”. Van köztük néhány elképesztő ritkaság: kancsó a harmadik századból (nyolc ilyen van Magyarországon), nagy aratótál a 13–15. századból, edény a habánok eredeti korszakából (Sajógömör és Beretke környékéről), lévárta korszó a 16–17. századból, majd kinyit egy nagy szekrényt, amely tömve van diapozitívokkal és magnókazettákkal. Csak diapozitívból van itt vagy ötezer darab, mondja. Kedvenc albumát mutatja a régi portrékkal. Elmondja, hogy 1976-tól, egy sárospataki esttel kezdődően a rendszerváltásig legalább négyszáz előadást tartott.

S mi a krédója? Egyszerű: „*A néprajzosok megölnék egymást egy kanál vízben. Én örülök, ha mindenki hozzátesz valamit a közös ismeretanyaghoz.*” Zsuzsa néni, hű társa teszi hozzá: „*Amit itt lát körös-körül, arra ráment az életünk. De nem bánjuk.*”

Bán-Bódi Aladár: Magáért a szépségért...

Bán-Bódi Aladár hamisítatlan gömöri „gyöker”, aki – annak ellenére, hogy tartalmas és buktatókkal teli pályája során ide-oda sodorta az idő szele – ma ugyanabban a faluban, Tamásiban és ugyanabban a házban él, amelyben 82 esztendővel ezelőtt meglátta Isten napvilágát.

Úgy tudom, Aladár bácsi tehető parasztcsaládban született. Így van-e?

Hátul, az udvari szoba jobb sarkában állt édesanyám ágya, amelyben születtem. Természetesen otthon, bába segédletével. Csak a margóra jegyzem meg: akkoriban Tamásiban két gyerek, ha meghalt születés után, ma meg egymás után pusztulnak el a gyerekek a kórházban, orvosi felügyelet mellett. Micsoda világ lett! Tamásiban nem volt bábaasszony, ha jól emlékszem Panyitban élt Mari néni, akire emlékszem magam is, s aki egészen a nyolcvanas évekig aktív volt. Szülői házuk 1906/1907 táján épült. Apámék hárman voltak fiúk, és volt egy lánytestvérük is. A két fiútestvér ebben a házban lakott, Zolti bátyánk ebben az első szobában, ahol most vagyunk, mi pedig a hátsóban, lévén, hogy édesanyám volt a legfiatalabb és az utolsó menyasszony. A mellettünk levő másik első szoba a harmadik fiúnak, János bátyámnak volt fenntartva, de ő, miután Rakottyásról nősült (egy suszter lányát vette el), megvett itt egy házat. Lánytestvérük ide ment férjhez, a negyedik vagy ötödik házba, de második gyermeke születésébe belehalt. Egy lánya maradt, aki nekünk az unokatestvérünk volt. Ők is Bánok voltak. Merthogy így következtek a családnevek: **Bánok**, **Zsórik**, **Boholók** és a többiek. Valamikor egymással szemben épültek a portán a házak, s egy-egy házhelyen később több család is lakott, ahogy elszaporodtak. Akkoriban még nem mentek el külföldre az emberek.

Tehát nem voltunk gazdag család. Nem tudom, hány hektár földünk volt, de apámnak fél házhely földje volt, ami azt hiszem, tizenhat holdnak felel meg. De megéltünk. Az itteni parasztság egyébként sem a földből élt.

Mert számoljunk csak! Ha a paraszt kiadta a papnak, a tanítónak, a kondásnak, csordásnak, libapásztorának, bakternek, a harangozónak a bérét, és ezt mind terményben (arra nem emlékszem, hány vékával), bizony nem sok maradt neki. A vetőmagnak való, meg – mostani szóhasználattal – a fejadagja. Eladásra nem nagyon került, de abból, hogy nekünk is mindig volt vagy hat tehenünk, néhány fiatal marha, meg egypár ló, amivel dolgoztunk, meg lehetett élni.

Akkoriban még volt iskola a faluban...

Elemi iskolába itthon jártam. Akkor lettem nyolcadikos elemista, amikor 1938-ban ismét magyarok lettünk. A rimaszombati *Egyesült Protestáns Gimnázium*ba kerültem, ahol a hét osztályt elvégeztem. Akkor jött az új világ, bezárták a magyar iskolákat. Átmentem Ózdra, beszéltem az igazgató úrral, aki felvett gimnáziumba. Egy kiló cukorért volt szállásom egy özvegyasszonynál, a tisztí kaszinóba jártunk ebédre. Fél éve voltam Ózdon, ma már eltévednék benne. Ózdon érettségiztem. Utána még hazajöttünk 1946 nyarán. Szeptemberben beiratkoztam Pesten a teológiára.

Mindig is pap szeretett volna lenni?

Hogy miért oda, magam se tudnám, bár mindig volt bennem efféle hajlam. Keresztyén voltam, ami régen kissé mást jelentett, mint ma. Nem volt ilyen csepegős, mint most. Pedig akkoriban még jártak az emberek templomba, és mi, gyerekek is fújtuk az imádságokat. Az iskolában reggel imádsággal kezdtük, délután imádsággal végeztük a napot. Itt van a régi énekeskönyv, ezt használom ma is. Szóval felvettek a teológiára. Az internátus és a konviktus igazgatója beajánlott egyik társammal (keresztkomám volt egyébként), és a Kálvin tér örökbe fogadott bennünket. Ez azt jelentette, hogy az öt év alatt a konviktus az internátust fizette, a nőszövetség pedig – akkor még volt ilyen – mosott, stoppolt, foltozott ránk, mert akkoriban nem ilyen világ volt, a zoknit, ha kilyukadt, nem lehetett csak úgy elhajítani. A cipőt is megtalálták. Megválasztottak a *Soli Deo Gloria** diákszövetség alsó tagozatos országos titkárává, így kollokvium után a nyarakat a balatonszárszói konferencián töltöttem, egészen szeptember közepéig.

* **Soli Deo Gloria Református Diákszövetség. A múlt század húszas éveinek elején alakult, 1950-ben tiltotta be a Rákosi-rezsim.**

A teológia elvégzése után hogyan alakult a sorsa?

Kalocsára helyeztek. Itt nem református gyülekezet volt, hanem protestáns. Olyan kevés volt a református és az evangélikus, hogy közös gyülekezet volt. Kalocsa 1945-ig érseki székhely volt, s ott utcaseprő sem lehetett református, csak katolikus. A gyülekezethez tartozott vagy nyolc falu, ahol akadt olyan hely, hogy két református volt, azok is budapestiek, akik ott öregedtek meg. De ezekhez is kijártunk kerékpárral. Ma már két emberért nem megy ki senki. Kalocsán voltam két és fél évig. (Ekkoriban kezdődött a rendszerrel lojális békepapok időszaka.) In-

Bán-Bódi Aladár: Akkoriban még jártak az emberek a templomba • Gecse Attila felvétele

nen Szabadszállásra kerültem esperesi segédlelkésznek. Itt talán fél évig voltam, mert az esperes elvonult Kecskemétre, ami nem csoda, hisz Szabadszállás és Kecskemét közt olyan különbség lehetett, mint Rimaszombat és Baktipusztá közt. Nem csoda, hogy oda vágyott. Míg az új esperes megérkezett, én helyettesítettem egyedül. Beiktatták **Végh Sándort**, s én is követtem Kecskemétre. Az esperessel összekülönböztem, és kértem, helyezzen Kiskunhalasra. Ott voltak régebbiről ismerőseim, legátus is ott voltam annak idején a teológiáról. Áthelyeztek Kiskunhalasra. Ott vészeltem át az ötvenhatos forradalmat. Közben megkaptam Prágából a visszatelepülési útlevelet. Addig ún. fekete könyvvel (fekete volt a borítólapja) tartózkodtam Magyarországon.

Hazajött Csehszlovákiába...

Április negyedikén jöttem el Magyarországról, és őszszel Serkébe kerültem. **Konkoly*** rám szóta Pálfalát is, mert akkor már beteges volt. Itt nem soká maradtam, mert meghívtak a sajkóeszek papjuknak. Ide tartozott Lenke és Hubó is, bár ez utóbbi anyaegyház, de nem volt papja. Így kaptam három gyülekezetet. Alig pár hónapot tölthettem Kesziben, már mentek rám a feljelentések, hogy foglalkozom a gyerekekkel, hogy ott énektanítás meg bibliaóra van. Visszahallottam, hogy **Lehotai János** volt e mögött, a bejei pap. Behívtak Tornaljára a járási egyházi osztályra, és közölték, hogy hagyjam abba, de maga János is kérte, hogy tiltsák ezt le, mert akkor tőlük is

követelni fogják a gyülekezeti tagok, hogy ugyanezt csinálják. Másfél év után a beszercei állami egyháziügyi hivatal megvonta az engedélyemet. Így fejeztem be a papi pályát, és hazajöttem Tamásiba.

* **Konkoly-Thege István, akkori ref. esperes**

Mihez fogott azután?

Nem sokáig voltam itthon, mert értem jöttek, menjek könyvelőnek Rakottyásra. 1959 őszétől nyugdíjazásomig könyvelő voltam.

Mikor, hogyan kezdett gyűjteni?

Még a balatonszárszói konferenciákon kezdődött a dolog. Oda ugyanis mindenki – az ország legkülönbözőbb zugaiból – a maga ágylepedőjét, tányérját hozta, s ezek közt igen szép darabok voltak. Sokan otthagyták nekem a tányérjukat a gyűjteményembe. Persze ott nem igazán lehetett gyűjteni, mert nem volt hova. Kalocsára kerülve folytattam a gyűjtést, de akkor kezdtem el igazán gyűjteni, amikor Pádárba kerültem. Gyönyörű szép tilókat, csapófákat, edényeket. **Bódi Dezső**éknél a padláson találtuk meg a faekét, de már az eketaliga nem volt meg hozzá, csak a faeke. Szívesen adták az emberek.

Miért gyűjtött? Hogy mentse a menthetőt?

Azért is, de inkább magáért a szépségért. Pádárba rengeteg áttelepült jött a Mátrából, s nekik nagyon sok festett tányérjuk volt. Megegyeztem velük, hogy ők megve-

szik maguknak a modern tárgyért, én meg kifizetem az árát a régiekért cserébe. Edényeket, apróbb tárgyakat, kerekcsiguzsalyt, szárazguzsalyt, egytálpast, kéttálpast, fokosokat, pásztorbotokat.

Könyveket...

Könyvem nem sok volt, inkább a *prágai Magyar Kultúra* kínálatát figyeltem, és abból válogattam, rendeltem. A régi könyvekhez úgy jutottam, hogy megörököltem a **Konkoly-Thege** esperes úr könyvtárát. Ők gyermektelenek voltak, úgy szerettek, mint a saját gyermeküket. Mica néni hetvenhétben halt meg, hatvannyolcban Pista bácsi, az esperes úr. Amúgy manapság a regényeket már nincs türelmem forgatni. Mostanában vettem elő a Mese-folyamok óceánját, ez ugye a szanszkrit irodalomból válogatott apró történetek, ott hagyom abba, ahol akarom. Nem tudom, mikor érek a végére, a két kötet vagy ezeregynéhánszáz oldal. Másodszor vagy harmadszor olvastam végig **Titus Lívius** hétkötetes művét, *A római nép történetét* a város alapításától, de ha elhozzák Ózdról vagy Halasról a kiadványaikat, az is mind kedves számomra. Meg aztán kapcsolatok kötnek oda ma is. Bár ma már inkább telefonon tartjuk a kapcsolatot.

*

Az atyai ágon **Bódi**, anyai ágon **Bán**, ezek alapján Bán-Bódi Aladárnak ritka kincsek vannak a birtokában. Pontosabban: részben csak voltak, mivel levéltári anyagának számottevő részét a rimaszombati székhelyű *Református Tudományos Gyűjtemények*nek adta. Kivételes értékű, több mint ezer darabot kitévő néprajzi gyűjteményét pedig még 1989-ben, nagyon méltányos feltételek mellett, átengedte az alakulófélben lévő *rimaszécsi Honismereti Ház* részére. Miután az ottani tervek nem valósulhattak meg, az intézmény akkori vezetője, **B. Kovács István**, a *Gömöri Múzeum* igazgatójává történt kinevezése után átmentette azt új működési helyére. Ebben az anyagban vannak kivételesen szép darabok is. Akad olyan, ún. „hérészes korsó”, s amelyből összesen négy található az egész Kárpát-medencében. Kettő közülük a *Magyar Néprajzi Múzeumban* látható. Aladár bácsi egyébként azt állítja, hogy nincs kedvenc tárgya, pontosabban mindegyik az. Amit éppen a kezébe fog, az a legkedvesebb. Bélyeg- és éremgyűjteménye is figyelmet érdemlő, hiszen az összes csehszlovák pénz megtalálható a gyűjteményében. Csak az ezüstpénzek nominális értéke megvan vagy ötvenezer korona. Ami azonban fontosabb, és pénzben nem mérhető, az a gömöri falusi, paraszti kultúra felbecsülhetetlen tárháza.

Mosolyogva teszi hozzá: sosem volt autója. Ezen már nem is csodálkozik az ember.

Ladóczki Vilmos: A régi tárgyaknak lelkük van

Sok érdekes figurával találkoztam életemben, de Ladóczki Vilmos bizonyos értelemben veri a mezőnyt. A harmincnyolc éves fiatalember közel egy évtizede Szlovákiában él, a medesalji Újbáston telepedett le. Egyik barátom ajánlotta, nézzek be hozzá, ha szépet akarok látni. Vilinek, úgymond, olyan néprajzi gyűjteménye van, amihez hasonlót nem pipáltam. Őszintén szólva hittem is, nem is. Aztán, ahogy mondani szokás, csak álltam és bámultam. Mert amit ez a fiatal ember összegyűjtött a régi paraszti kultúra még fellelhető tárgyaiból, az valóban kisebbsajta csoda; bármelyik néprajzi múzeum megirigyelhetné.

Gyűjtéseinek fő célpontja az üveg, a vas és a kerámia. De gyűjt szinte mindent, amiben a kéz munkáját és az egyediséget megtalálja: fűjt üveget, bőrt, vasat, faragványt, porcelánt. Olyan népi tárgyakat keres, amelyek ott-hon, kézzel készültek. Ahogyan ő meséli: „*János bácsi elővett egy darab fát, s azt mondta: ebből csinállok egy guzsalyt. Ennél ízesebb dolog szerintem nincs a néprajzban. Mert a negyvenes-ötvenes években már háziipari szövetkezetekben manufaktúrával készültek a tárgyak. Esztergáltak, gyalultak, csapoltak. Az már nem volt az igazi. Itt van például egy borotvatartó tok, hadifogságban faragott emlék. Ezekben a darabokban egy halom munka van, sok-sok fantázia és türelem.*”

S hogy miért választotta Gömört élete színteréül? Azért, hogy ne kelljen annyit utazgatnia. Meg aztán az évek során kialakult az itteni baráti köre, és jól érzi itt magát. Amúgy Budapesten született, ahol állami gondozott-

Ladóczki Vilmos otthonában • Gecse Attila felvétele

ként nőtt fel. Örökbe fogadták, majd tizennégy évesen visszakerült az intézetbe. Ofszet nyomdagépmesteri szakmát akart tanulni, de ott úgy döntöttek, hogy lakatos-hegesztő lesz belőle. Bosszúból kitanulta a bőrdíszművészetet, mert az közelebb állt hozzá, mint a hideg vas. Tizenöt évesen volt első kiállítása Budapesten a Rottenbiller utcában, s már akkor megkapta az ifjú iparművész érdemdíját. Még dolgozott gyári hegesztőként, de 1988-ban korkedvezménytel megkapta az ifjú vállalkozási engedélyt. Bőrművesként dolgozott különböző cégeknek, majd Hollókőre került a Liszikai-féle alkotóházba. Innen az Egerhez közeli Sirok-völgybe vitt az útja, majd Egerbe. Itt is folytatta a kézművészetet, de ezekben az években már magával ragadta a régiséggyűjtés szenvedélye.

Mindig is szerette a régi tárgyakat, mondja. Szeretett múzeumokba, galériákba járni, imádja a festészetet. Eleinte műkincskereskedéssel foglalkozott, különféle vevői voltak. Számítalan régiséget adott el, hogy finanszírozni tudja a gyűjtést. Köztük számos olyan értéket, amikért ma is fáj a szíve, de muszáj volt eladni, hogy talpon maradjon. Vannak azonban tárgyai, amelyektől sosem válna meg.

Amikor a básti házról kérdezem, így felel: *„Azt mondtam Egerben, mindegy, hol talállok egy házat, de ha az a ház engem megérint, megveszem családi fészeknek. Itt találtam rá. Amint beléptem a konyhába, rögtön a szívemhez nőtt, s megkérdeztem az itt lakó nénit, nem eladó véletlenül? Eladó volt. Kemény munkával rendbe szedtem, adtam neki száz évet.”*

Ladóczki Vilmos több ezer házat, padlást, pincét, fészt, pajtát, csúrt, nyúlódét, disznóolat kutatott végig. Mint mondja, a legelképezetűbb helyeken lehet kincsekre bukkanni. A házban lépni alig lehet. Van itt minden: ökörfárm, szenteltvíztartó, lakat, szőlőprés, fagereblye, gereben, íróasztal, suszterszék, kulacs, bőrtáska, kolomp, fazekak, köcsögök. 17. századi sonkakancsók, zománcdények. Falvédő, surc, kelengye, szuszék, 1853-ból származó lakattal. Kézi gatter, 1844-ből. Kötélgyártó szerszám, kádak, dézsák, asztalnyi utazóláda, pici órástűllő, leveles ládika. Teli a falak, a polcok, a padló, a padlás. A kemencét is maga építette, van benne kétszáz éves téglá is. A házban látható tárgyak mind restauráltak, félkész tárgyat, mint mondja, nem hoz be a házba, csak felújítottat. Pótlást, lakkozást, másféle durva beavatkozást nem végez a tárgyakon, ha le van törve belőle egy darab, úgy marad.

Vérzik a szíve a szép, régi tárgyakért, amelyek kiáramlanak a Kárpát-medencéből. Hihetetlen mennyiségben kél útra a magyar népi kultúra külföldre. Jönnek a kamionok, és viszik. Nemcsak innen, a Felvidékről, Magyarországról is. Anyagi vonatkozások miatt maga is sok mindenről lekésett. Ha több pénze lett volna, vagy összeállhatott volna valakivel, esetleg segített volna valamilyen intézmény, több tárgyat megmenthetett volna. Ezért van az, hogy kénytelen olyan tárgyakat is megvásárolni a gyűjtés során, amelyekből pénzt fog csinálni.

Az emberek nem becsülik az őseik tárgyait. Akad azért ellenpélda is, szerencsére. Találkozott olyan emberrel, aki a világ minden kincséért nem adja oda a porciós poharat,

mert már a nagypapa is abból itta a pálinkát, s ő is abból issza meg naponta a felest. Hiába kéri, nem kapja meg. Ezt, mondja, értékelni és becsülni kell. De látott olyat is, hogy fiatal emberek tekeresszámra égették a vásznat az udvaron. Tollat, dunnát, törölt, konyharuhát, kosarat.

Több mint másfél évtizedes gyűjtés után is éri meglepetés. Három éve, mint mondja, nem találkozott egy bizonyos üvegfajtával. Kész, eltűnt. Bottal lehet ütni a nyomát. Az emberek azt sem tudják, mit dobálnak ki, mit hóhérolnak le. Jönnek a vasgyűjtők, és viszik a 19. századi gőzgépet, mert kapnak érte ötszáz koronát. Az eszmei értéke ugyanakkor lehet vagy huszonöt-harmincezer korona. Ezen a vidéken annyi kincs van még mindig! Például az útszéli kereszték zöme elhanyagolt állapotban áll. Már amit nem döntöttek ki, és nem vittek el a gyűjtésbe. De ha érintetlenül vinnék be! Összetörök darabokra!

Vilmos azt is elárulja, hogy nem mindenki kedveli a környéken. Sokan csodabogárnak tartják, mások nem értik, ki ez a kopasz, fülbevalós magyarországi ürge, aki „odaátról” jött, és új autója van. Az is előfordult, hogy embercsempésznek, drogkereskedőnek tartották. A határon rendszeresen szétszedték a kocsját. Kezdetben ez nagyon zavarta. Ma már nem tulajdonít neki jelentőséget, pláne, amióta a két országra osztott magyarság a schengeni övezetbe tartozik.

Hogy mi okozhatta az őt övező értetlenséget? Talán arról van szó, mondja, hogy sokan hajlamosak elítélni az embert, anélkül, hogy tudnák, mit cselekszik, és miért teszi. Talán mert nem értik, mi hajtja, talán csak az zavarja őket, mert más, mint ők. Pedig mennyivel jobb lenne összefogni! Itt a faluban például felszabadult egy gyönyörű parasztház. Be lehetne rendezni tájháznak. Kérte a polgármestert, gondolja meg, szedjék rendbe közösen. Túl szép ez a vidék ahhoz, hogy hagyjuk elveszni, mondja Vilmos. Van persze tájház itt, a közelben is, de inkább nem minősíti. Ha már nem ért hozzá, aki berendezi, legalább kinyitna egy könyvet, hogy utána nézzen, hogyan volt berendezve egy régi parasztház! A régi bútoroknak lelkük van. Ezeket az ember csiszolgatja, simogatja. Az említett „tájházbán” látott olyan restaurálást, hogy felállt a szőr a hátán. *„Szemben, a konyhában egy lóca állt. Ülőrésze szét volt korhadva. Felmaradt lambériát szögelték rá. Egyik hosszabb volt, mint a másik, emberünk berántotta a motorfűrész, és levágta. Csiszolópapírt nem is láttam a kezében. Ahogy levágta a végét a lócának, a mai napig úgy van.”*

Ez a lelkes fiatalember végtelen szeretettel beszél a tárgyakról. Szinte simogatja a szavaival, ahogy néven nevezi őket. Azt mondja, a világ visszafejlődött, hiszen amit a régiek készítettek, az időálló volt, az a múltnak szólt. A mai tárgyak nem érnek semmit, ideig-óráig tartanak. De talán, mint minden rosszban, ebben is van valami jó: rákényszerül az ember, hogy a régi dolgok felé forduljon. Ha van hozzá viszonya és lelke. Hallgatom ezt a furcsa fiatalembert, és arra gondolok, hány és hány ilyen megszállott csodabogárra lenne szükség tájainkon, s hogy az ilyen embereket a tenyerén kellene hordoznia minden kisközösségnek.

Böszörményi István

Gyűjtsük össze töredékeinket... Hagyatéki jegyzőkönyv Losoncra, 1687-ből

„Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszzenek, s ez által is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, s kevesebb a jövő”

Ipolyi Arnold felhívása, minden helytörténész mottója, örök érvényű szállóigévé vált. A besztercebányai püspök, művészettörténész persze álmában sem gondolta volna, milyen lehetőségeket nyújt majd a 21. század az emlékek őrzésére, a töredékek összegyűjtésére. A világhálóra, pontosabban az internetes bolhapiacra gondolok, ahol kitartó böngészéssel és egy kis szerencsével elveszettek hitt emlékekre, meglepő kortörténeti dokumentumokra bukkanhatunk. Így került a közelmúltban elektronikus kalapács alá a Losoncra, illetve Nógrádban a 17. század végétől a 20. század közepéig jelen volt gellénfalvi **Gellén** család irattárának egy része. A vételre felkínált „papírrégiségek” közül a legrégebbi egy 1687. január 13-án, Losoncra felvett hagyatéki jegyzőkönyv volt. Losonc esetében az emlékek őrzése, a töredékek gyűjtése fokozottan kívánatos, hiszen a többször leégett város múltjának eredeti dokumentumai igencsak hiányosan maradtak meg. Az említett irat egy félbe hajtott, 31x38 cm méretű megsárgult papírlap, melynek négy oldalára barna tintával, ma is jól olvashatóan írták a magyar, illetve részben latin nyelvű szöveget. A negyedik oldalon, annak rendje s módja szerint „coram me”, azaz „előttem” megjegyzéssel négy nemes aláírásával és pecsétgyűrűjének lenyomatával hitelesítette a benne foglaltakat. Az érdekes kordokumentum jelentősége, értéke abban rejlik, hogy egyrészt számos helymeghatározást, dűlőnevet örökített meg, másrészt az aláírásoknak és a szövegben említett személyneveknek köszönhetően a város társadalmáról is képet ad. A kortárs **Parschitius Kristóf** (Rózsahegy, 1643 – Lipcse, 1713) evangélikus teológus 1702 és 1705 között írt latin nyelvű, Magyarországot bemutató művében így írja le Losoncot: „*Miután Fülek elpusztult, most Nógrád vármegye székhelye, élénk kereskedelme és népes piaccal van. Igen sok nemes lakik ebben a mezővárosban a helység kedvező fekvése és a föld kiválósága miatt. A kálvinisták temploma és e vármegye nemesi közgyűléseinek helyét adó pompás vármegyeház díszíti.*” Nógrád és Losonc első, **Bél Mátyást** is megelőző leírása meglepően pontos (talán csak a pompás vármegyeház túlzás). A török uralmat szerencsésen átvészelt Losonc jelentősége valóban Fülek vára és városa **Thököly** kurucok és a török sereg általi pusztulása (1682) után nőtt meg, éppen ebben az időben alapozta meg a szabadalmas mezőváros kereskedelmi, kézműipari és művelődési vezető szerepét Nógrád vármegyében. A főispáni székhely, Gács mellett gyakran tartottak Losoncra megyei közgyűléseket, törvényszéki üléseket is. A városban domináns református egyházat és nevezetes gimnáziumát rendszeresen támogatták a hely-

ben házzal bíró, illetve a környéken élő nemes családok, a **Rádayak**, **Szilassyak**, **Darvasok**, **Wattayak** és mások, de a helybeli céhek is. Az egyre nagyobb vonzerővel bíró Losoncra a törzsökös nógrádiak mellett távolabbi megyékből származó nemesek is letelepedtek, többek közt jegyzőkönyvünk egyik aláírója, **Gellén András** is, aki az 1684-es nógrádi nemesi összeírásban már szerepelt.

A Gellén család a Nyitra megyei Gellénfalva helységről (ma: Jelenová, Dolné Trhovište része, Galgóctól északkeletre) veszi eredetét és előnevét. A Nógrádba költözött ágának Panyidarócon (Gellén-pusztá), Fülekpilisben, Kálnón, Bolykon és Nógrádmegyerveben voltak birtokai. A család tagjai különböző közeleti tisztségeket töltöttek be, az említett András mint a vármegye törvényszéki ülnöke írta alá a hagyatéki jegyzőkönyvet, utódai között volt főszolgabíró és református egyházközlönyvezető is. Nem csupán a Gellén családra, de számos losonci, nógrádi református nemes sorsára jellemző az a sokatmondó bejegyzés, amely a losonci halotti anyakönyvben olvasható az 1930. május 26-án elhunyt **Gellén Gézával** kapcsolatban. A halott lakhelye: „*a losonci szegényház*”, foglalkozása: „*volt földbirtokos*”.

A jegyzőkönyv további három aláírójának családja nem érte meg a 20. századot, már korábban elköltözött, vagy kihalt Nógrád megyéből. A Heves megyei Sirokról származott **Egry** család számos nógrádi birtokkal rendelkezett a 17–18. században. A losonctugári Szilassyakkal is rokonságban voltak. Az aláíró **Egry Márton** 1660-ban Terbelédben kapott adománybirtokot. A jegyzőkönyvet Losonc város jegyzőjeként hitelesítő **Somogyi István** családját **Nagy Iván** genealógus a Zala megyei Perlakról eredezteti. Ő lehet az az ifjabb István, aki 1686. december 24-én a Gácsra tartott megyegyűlésen nyert nemesi bizonyítványt. A családnak a Losonc melletti Bolykon is volt birtoka. 1852 után már nem található utalás a család református losonci ágára. A negyedik hitelesítő, **Dovály István** – a 17. század végén Losonc város bíróját – családja Nagy Iván szerint a 19. században már csak Gömör megyében volt honos.

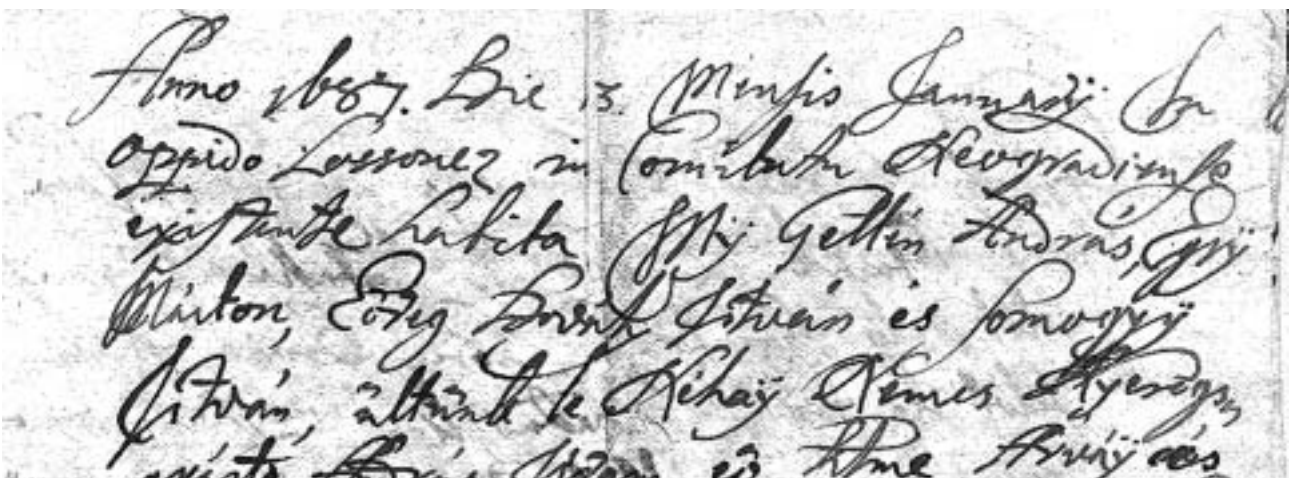
A jegyzőkönyvszerűen megfogalmazott irat egy családon belüli vagyoni jogi vitának megegyezéssel alapon történő rendezését rögzíti. A fentiekben bemutatott hitelesítők előtt nemes **Nyereghyártó András** özvegye, **Pintyőke Ilona** és az árvák, **Nyerges Erzsébet** és **Nyerges András** megegyeztek az örökség tárgyát képező ingatlanok, ingóságok és készpénz birtoklása ügyében. A bevezető keltezés, a pontos helymegjelölés – „*Losoncz mezővárosban, Nógrád vármegyében*” –, valamint a „*kelt mint*

fent” záróformula latin nyelvű, egyébként a magyar szövegben csak néhány latin szó, ill. szókapcsolat fordul elő. Érdekes, hogy a földek előtti sorszámokat 9-ig magyarul, azon felül – „decimo, undecimo” – viszont latinul írták. A 320 évvel ezelőtti nyelvezet és írásmód viszonylag jól olvasható és értelmezhető. Az itt következő szövegű átiratban a nem, vagy csak részben azonosítható szavakat zárójelben kérdőjellel jeleztük, esetleg kipontoztuk, a rövidítéseket zárójelben kiegészítettük. (A problematikus szavak azonosításában és értelmezésében nyújtott segítségért köszönet illeti **Dr. Draskóczy István** és **Dr. Bak Borbála** budapesti történészeket.)

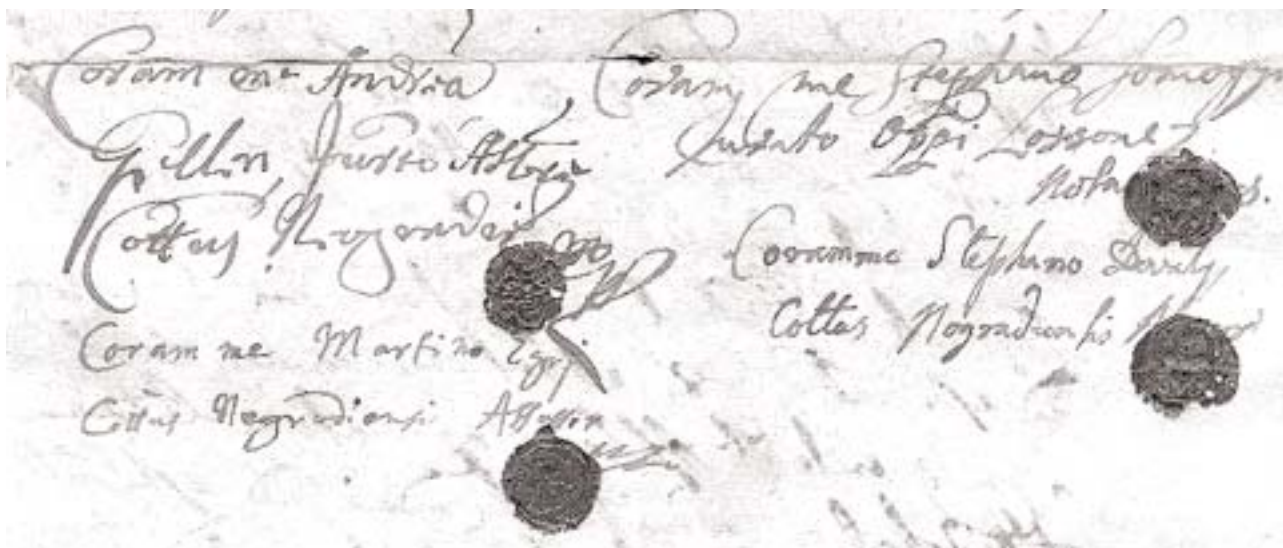
„Anno 1687. Die 13. Mensis January In oppido Lössoncz in Comitatu Neogradense existente habita My Gellén András, Egry Márton, Eöreg Dovály István és Somogyi István, ültünk le Néhai Nemes Nyereghgyártó András uram eö K[egye]lme Árváy és meg maradot özvegye nevezetessen Pintyőke Ilona asszony, Nyerges Erzsébeth és Nyerges András atya nevét viselő Fiának instantiájokra ugyan meg említet Árvák házánál közöttök és édes Anyok Pintyőke Ilona Asszony közöt némely difficultások el lazítására, mely közöttök egyezőképpen ment végre mi előttünk illy formán.

Elsőben á mely földek Tamassy határ felől való járásban vadnak ezek rendszerénti (mellyek concernállyák az árvákat) vagyon egy á Gáczy utnál, nap kelet felől mellette Király György földé, nap nyugotról Ecclesiaé más föld jár az Ortvány uttyára véggel nap kelet felől mellette Pap István földé nap nyugotról Thassy Benedeké harmadik hosszú Ortvány nevű, véggel ezis ugyan az Ortvány uttyára járó, mellette nap kelet felől Szigyártó István Deák földé, nap nyugotról Gyepes Szabó Jánosé, nyegedik (sic!) Görbe aliter Lapoczkás, ki mellet nap kelet felől szomszédos (2. oldal) Gyürky Gáspár földé, nap nyugotról Csomor Mártoné. Ötödik jár Mihály patakára Tamassy utfelől való szomszédgya Eöreg Dovály István más felől Kántor Pál. Hatodikon á Thamassy ut keresztül mégyen által, alsó szomszédgya Macza János, felső Szabó Gáspár. Hettedik á kerek rétbén kinekis mint az ötödikk egy felől E Dovály István á szomszéd más felől Kántor Pál. A Várason alól

való járásban pedig ezek rendszerént, első rét Stéfel réti az elől szántó föld volt egyik szomszédgya Gombkötő György másik András Deák. Másik Macza uttyánál való szántó föld, egy felől Csapó György más felől Király György á szomszédok, harmadik á Szőlő hégy alatt, nap keletrül Serfőző András földé nap nyugotról Kántor Pálé nyegyedik á Jelsőczy uton belől való ortvány, melynek szomszédgya Szabó Miklós földé, mellyis á meg irt árvák részére nézendő, alsó részén Csapó Györgyné földé, ötödikk egy oldala á Tugári határ másik Csapó Györgyné földé, hatodik az akasztó patakra jár, kinek nap keletrül szomszédgya Gyepes János, nap nyugotról az Ecclesia ez Korponay Szabó János Árváinál tiz forintokban vagyon zálogban. Hetedik jár á Pap harasztyára, nap kelet felől szomszédgya Király (3. oldal) György, nap kelet felől Repeczky Sámuel, nyolczadik a Jelsőczy utra jár, é mellet egy darab rétis vagyon, á Szén helyi Pataka mentében, haza felől való szomszédgya Huszák Gáspár, nap kelet felől véggel á Csörge Mihály földére vagyon, kit mostan Kántor Pál Úr bír. Kilenczedik á marha révén alól vagyon egy darab kaszálló rét, melynek nap kelet felől való szomszédgya Forgács részére való rét, nap nyugot felől Gyürky István réte decimo ugyan ezen alól más darab rét melyet két felé szakaszt a Tugár vize, egyik szomszédgya Ifju Dovály István másik Forgács rendi réti. undecimo vagyon harmadik darab rét ugyan a Tugár mellet, melynek nap kelet felől szomszédgya Lukács István. á mint előttünk meg említet Pintyőke István jó lelki esmérési szerént meg vallotta vagyon kéz pénz á marhák árrával edgyütt nyolczvan nyolcz Tallérok á Tallért számlálván in [denaris] 1.50. Id est Tallér 88. ebből mindenkor tartozik a meg említett Asszony az hatvan hat tallérokat az árvákhoz ki adni id est Tall[er] M[ume]ro 66. Anyánk Asszonymál maradván á huszon két tallér id est Tall[er] 22. á mi peddig az el vetet gabonát illeti, azt tartozik eö K[egye]lme maga fáracságával és kölcségével el készíteni és felét az Árvák kezében assignálni. Eötvös István Úr kezénél ezüst portéka vagyon nevezetessen tizen kettőd (4. oldal) fél tallér nyomó !?/ ezüst, hat ezüst kanál, egy Czapás pohár [az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerint ságrénbörserűen, szemcsés felüle-

Részlet az okiratból

Részlet az okiratból. Az aláírók

tűre megmunkált (nemesfém)pohár], egy arany gyűrű valamely számú dutka [lengyel váltópénz, 20 dutka = 1 magyar forint] és más féle ezüst pénz is, Anyánk Asszony kezénél két kalán zálogban in florenis 4. 11 harmadik magunké továbbá a nyereg gyártó műszert végye kezéhez Nyerges András Édes Attya nevét viselő fia az Úr Isten ebben a meg edgyezésben továbbra is tarcsa meg a meg emlétet Személyeket. á felől meg irt Árvák hatvan hat Tál-lérát ebben az esztendőben lejendő Szent Mihály napjára letégye eő K[egye]lme. In oppido Lossoncz Anno et dato ut supra.

Coram me Andreas   Coram me Stephano Somogyi
Gellén jurato assessor   Jurato Oppi Lossoncz
Co[m]it[us]
Neogradiensis Nota[rius?]
Manu propria

Coram me Martino Egry   Coramme Stephano Dovaly
Co[m]it[us]
Neogradiensis Assessor   Assessor
manu propria[?]

Az örökhatározó Nyeregyártó András 1676-ban városbíró volt, felesége, Pintyőke Ilona lánya lehetett az 1655-ben Losoncon volt prédikátornak (református lelkésznek), akit **Debreceni Ember Pál** egyháztörténeti munkájában (Utrecht, 1728) „Georgius Pintyőke Losontzi” néven említ. Utódai Nyerges néven 1882-ig követhetők az anyakönyvekben. A szövegben szereplő birtokos szomszédok, csakúgy, mint maga a Nyeregyártó/Nyerges család neve utal a városra jellemző céhes mesterségekre: **Szigyártó, Szabó, Gombkötő, Csapó, Serfőző, Eötvös**. A losonci nyergesek, szabók, szíjgyártók és posztóképzítők céhe 1619-től működött, 1693-ig fokozatosan a fazekasok, lakatosok, asztalosok, kovácsok, vargák és gombkötők is megszerzték céhleveleiket.

A földdel bíró losonciak névsorában több jeles, a város

illetve a megye közéletében akkortájt, vagy később szerepet játszott család képviselője is megtalálható: a nemes **Kántor** család „eredeti fészke” Nagy Iván szerint Losonc volt. A szövegünkben többször is említett **Kántor Pál** 1685–87 között Nógrád megyei szolgabíró volt, és Losoncon kívül a közeli Fülekkelecsényben is bírt földekkel. Fia, **Kántor István** 1702-ben megyei ügyész, 1705-től 1709-ig jegyző. 1733-ban a Losonctugáron és Kalondán birtokos **Kántor Gábor** esküdtet küldte ki a vármegye a neves doktor, **Perlici János Dániel** által előterjesztett közegészségügyi szabályrendelet végrehajtására. A család 1714-ben Losoncról Pápára költözött, majd szétszóródott tagjait tartotta őseinek **Dr. Kántor Imre**, a Veszprém megyei Nemespécselelyben 1912-ben született, volt komáromi törvényszéki bírósági elnök, aki összeállította családfáját, és 2000 júliusában családtörténeti kutatásai kapcsán e sorok írójával is kapcsolatba lépett.

Macza János valamelyik őséről már a 17. század elején elneveztek egy dűlőt. A református egyház földjeinek 1608-as összeírásában említik **Macza útját**. Jegyzőkönyvünkben is szerepel a **Macza uttyánál**, sőt a **Macza réve** helymegjelölés is. A különös nevű család utolsó ismert tagja, **Nemzetes és Vitézlő Matza József** 1806-ban Losonc főbírája volt. Egy további birtokos, **Repezky Sámuel I. Lipót** császártól kapott nemességet, ő tekinthető a Nógrádban a 19. század közepéig virágzott család őseinek. 1675-ben városbíró volt Losoncon. Az ő költségén készült 1660-ban a református templomban a diákok latin feliratos karzata. 1728-ban „**Öreg Attya építését maga saját költségén megújította Repetzki Sigmund**” mucsinyi birtokos, táblabíró. A család legismertebb tagja az 1801-ben született **Repezky Ferenc** volt, aki 1839–46 között főszolgabíró, 1848-ban a füleki választókerület országgyűlési képviselője, majd a hadsereg parlamenti biztosa. 1849. április 25-én Nógrád teljhatalmú kormánybiztosaként ő hirdette ki a losonci piactéren a **Függetlenségi Nyilatkozatot**. Komáromi menlevéllel menekült meg a megtorlástól, és Kisterenyén telepedett le, ott is halt meg 1870-ben.

Az okiratban említett helynevek Losonc határában

Gyürky Gáspár és **István** apja Nagy Iván szerint az a „Gyürky István, ki nejével Molnár Borbálával Losoncz városában gróf Forgách Ádámtól hűséges szolgálatai jutalmául egy házat kapván adományban, erre királyi beleegyezést nyert, melynél fogva annak birtokába mindkét ágra nézve 1634-ben beiktattatott. Istvánnak utódai ez adomány jogán vették fel a »Losonczy« előnevezet, melylyel a család mai napig él.” A Hont megyéből származó Gyürkyek a 17. századtól Nógrád közigazgatásában hagyományosan tisztségeket töltöttek be, és a 19. században már a megye legnagyobb birtokosai közé tartoztak. Az említett Gáspár 1650-ben esküdt, 1665-ben szolgabíró volt, testvére Pál 1682-ben a megyei jegyzőjeként átléte Fülek ostromát, amelyben a gondjaira bízott megyei levéltár elégett. Erre nézve 1684-ben a megyétől felmentő levelet kapott arról, hogy a levéltárnak biztosabb helyre szállításáról gondoskodott volna, de a várkapitány **Koháry István** ezt nem engedélyezte. A család nógrádi nagybirtokait Kisterenye központtal az a **Gyürky István** alapozta meg, aki 1730-ban a vármegye jegyzője volt. A losonci Gyürkyek közül hárman – apa, fia és unokája – a ranglétra legmagasabb, a megyét is meghaladó fokaira is felléptek. Gyürky István 1788-ban Nógrád megye másodalispánjaként kezdte, és 1807-ben Torontál vármegye főispánjaként fejezte be pályafutását. Közben volt udvari tanácsos, királyi biztos, a királyi kamara tanácsosa, a hétszemélyes

tábla bírója, valóságos belső titkos tanácsos. Fia, **Pál**, 1803-ban a Szécsényi járás alszolgabírójaként kezdte, főszolgabíróként, főjegyzőként, másod- majd első alispánként folytatta közéleti tevékenységét a megyében, 1828-ig. Apjához hasonlóan császári és királyi kamarás, majd Krassó megye főispánja és titkos tanácsos lett. Ugyanakkor a losonci református egyház főgondnoki tiszttét is ellátta. Felváltva tartózkodott pesti házában és ludányi kastélyában. Itt fogadta 1849. augusztus 13-án, négy nappal Losonc orosz katonaság általi elpusztítása után a református egyháztanács tagjait, hogy megtárgyalják a szükséges teendőket. Jegyzőkönyveztetette, hogy a romok közül sikerült kimentenie az egyház „Leveles Ládáját”, és azt „saját kastélyába, mint bátorságos helyre Ludányba szállította”. Gyürky Pál 13 gyermeke közül kiemelkedik leánya, **Franciska**, aki **Kubinyi Ferenc** feleségeként a reformkori Losonc társadalmi életének jeles személyisége volt, valamint fia, **Ábrahám** (szül. 1836), aki 1867-ben grófi címet nyert. A családból egyedülként ő ülhetett Nógrád főispáni székébe, sőt három évig Nyitra megye főispánja is volt. 1892–96 között a losonci választókerületet képviselte az országgyűlésben. Császári és királyi kamarásként, titkos tanácsosként, a johannita rend tagjaként halt meg 1901-ben. A Nyerges-örökösök földjeinek azonosításánál előfordul a Forgács név is. Természetesen a szomszédos Gácson székelő gróf Forgách család birtok-

részéről van szó, melyeket **Losonczy Anna** hagyományozott 1593-ban férjének, **Forgách Zsigmond** nógrádi főispánnak.

Az 1600-as évek végi Losonc társadalmát képviselő személyek, családok bemutatása után nézzük, mi olvasható ki a jegyzőkönyvben szereplő topográfiai adatokból, összehasonlítva azokat korábbi és későbbi feljegyzésekkel. Összehasonlítási alapul szolgálhat a református egyház földjeinek összeírása 1608-ból, amikor is „*A Losonczy Birák Nyereggyártó András (nyilván az 1687-es irat szereplőinek elődje) és Lukács János mind az egész Város népével ki menvén a Szántó Földek köziben hit szerint keresték és tudakozták ki az Egyház Földeit, mind a két nyomásra, melly vagyon írva rendel...*” Ez az összeírás, úgy mint a 8 évtizeddel későbbi is, két mezőgazdaságilag felváltva művelt területet (nyomást) különböztet meg Losonc határában: egy északit, a „*Thamasy felé való nyomás*”-t (1608), ill. „*Tamasy határ felől való járás*”-t (1687) és egy délit, „*a Tugár pataka felől való nyomás*”-t, illetve „*a Várason alól való járás*”-t. A két területet, melyen az egyes földek, rétek elterültek, a nyugat-keleti irányba folyó Tugár patak választotta el, melynek délkeleti partján az 1891-ig önálló település, Tugár feküdt. A két szövegben vannak egymással teljesen megegyező, vagy hasonló helymegjelölések. Az északi, Gács és Tamási határával szomszédos területen: *Gács út – Gácsy útnál, Ortvány harasztya – Ortvány uttyára / hosszú Ortvány*. A déli részen: *Macza útja – Macza uttyánál, Szőlő hegy – Szőlő hegy alatt, Jelsőczy út – Jelsőczy ut, Akasztó patak – Akasztó patak, Pap harasztya – Pap harasztya, Szén hegy – Szén helyi Pataka*.

Egy másik összehasonlítási alap Losonc részletes leírása 1864-ből, melyet **Pesty Frigyes** *Helységnévtára* számára **Egyházdívéki Divjáczy Ferenc**, „*Losoncz Város ház főjegyzője állított össze*.” A határban előforduló „*topographia nevek*” című fejezetben részletesen összeírta, esetenként egyfajta – nem mindig hiteles – etimológiai magyarázattal is kommentálta Losonc 4.940 holdas „*területi határbeli birtokát*”, szántókat, réteket, erdőket. Eből idézzük az 1687-es helynevekkel (zárójelben) megegyezőket: „*Tamasi út alatti düllő* (Tamasy határ felől való járás) *tészen 145 holdat, nevezetét a közel fekvő tamasi községtől vette*”, „*Mihály pataki düllő* (Mihály patakára) *tészen 80 holdat, nevezetét ottani patakon való malom tulajdonosától Nagy Mihálytól származtatták*”, „*Gácsai út feletti düllő* (Gácsy útnál) *tészen 30 holdat, nevét szinte a gácsai rét vonaltól nyerte*”, „*Szőllő hegy düllő* (Szőllő hegy) *tészen 30 holdat, nevezetét hajdan ott volt szőlőtől vette*”, „*Macza útnál düllő* (Macza uttyánál), *tészen 10 holdat*”, „*Jelsőczy út feletti düllő* (Jelsőczy ut) *tesz 10 holdat, nevét Jelsőcz községtől kapta*”, „*Szénhegy alatti düllő* (Szén helyi Pataka) *tészen 80 holdat, nevét a szénégető helytől kapta*”, „*Papharaszti düllő* (Pap harasztya) *tészen 54 holdat, nevezetét onnan öröklötte, mert hajdan Losonczon apáturaság lévén e düllő terjedelmén kívül még több birtok is lévén, de itt volt majorsága s erdeje, onnan a pap nevet megtartotta*”, „*Tugári határnál düllő* (Tugári

határ) *tészen 20 holdat, nevét Tugár mező várostól kapta*”, „*Ortvány útnál düllő* (Ortvány uttyára) *tészen 90 holdat*”, „*Akasztó part* (Akasztó patak) *hajdan Losoncz város vérbíróságot is gyakorolt a halálra ítélteteket itten végeztette ki*”.

Jegyzőkönyvünk helymegjelöléseiben három típust különböztethetünk meg:

1) Helységnévre, annak határára, az oda vezető útra utaló megjelölések, mint: *Gácsy útnál, Tamasy határ felől való járás, Jelsőczy ut, Tugári határ*.

2) Személynévre, birtokosra való utalások: *Macza uttyánál, Macza réve, Mihály pataka, Stéfel réti, Forgács rendi rét, Pap harasztya, Ecclesiae* (egyházé).

3) Jellemző természeti adottságra, vagy használatra való utalások: *Szőlő hegy, Szén helyi pataka, Hosszú Ortvány, Ortvány úttya, kerek rét, marha rév, kaszáló rét, akasztó patak*.

Losonc düllőneveit az 1960-as években **Medvezky Gyula** csemadokos helytörténész kezdte el gyűjteni, térképen ábrázolni. Jegyzetei, vázlatai a 19. század végi, 20. század eleji állapotot tükrözik, de megtalálhatók bennük az itt tárgyalt 17. századi helynevek is. Ezek közül csak néhány állandósult annyira, hogy a jelenben is használatos, szlovák fordításban mai térképeken is előfordul; pl. *Szőlő hegy, Szén hegy / puszta*. A Gácsai út ma is Gács felé vezet Losonc központjából, ahol kiér a városból, ott állnak a Rúbánisko lakótelep betontömbjei. A mai losonciak, még a magyarok sem igen tudják, hogy ezt a területet hajdan Ortványnak hívták...

IDÉZETT ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM, FORRÁSOK

Belitzky János

1973: Nógrád megye története 896–1849. Salgótarján

Borovszky Samu (szerk.)

é.n.: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád, Hont, Nyitra vármegye. Budapest

Divjáczy Ferenc

1864: Losoncz mezőváros leírása Pesty Frigyes számára. Kézirat

Hausel Sándor

2003: Parschitius Kristóf ...leírása Nógrád megyéről in Palócföld – Rákóczi különszám

Mocsáry Antal

1826: Nemes Nógrád vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmértetése. Pest

Nagy Iván

1907: Nógrád vármegye története az 1544-ik évig. Balassagyarmat

2004: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal CD ROM Arcanum

Oborni Teréz

2001: Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1597–1603. Salgótarján

Pálmány Béla

1996: Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban, kézirat

Scherer Lajos

1943: Losonc – Egy magyar város rövid története. Losonc

Tóth Péter

2001: Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1652–1656. Salgótarján

2002: Magyarország történeti helységnévtára, Nógrád megye

(1773–1808). Budapest–Salgótarján

A szerző archívuma

Hála József

Emlékezés Ipolyi Arnoldra

Hont vármegye a XIX. században számos jeles személyiséget: tudóst, mérnököt, gazdasági szakembert, jogászt, katonát, politikust, író, költőt, képző- és zeneművészt, orvost, magas rangú egyházi vezető stb. adott a szűkebb pátriának és az egész magyar hazának. A honti kiválóságok egyik legkiválóbbika Ipolyi Arnold, a tudós főpap, régész, történész, művészettörténész és néprajzkutató volt.

Ipolyi (eredeti nevén: **Stummer**) **Arnold Stummer Ferenc** (1799–1848) és **Szmrecsányi Arzénia** (1802–1881) gyermekeként 1823. október 20-án született a Hont megyei Disznóson (ma Disznópuszta Bát közelében). Október 22-én a felsőzsemeri templomban keresztelték meg.

Tanulmányait az 1830-as évek elején ipolykeszi otthonában, **Kamis Ferenc** irányításával mint magántanuló kezdte. Szellemi fejlődése a korponai és a selmechányi piarista gimnáziumban, a pozsonyi *Americanumban* (előkészítő papnevelőben) folytatódott, középiskolai tanulmányait a nagyszombati érseki líceumban (szemináriumban) fejezte be. Ezt követően mint az esztergomi egyházmegye papnövéndéke a *Pázmáneumba* került Bécsbe, ahol az egyetemen 1844-ig tanult teológiát.

Az esztergomi presbitériumban eltöltött időszak (1844–1845) után két évig (1845–1846) báró **Mednyánszky Alajos** királyi főkincstárnok fiának, **Dénesnek** a nevelője volt a Nyitra megyei Veszélen.

1847-ben szentelték pappá, és még ugyanabban az évben a Komárom melletti Szentpéter káplánja lett. 1848–1849-ben a pozsonyi Salvator-templom hitszónoka volt, majd rövid időre ismét nevelői állást vállalt Bécsben, ahol gróf **Pálffy Lipót Ferdinánd** pozsonyi főispán fiait oktatta.

1849 végén a Pozsony megyei Zohor plébánosává nevezték ki. Ettől kezdve haláláig a papi pályán tevékenykedett, az egyházi ranglétrán egyre magasabbra emelkedve: 1860-tól törökszentmiklósi plébános, 1863-tól egri kanonok, 1867-től borsmonostori apát (közben 1869-től a pesti *Központi Papnevelő Intézet* rektora), 1871-től a besztecebányi, majd 1886-ban rövid ideig a nagyváradai egyházmegye püspöke volt. Nagyváradon 1886. december 2-án délután fél 1 órakor íróasztala mellett, munka közben érte a halál. A jeles főpapot, a *Magyar Tudományos Akadémia* rendes tagját (1861), a *Magyar Történelmi Társulat* egyik alapítóját (1867) és elnökét, a *Kisfaludy Társaság* tagját (1867), a *Szent István Társulat* és a *Szent László Társulat* alelnökét (1869), az *Országos Közoktatási Tanács* elnökét (1876–1886), a *Magyar Képzőművészeti Társulat* elnökét (1880–1885), az élete során számos más tisztséget is betöltő, nemzetközileg is elismert tudóst, a *Vaskorona Rend* és a királyi belső titkos tanácsos cím birtokosát december 9-én Nagyváradon temették el. Teste az ottani székesegyház püspöki kriptájában, szíve pedig a besztecebányi Szent Borbála-kápolnában pihen.

Ipolyi Arnold történelmi érdeklődése már gyermekkorában

felébredt, amely nagyszombati és különösen bécsi tanulmányai során tovább erősödött. Meghatározó volt ebből a szempontból a báró Mednyánszky családnál eltöltött időszak is, amikor ez az érdeklődés, Mednyánszky Alajosnak, a magyar történelem kiváló kutatójának, valamint az ott rendelkezésre álló gazdag könyvtárnak és okiratgyűjteménynek köszönhetően szinte a szenvedélyig fokozódott.

Ipolyi Arnold első közlése, *A megbosszult hitszegő* című elbeszélés 1845-ben a *Honderiben* jelent meg. Ezt követően közel 50 önálló művet, valamint több száz tanulmányt és cikket tett közzé különféle hazai és külföldi lapokban.

A *Kisfaludy Társaság* 1846-ban pályázatot írt ki egy, a régi magyarok vallásáról szóló mű megírására. A pályázat fő kérdése így hangzott: „Mit lehet a régi bel- és külföldi krónikákból és egyéb emlékekből, valamint a hagyományokból, némely fennmaradt babonás erkölcsökből, és végre a nyelvben található nyomokból, a pogány magyarok vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni?” A felhívás hatására – mások mellett – Ipolyi is, aki már papnövéndékként is foglalkozott a magyarok ősi hitvilágával, munkához látott. Művével a kitűzött határidőre nem készült el, de ez nem szegte kedvét, kutatásait s tervezett könyvének megírását tovább folytatta. A műnek a magyarok tündéreiből és a pogány magyarok papjairól szóló részeit **Toldy Ferenc** 1851–1852-ben az *Új Magyar Múzeumban* közölte, amellyel egyik napról a másikra országosan híressé tette az ifjú tudósjelölt nevét. A nagy mű, a *Magyar mythologia*, a régi magyar hitvilág első komoly rekonstrukciós kísérlete 8 év megfeszített munka eredményeként 1854-ben jelent meg. A könyv, amelyet (**Révész Imre** református lelkész barátjának mondott szavaival) élete „*legjobb érzetével*” és szíve „*legjobb vérével*” írt meg, nagy feltűnést keltett a tudományos világban. Számosan lelkesen üdvözölték, és 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia *Marczibányi-díját* (50 körmöci aranyat) is elnyerte. Az örömben azonban ürm is keveredett, ugyanis heves bírálat érte **Csengery Antal** részéről, aki az 1855-ben megtartott akadémiai székfoglalójában szinte ízekre szedte, és kíméletlen kritikával illette a rövid időn belül elfogyott könyvet. Egy azóta megcáfolt legenda szerint a Magyar mythologia azért tűnt el a könyvtárak polcairól, mert azokat a szerző a fenti megtámadtatás hatására elégette. Ma már tudjuk, hogy ez nem igaz. A kinyomtatott 300 példányt hamar felvásárolták, és Ipolyi kedve sem ment el a további ilyen tárgyú munkálkodástól, hiszen könyve második kiadását tervezte. Erre azonban már nem került sor, mert roppant nagy elfoglaltsága és más irányú munkái elvonták őt a „magyar mitológia” további vizsgálatától. Élete további részét – fontos egyházi teendői mellett – a régészeti, a történelmi és a művészettörténelmi kutatásoknak szentelte.

Korai régészeti és művészettörténelmi érdeklődését bizonyítja, hogy már 1852-ben kiadta a *Vázlatok a hazai*

egyház – archeologiai műemlékekről – Szent János magyar egyháza a szent-ferenczieknél Pozsonyban, s a hazánkban létező katakombák című tanulmányát. 1854-ben a Bécsben működő, a műemlékek feltárására és fenntartására szervezett központi bizottságtól megbízást kapott a pozsonyi helytartósági kerület műemlékeinek összeírására. E munkálkodásának eredménye lett a *Csallóköz műemlékei* (1859) című műve. **Prokopp Gyula** szerint „Az archeológiát és – az akkor még a régészet körébe tartozónak tekintett – művészettörténetet Ipolyi addig sem zárta ki érdeklődése köréből, de e megbízás után fokozott figyelemmel fordult a lassanként önálló stúdiummá fejlődő művészettörténet felé.” Ez irányú tevékenységének célját hűen tükrözik az egyik értekezésében megfogalmazott gondolatai: „Órizzük emlékeinket, gyűjtsük össze maradványainkat, nehogy végre is elveszsenek, s ez által üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő!”

Történeti, művészettörténeti munkásságát a szakszerűség és az alaposág mellett a sokoldalúság jellemzi: bemutatott műemlékeket, feldolgozta Magyarország középkori építészetét, szobrászatát és festészetét, írt a különféle régi iparosokról és a magyar iparélet történeti fejlődéséről, a magyar Szent Koronáról és a koronázási jelvényekről, közölt régészeti repertóriumot, régi okmányokat, valamint családtörténeti munkákat és életrajzokat. Szerteágazó tudományos és szervező tevékenységét bizonyítja még a következő két példa. 1862-ben **Kubinyi Ferenc** és **Henszlmann Imrével** Konstantinápolyban sikerült a törökök által elhurcolt Corvinák nyomára bukkannia. Része volt a *Műemlékek Ideiglenes Bizottsága* megalapításában (1872), amely 1882-től *Műemlékek Országos Bizottsága* néven működött tovább.

Mindezekről – összefoglalásképpen – **Pór Antal** szavait idézem a *Századok* 1888. évi folyamából: „Egyébiránt nehéz Ipolyi műveit csoportokba osztani. Nagy olvasottsága, sokoldalú tudománya mellett annyi szakismerettel bővelkedett a történeti tudományok minden ágában, könnyű és gyors felfogásához oly beható, sokszor divinationnal [megsejtéssel] határos ítélete párosult, hogy feldolgozandó tárgyát minden oldalról elemezhetette és megvilágíthatta. Innét van, hogy történeti műveit műrégészeti [művészettörténeti], paleographiai [írástörténeti], pecsét- és címertani, jogtörténeti sat. leírásokkal, meghatározásokkal és kitérésekkel egészítette ki, aminthogy a történeti tudomány fajai egymást csakugyan kell, hogy kiegészítsék. [...]”

Ipolyi Arnold nem csak tudós, de zohori plébánossága óta tervszerűen, tudatosan műgyűjtő is volt, e téren az elsők és legjelesebbek egyike. Az ország akkori egyik legnagyobb magángyűjteménye a könyvek, festmények, gobelinek, szőnyegek, fegyverek, iparművészeti és népművészeti, stb. tárgyak százait tartalmazta. E kollekcio nagyságát jól mutatja, hogy azt nagyváradi püspökké való kinevezésekor 12 vasúti vagon megtöltő 638 csomagban szállították új székhelyére. Legszebb képeit 1872-ben az *Országos Képtárnak* (a *Szépművészeti Múzeum* elődjének), régészeti tárgyait pedig a *Magyar Nemzeti Múzeum*-nak adományozta. Gyűjteményének egy része Nagyvára-

don maradt, jelentős hányadát pedig az esztergomi *Keresztény Múzeumban* őrzik.

Ipolyi Arnold gyermekeveit, 1823-tól az 1830-as évek elejéig Ipolykeszin élte, szüleinek (Prokopp Gyula szavaival) „vidám élettől pezsgő otthonában”. Édesanyja ott ébresztette fel benne az irodalom és a történelem iránti érdeklődést és szeretetet.

Az Ipolykeszin és környékén eltöltött évek meghatározóak voltak további életére. Ezt bizonyítja például az Egerből 1868. július 10-én **Pongrácz Lajos**nak küldött levele. Ebben többek között a következőket írta az Ipolykeszi szomszédságában lévő Nagycsalomja középkori templomáról: „[...] Eszembe jut mit a csalomjai templomról irsz. Ha nem is a legrégebb – mert átmeneti korból való t. i. a románból a gótba s így XIII-dik századi építés volna, mégis igen érdekes. S még érdekesb rám nézve, hogy árnyában falai alatt növekedve, hazai monumentalis műveink első magyarózójává nőttem ki magamat. [...]”

Az 1885-ben írt végrendeletében sem feledkezett meg szeretett falujáról, jelentős összeget hagyott arra a településre, amelyben gyermekeveit töltötte: 500 forintot hagyományozott az ipolykeszi templom javára.

Ipolyi szülőföldje iránti szeretete és tisztelete névvalasztásában is tükröződik. Családnevét az 1840-es években változtatta Stummerről Ipolyira. Életrajzírói feltételezik, hogy a nevet vagy az Ipoly folyóról, vagy az általa igen tisztelt, a XVIII. században élt **Ipolyi Gáspár** esztergomi kanonoktól vette. (Ipolyi Gáspárt az Ipoly partján kitett gyermekként a Stummer család találta meg és nevelte fel.) Bármelyik feltételezés az igaz, az Ipolyi név (közvetlenül vagy közvetetten) Nógrád és Hont folyójára utal.

A Magyar mythologia megírásához felhasznált anyag egy része Hont megyéből való, összesen 116 helyen idéz szülőföldjéről származó adatokat. Ezeknek egy részét ő maga gyűjtötte (például Ipolyságon, Deménden és Nagymaroson), más részéhez gyűjtőtársai segítségével jutott.

Ipolyi egész életében tartotta a kapcsolatot szülőföldje jeles személyiségeivel. Példaként **Pajor István**hoz és Pongrácz Lajoshoz fűződő viszonyát mutatom be.

Az alsónyéki születésű, 1860-tól Balassagyarmaton élő ügyvéd, költő, műfordító **Tótlipesei Pajor István** (1821–1899) és Ipolyi Arnold gyermekkoruk óta ismerték egymást. Barátságuk kezdete az 1833/1834. tanévtől datálódik, amikor együtt jártak a korponai gimnázium „negyedik grammatikai osztályába”. A tudós főpap haláláig tartó szoros kapcsolat és jó barátság beszédes bizonyítéka az a közel 200, 1840 és 1886 között egymásnak írt levél, amelyeket az *Országos Széchényi Könyvtár* kéziratárában és az esztergomi *Prímási Levéltárban* őriznek. Ipolyi első megjelent – előbb említett – írását a gyermekkori barát közvetítette a Honderünek. A XIX. század közepén Pajor Ipolyi néprajzi gyűjtőtársa is volt: 1847-ben és 1851-ben Nyékről és Kiscsalomjáról meséket és babonákat küldött neki, amelyek közül Ipolyi többet nagy művében, a Magyar mythológiában fel is használt. Pajor több verset is írt barátjáról, az *Ipolyi emlékezet* című költeményét ő maga szavalta el az 1887. október 20-án Ipolyságon megren-

dezett emlékünnepeken, s arra az emléktáblára is az ő művét faragták, amely ma is látható az ipolykeszi római katolikus templom falán:

*Itt eme hely növelé Ipolyit kora zsenge szakában,
Míg lőn egyháznak, honnak örökre disze.
Művészet, tudomány gyászt öltve siratja kimultát,
S nagy neve emlékét őrzi míg él a magyar.*

Pajor némely közlése fontos forrás Ipolyi életének, különösen gyermekkorának, tanulóéveinek és szüleivel való kapcsolatának megismeréséhez.

Ipolyi másik honti barátja Pongrácz Lajos (1815–1899) volt. Ipolyi Ipolykesziről kiindulva a tudomány művelésében nagy magasságokra jutott, eredményeivel örökre beírta nevét a magyar tudomány történetébe. Pongrácz Lajos irodalmi munkásságával és közéleti tevékenységével (néhány év kivételével) egész életében Hont megyét és Ipolyságot szolgálta. A hivatali ranglétrán az alispánságig jutott, műveit (cikkeit, verseit és könyveit) ma jószerevével csak szülőföldjén tartják számon. A különböző életutat bejárta és munkásságot kifejtett Ipolyi és Pongrácz évtizedes, szoros és baráti kapcsolatban volt egymással. Az, hogy rokonok voltak, önmagában még nem magyarozná ezt a kapcsolatot. Viszont összekötötte őket a szülőföld, Hont szeretete és mindkettőjük érdeklődése a nemzet és a szűkebb pátria történelme iránt. Ipolyi gyermekkorában Pongráczot példaképének tartotta. Ez később megváltozott: Ipolyi lett Pongrácz példaképe, és ő volt az, aki a nagy tudós és jeles egyházi vezető halála után Ipolyi emlékének ápolásáért Hontban a legtöbbet tette.

Ipolyi és Pongrácz kapcsolata főleg az 1860-as évektől volt élénk. Bizonyosság erre levelezésük is, az az 1868 és 1886 között írt 45 levél, amelyek ma az Országos Széchényi Könyvtárban és az esztergomi Prímási Levéltárban olvashatók.

Ipolyi 1868-ban **Arany János**, **Horváth Mihály** és **Simor János** mellett Pongrácz Lajos javaslatára lett tiszteletbeli tagja az Ipolyságon létrehozott *Szondi-emlék Választmány*ának. A megválasztásáról szóló tudósításra válaszul írt leveléből (kelt: Eger, 1869. február 1.) Ipolyi szülőföldje iránti – előbb már említett – szeretete is tükröződik: *„Mélyen Tisztelt Választmány! Alig érkezett volna szívemnek is kedvesebb megtiszteltetés, mint az, melyre a T. Választmány méltatott. Lélekemelő rám nézve, hogy a legkitünőbb férfiai azon megvének, melynek szülöttje vagyok, melyben nevelkedtem s ifjuságom legszebb korát töltöttem, hol a legnemesebb eszmék iránt első lelkesedésemet merítettem, most a távolban levőről, hová pályám vezetett, gyöngéd figyelemmel s annyi kegyességgel megemlékezve, oly kitünő tiszteletre méltattak. [...]”*

A Magyar Történelmi Társulat 1869 szeptemberében Hont megyében megrendezett második vidéki gyűlésén, mint a társaság egyik alelnöke (akkor egri kanonok), Ipolyi is részt vett. A szeptember 20-án Ipolyságon megtartott banketten Pongrácz Lajos mondott beszédet a tiszteletére.

A Pongrácz többéves fáradozása eredményeként Drégelyen felépített és 1885-ben felszentelt Szondi-kápolnában egy Szondi-emlékzászlót is elhelyeztek, amely (Pongrácz Lajos szavaival) Ipolyi *„[...] ismert műizlésével készi-*

tett terve szerint s felügyelete alatt készítettett, s a melynek több száz frtra menő költségének fele része általa nemes lelküleg fedeztetett is. [...]”

Ipolyi halála után Pongrácz Lajos indítványozta *„Ipolyi Arnold hontmegyei születési helyének diszes emléktáblávali megjelölését”* és a tábla elkészíttetése érdekében pénzadományok összegyűjtését kezdeményezte. A felhívás nagy társadalmi összefogást eredményezett, és számos, az emléktáblára szánt *„felirati javaslat”* is készült. Pongrácz maga is írt egyet, amely így hangzik:

*E kis helyről eredt Ipolyink, nagyváradi püspök,
Innen vette nevét, élte is ifju korát;
S mind amit itt érzett, eszmélt, ápolt, szeretett volt;
Közkincsül bir most a magyar ősi haza.*

A „felirati javaslatok” közül végül is Pajor István fentebb idézett verse került fel az emléktáblára, amelyet a Pongrácz Lajos által szervezett, Ipolyságon 1887. október 20-án megrendezett nagyszabású Ipolyi-emlékünnepeket követően, 1888 elején helyeztek el az ipolykeszi római katolikus templom falán.

Ipolyi Arnold püspök jelszava a *„Deus et Patria”* volt, az Isten és a haza szolgálatához élete végéig hű maradt. Kiemelkedő munkásságával maradandót alkotott, számos alapvető műve szervesen beépült a magyar tudományba. Ezeket ma is használják, idézik, különösen a néprajzkutatók és a művészettörténészek. A legjobbakat új kiadásban jelentetik meg. A közelmúltban látott napvilágot tudományos hagyatékának egy része is egy vastkos kötetben (*A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. Közreadja: **Benedek Katalin**. Balassi Kiadó, Bp., 2006), amelyre ezúton is felhívom a figyelmet.

E vázlatos áttekintés, megemlékezés is bizonyítja, hogy Hont joggal lehet büszke nagy szülöttjére. Szülőföldjén utódai emlékének ápolásáért eddig is sokat tettek, és feltehetően ezután is tenni fognak.

1886-ban az említett emléktábla elhelyezésével kapcsolatban azért merült fel Ipolykeszi neve, mert eddig ezt a falut hitték Ipolyi születési helyének. Ezt maga a nagy tudós is terjesztette. Az emléktábla avatásra készülöben derült ki, hogy nem Ipolykeszin született, hanem a szintén Hont megyei Disznóson, illetve (ahogy Ipolyi életrajzírójának, Pórn Antalnak említette) annak közelében, útközben látta meg a napvilágot, amikor várandós édesanyja a szüleihez utazott látogatóba. A „kvázi” szülőházat, vagyis azt az épületet, amelyben Ipolyi első óráit, napjait töltötte, **Petrovay Resko Sándor** 2004-ben valószínűsítette. Jó lenne megtalálni a módját, hogy Hont nagy szülöttjére a régi kúrián elhelyezett tábla emlékeztessen, mint ahogy meg kellene jelölni a jeles egyházfő és tudós Ipolykeszin levő (**Csáky Károly**, **Molnár József** polgármester és e sorok írója által 1994-ben azonosított) gyermekkori lakóházát is.

Úgy vélem, ennyivel még tartozunk Ipolyi Arnoldnak – és önmagunknak!

* Elhangzott az Ipoly Napok keretében Ipolyságon 2007. augusztus 12-én megrendezett ünnepségen

Gaál Lajos

Gömör természeti öröksége 29.

A Gölnic felső folyása és a Sztracenai-völgy

„Tempora mutantur” – mondja a régi latin közmondás. Az idők bizony változnak, és velük változnak az emberek, a törvények, a szokások. A dicső korok letűnnek, mások feltűnnek, sokszor kevesebb dicsőséggel. A természet is hasonlóképpen dolgozik. A Gölnic-patakról ezt mindenképpen el lehet mondani. Mi több, a nagy változások folyamán ez a Gömör északi peremén csordogáló patak mindig létrehozott valami maradandót, szépet. Ami persze az emberek által létrehozott korokról már nem minden esetben állítható.

Mivel érdemelte ki tiszteletünket a Gölnic-patak? Már az egyszerű átlagember is észreveszi kristálytisza vizét, amely a hatalmas Király-hegy csúcsa alatt ered, mintegy 1750 m tengerszint feletti magasságban. Végigcsordogál a hegy északkeleti lejtőjének kristályos kőzetein, majd keletnek, helyenként délkeletnek fordul, vize számos hegyipatakéval is gazdagodik, áttöri a Sztracena környéki mészkővidéket, folyócskává duzzad, és Gölnicbányát elhagyva belefolyik a Hernádba. Sztracena környékétől Hnilecig Gömör északi határát képezi. Ha átmegyünk a túlsó dombra, már Szepes vármegyében vagyunk. A szemfülesebb fürkésző észreveszi a felső folyást övező, ritka virágokat rejtő égerlápót is, amely a Garam vízválasztóját képező *Besznik-nyereg* alól egészen a Dobsinai-jégbarlang alatti kiszélesedésig kíséri a patakot. Az itt található *Hegyes-kő* (*Ostrá skala*) furcsa kúphegyénél és a Sztracenai-völgy még furcsább kanyarulatainál azonban már rendszerint megáll az ember fantáziája, s csak sejti, hogy valamikor réges-régen a patakot különös erők kényszeríthették ilyen alakzatok létrehozására. Ez igaz is, mi több, a Gölnic-patak számos különlegességet is elkönnyelhetett magának az idők folyamán. Míg Gömör többi patakja, folyója rendszerint csak az utolsó kétmillió évben alakította ki mai medrét, még folyásuk mai irányának kialakulása is legfeljebb 5-6 millió évre tehető, addig a Gölnic-pataknál jóval távolabbra kell visszatekintnünk a földtani időkre. Egészen a krétakorig, amikor a *Gömöri-Szepesi-érchegység* kiemelkedésnek indult. Ezáltal a rajta fekvő több száz méter vastagságú mészkőrétegek széttöredeztek, majd az alattuk levő márgás palákon meg-megcsuszamlottak, és tömbökre estek szét. Ezek a tömbök aztán több kilométer távolságra is lecsúsztak, betakarva az alattuk levő kőzeteket. Ezért nevezzük őket takaróknak. A Sztracena környéki mészkőhegyeket az ún. *Sztratenai-takaró* kőzetei építik fel, amely a kiemelkedő *Érchegység* északi lábánál levő kőzetekre csúszott rá. Déli irányban is csúsztak le hasonló mészkőtömbök, ezek a *Szilicei-takaró* részei és a *Gömör-Tornai-karszt* fennsíkjaikat képezik.

A lecsuszamlott tömbök között a gyűrődés során számos helyen a mészkőösszlet alatt húzódó palaréteg is felkerült a felszínre. Mivel a pala jóval mállékonyabb a mészkőnél, a patakok, folyók, esővizek gyorsabban haladtak a

lepusztításukban, miáltal völgyek, medencék keletkeztek bennük. Ez még a krétakor fiatalabb részében, mintegy 70 millió évvel ezelőtt történt, amikor térségünkben szubtrópusi meleg uralkodott. Ilyen körülmények között a mészkő is könnyebben oldódik, miáltal felszínét kúphegyek és karsztos süppedések tagolják. A *Geravy* és a *Glac* mészkőtömbjei között is egy ilyen keskeny palaréteg húzódik, a Besznik-nyeregtől a Dobsinai-jégbarlang településen át északkeleti irányban. Ez a palaréteg mállása folytán tehát már a fiatalabb krétakorban völgykatlan volt, amelybe kavicsok, törmelékek mosódtak be. Csak a *Hegyes-kő* és a közeli *Borovniak-tető* szubtrópusi karsztos kúphegye emelkedett ki belőlük. Az akkori kavicsréteget ma is megtalálhatjuk a Gölnic-patak partján az említett hegyek környékén. Abban az időben természetesen még nem beszélhetünk Gölnic-patakról, tény azonban, hogy a völgykatlanban található kavics folyóvíz medrében üledett le. Mára már a kavics konglomerátummá keményedett, kötőanyagát pedig számos helyen a szubtrópusi mállásra jellemző vasoxidos-laterites anyag képezi. A *Glac*-fennsík és *Márkusfalva* környékéről még bauxit előfordulása is ismert. Néhol édesvízi mészkőrétegeket is felfedezhetünk, amelyek a völgykatlan fenekén kisebb tavacskákról árulkodnak. A Gölnic-patak elődje ezzel tehát megteremtette első értékét, melynek földtani jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen egyedülálló módon tanúsítja a felső krétakorban lejátszódó folyamatokat.

A harmadidőszak elején, úgy 65 millió évvel ezelőtt kezdődött az az időszak, amikor a Gölnic-patak nagyjából a jelenlegi meder közelében enyhén bevágódott a mészkőaljzatba. Ezáltal elkezdte lecsapolni a mészkőben felgyülemlett karsztvizeket. Az *Érchegység* déli lejtőiről aláfutó patakok, a *Ducsa*, a *Pelc* és a *Szkalka* akkor még egybefüggő fennsíkjához érve lebuhtak a mészkő belsejébe, és barlangokat kialakítva torkolltak a Gölnic-patakba. Ezeknek a földalatti járatoknak egy része ma is beazonosítható, 20-35 méterrel az említett fennsíkok déli szegélyei alatt, kb. 980-990 m tengerszint feletti magasságban. Ilyen a Sztratenai-barlang bejáratí része a *Tiesňavy-völgy*-ben, a *Pelc* alatti *Farkas-barlang*, vagy a *Szkala-fennsík* alatt nyíló *Szikla-barlang* (*Jaskyňa na skale*). Hasonló egykori patakmeder-maradványok találhatóak a *Ducsa-szakadékban* is 990 m tengerszint feletti magasságban. A Gölnic-patak ezzel létrehozta második földtani értékét, amely alapján figyelemmel tudjuk követni fejlődését, a barlangok pedig Szlovákiai viszonylatban is a legidősebbek közé sorolhatók.

Nem sokkal később, az eocén kor vége felé azonban az egész vidék fokozatosan süllyedni kezdett. Az addig északabbra hullámzó tenger vize lassan benyomult Sztracena térségébe is. Az oligocén korban a tenger már elöntötte az egész hegységet. Betemette a karsztos kúphegyeket,

süppedéseket, barlangokat. A tenger csak az oligocén végén, mintegy 23 millió évvel ezelőtt vonult vissza teljesen. Ekkor a térség enyhén megemelkedett, majd a folyók, patakok megtalálva a felszínre lépő kőzetek gyenge pontjait (törésvonalait), nagyjából ugyanazokon az utakon alakították ki medreiket, mint a tenger elöntése előtt. Széles ártereket képezve kanyarogtak az enyhén kimagaslóombok között. A tenger sekély üledékeit hamar elhordták, majd leüleptítették saját hordalékukat. A Gölnic-patak akkori kanyarulatai elérték a mai medertől 1,5 kilométernyire északra fekvő *Javorina-hegyet* is. Az 1186 m tengerszint feletti magasságú csúcs alatt egy lapos rész található, amelyen megmaradtak a patak ősi medrének kavicsüledékei. A Javorina északnyugati lejtője egyébként bükkös-jegenyefenyős-lucfenyős őserdejéről nevezetes, amely 1966-tól *Mokrá* néven rezervátumként védett számos értékes növényfajjal, mint pl. a boldogasszony papucs, tüzes liliom, vagy a turbánliliom.

A harmadidőszak végén a térség többszöri enyhe kiemelkedése folytán a Gölnic-patak egyre mélyebbre vágta be magát a mészkőbe. Közben a Jégbarlang település és Sztracena falucska között átöröklött néhányat azokból a kanyarulatokból is, amelyeket még korábban alkotott, amikor a mészköveket még a tenger által visszahagyott üledékek borították. Vízének nagy része azonban a pliocén korban lebukott a föld alá, és fittyet hányva a

kanyarokra, a Ducsa fennsíkja alatt folytatta útját. Ily módon terjedelmes barlangrendszer alakított ki, hiszen lecsapolta a délről, főleg a Tiesňavy-völgy környékén alábukó búvópatakok vizét is. Kialakította a Dobsinai-jégbarlang és a Sztratenai-barlang fő ágát, amelyről a Gömörország előbbi számában írtunk. A patak vize valahol Sztracena falucska környékén bukkanhatott ismét a felszínre. A Gölnic-patak ezzel harmadik csodáját hozta létre, mivel az említett két barlangnak nem találjuk párját sem Gömörben, sem az ország területén, de nemzetközi viszonylatban is a legjelentősebbek közé tartozik.

A Gölnic ezzel még korántsem merítette ki értéktelentő potenciálját. A pliocén kor legvégén és a negyedidőszak kezdetén, mintegy 2 millió évvel ezelőtt, a térség ismét jelentős emelkedésnek indult, melynek hatására a patak függőleges irányban, lefelé érvényesítette oldó és koptató hatását. Ez a folyamat csak a jégkorszakok végét jelentő utolsó tízezer évben ért véget. A föld alatt mélybe nyúló barlangfolyosók, a felszínen pedig szűk és mély szurdokvölgyek keletkeztek. A Gölnic-patak létrehozta negyedik szemet gyönyörködtető látványosságát is: a Sztracenai-völgyet.

A Sztracenai-völgy térségében a Gölnic-patak különösen nagy energiával rendelkezett, hiszen esése a Jégbarlang és Sztracena közötti szakaszon 8,6 %. Ezt az energiát a patak elsősorban a völgy mélyítésére használta fel a

A Hegyes-kő (középen) egykor trópusi karszt kúphegye volt • Novotný L. felvétele

A Sztracenai-völgy bejárata az egykori sziklakapuvál
(Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai.
Gömör-Kishont vármegye, 1904).

negyedidőszak pleisztocén korában úgy, hogy közben megőrizte a harmadidőszaktól átöröklött kanyarulatokat, ún. meandereket. A Jégbarlang és Sztracena közötti szakaszon két ilyen kanyarulat jött létre. A nagyobb, melyet az országúton Sztracenától Száraztető (*Pusté pole*) felé haladva alig veszünk észre, és a 4-5 meanderből álló kisebb Sztracenai-völgy, amely viszont valóban felemelő látvány. Teljes hossza 1,2 km, szélessége csupán 10 és 60 méter közötti. Mindkét oldalról csaknem függőleges, 10-től 40 méterig emelkedő sziklafalak övezik, a völgy mélysége azonban a nyolcvan métert is eléri. A fehér mészkőfalak lágy oldási formáikkal emelik a szurdokvölgy látványának szépségét. Míg az első, nagyobb kanyarulat dachsteini típusú mészkőben, a második, a Sztracenai-völgy wettersteini típusú mészkőben jött létre. A két mészkőtípus között azonban látszatra alig van különbség, mindkettő világosszürke, a dachsteini azonban fiatalabb (felső triász kori) és vastagpados rétegezetségű.

A Sztracenai-völgy kedvenc kirándulóhely volt különösen az első világháború előtti Magyarországon. Ez érthető, hiszen 1840-től a völgyön keresztül vezetett a közúti forgalmat lebonyolító útvonal Dobsinától Poprád, vagy a Felső-Garam mente felé. Ekkor még egy sziklakapun is át kellett haladni, amely a második világháború alatt tönkrement. A völgy jelentősége különösen a Dobsinai-jégbarlang 1870-ben történt felfedezése után növekedett, hiszen a barlang egyre több látogatót vonzott a térségbe. **Pelech János** dobsinai városi főorvos 1884-ben részletesen ismertette a Sztracenai-völgyet és a jégbarlangot. Kiadványát lefordították német és angol nyelvre is. Nem hagyhatta ki a Borovszky által szerkesztett Gömör-monográfia sem, ahol a mellékelt képet is leközölték az akkor még ép sziklakapuvál. A völgy jelentőségére utal, hogy az 1867-ben Rimaszombatban megtartott Magyar Orvosok és Ter-

mészetvizsgálók XII. Nagygyűlése alkalmával megtartott tanulmányi kirándulások egyike is ide irányult, aminek emlékére a völgy bejáratánál emléktáblát helyeztek el. A kirándulás résztvevői 1867. augusztus 20-án a dobsinai bányák megtekintése után látogatták meg a szurdokvölgyet, majd Pohorellára utaztak tovább. Az emléktábla, kopott állapotban ugyan, de máig ott található a völgy bejáratánál. Andezitbe vésett betűi sajnos már alig olvashatók.

Később, már a második világháborút követően, az egész kanyarulatot átvágták egy alagúttal, amelyen keresztül ma is zajlik a közlekedés. A Sztracenai-völgy így háttérbe szorult, védelme érdekében pedig tilos gépkocsival behajtani. Gyalog azonban végigmehetünk rajta, megcsodálhatjuk égnek meredő szikláit, és emlékezhetünk neves elődeink itteni látogatásaira.

A Gölnic-patak azonban még korunkban is létrehozott egy nem elhanyagolható természeti értéket. Ez pedig a partjait övező égerláp. Az égeres a Besznik-nyereg alatti mellékfolyástól egészen a Dobsinai-jégbarlang alatti településig követhető. Jelentős részét a Kárpátok hegyvidékeire jellemző sűrű éger (*Alnus incanae*) képezi. Ez a faj olyan helyen honos, ahol a talajt rendszeresen átítatja a mozgásban levő talajvíz. Az árteret itt gyakrabban árasztják el ismétlődő áradások, mint a síkságokon. A nedves talaj égerlápjához aztán különleges növényfajok is társulnak. Ilyen a szibériai hamuvirág (*Ligularia sibirica*). Ennek az 1,5 m magas, sárga virágú és nagylevelű növénynek éppen ez az égerláp a legjelentősebb elterjedési helye, mivel a múltbeli nagy lecsapolások miatt a többi élőhelye csaknem teljesen eltűnt. Nemcsak szlovákiai viszonylatban, de európai szempontból is jelentős növényfaj. Ezért a *Gölnici égerláp* 1988-tól védett, jelenleg nemzeti természeti rezervátum formájában. Hasonló védettség alá esik a Sztracenai-völgy és a Gölnic második nagy kanyarulata is, amely az 1966-ban kinyilvánított *Stratená* nevű rezervátum része.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bodnár Mónika

1999: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlése. In (Hizsnyan G. szerk.): A Gömör-Kishonti Múzeumgyűjtemény Évkönyve 1995-1997. Rimaszombat.

Borovszky Samu (szerk.)

1904: Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye.

Huňa, Lubomír-Kozák, Michal-Vološčuk, Ivan (szerk.)

1985: Chránená krajinná oblasť Slovenský raj. Bratislava.

Novotný, Ladislav - Tulis, Ján

2005: Kras Slovenského raja. Žilina.

Pelech János

1884: A Sztracenai völgy és a Dobsinai jégbarlang. Budapest.

Kiss László

Palócföld orvosai 1.

Rimaszombat rejtélyes doktora: „Viheli”, azaz Ujhelyi Ferenc

1997-ben a *Gömör-Kishonti Téka* 3. köteteként jelent meg **Kollár Sámuel** (1769–1830) cserencsényi evangélikus lelkésznek 1822-ben, Rimaszombat mezőváros múltjáról és jelenkoráról írt munkája. A mű eredetileg latin nyelven íródott a *Kishonti Tudós Társaság (Societas eruditis hont-minoriensis) Sollenia...* című évkönyve számára. Magyarul először 1875-ben olvashatták a rimaszombati *Gömör* c. hetilap olvasói. E fordítás – melynek szerzője ismeretlen – szolgált alapul az 1997-es kiadáshoz.

Kollár tiszteletes úr alapos és tiszteletet érdemlő munkát végzett. Monográfiájában, amely az első ilyen jellegű vállalkozásnak tekinthető a legjelentősebb kishonti települést illetően, igyekezett fényt vetni a város életének valamennyi mozzanatára. Jómagam, lévén orvostörténész, természetesen leginkább az egészségügyre, Rimaszombat orvosi múltjára vonatkozó adatoknak örültem meg e kis kötet olvasásakor. Örömembe azonban csakhamar ürem csöppent, olvasva az alábbi sorokat:

„Az egészségügy jeles orvosok kezelése alatt áll. Többeknek volt itt a székhelye. A megyei tisztiorvosok közül először **Madáts Péter**, a művészeteket is kedvelő tudós férfiú látta el 1776-tól az 1805. november 20-án bekövetkezett gyászos haláláig. Ekkor Gömör és Kishont törvényesen egyesített vármegye tanácsa és rendjei által ez a tisztség **Viheli D. Ferenc**re bízott, aki most – értsd: 1822-ben KL – is bírja”.¹

Viheli D. Ferenc? Első olvasatra ismeretlennek tűnt a név. Elsőként természetesen a **Borovszky**-féle *Gömör-Kishont vármegye* c. monográfiát ütöttem fel: ilyen nevű orvostól, családról azonban nem tesz említést. Másodikként a jó száz évvel később megjelent *Rimaszombat, a „gyükekerek városa”* c. rendhagyó városkalauzba lapoztam bele, melynek kislexikoni része – igaz a teljesség igénye nélkül – a városhoz köthető jeles orvosdoktorokról is ír. Ismét csalódnom kellett: Madáts/Madács Péter szerepel a jeles személyek közt, „Viheli” nem.²

A dilemma megoldásában végül is a magyar bibliográfia és orvostörténet-írás nagy öregje, a nyolcvan évesen is kitűnő szellemi frissességnek örvendő dr. **Dörnyei Sándor**, a budapesti *Országos Széchényi Könyvtár* nyugalmazott munkatársa sietett segítségemre – baráti és önzetlen gesztusát ezúttal is köszönöm! Ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a régi latin szövegekben az u és v betűk írása gyakran összemosódik, ami pontatlan olvasathoz vezethet. Valószínű, hogy ez történt a mi esetünkben is. A szöveget magyarra fordító V-nek olvasta az eredetileg U-nak szánt betűt, az utána következő j-ét pedig i-nek, és így lett az Ujhely-ből (esetleg Ujhelyi-ből) „Viheli”. A D. pedig a Doctor rövidítése lehet.

A rejtély első része tehát megoldódott: 1822-ben Rimaszombatban dr. **Ujhelyi Ferenc** működött megyei főorvosként. Ezen a nyomon már tovább lehetett lépni, mégha

a Borovszky-féle monográfia Ujhely(i) nevű orvostól sem tud. Az alábbiakban megpróbáljuk összerakni Ujhelyi doktor portréját azokból a mozaikokból, amelyekre a már említett budapesti könyvtárban ill. az ugyancsak budapesti *Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban* bukkantunk. Az 1896-os **Hógyes**-féle „Millenniumi Emlékkönyv” az orvosi kar végzettjeit sorolva, az 1808/9-es tanév végzettjei közt említi a kassai születésű Ujhelyi Ferencet.³ (Csupán az érdekesség kedvéért: a kilenc (!) orvosi diplomát szerzett közt két Gömör megyei is volt: a rozsnyói **Klein József** és a csetneki **Matolay János**). Az egyetemi doktori cím elnyerésének a 16. századtól kezdve egyik feltétele az „avatási értekezés” (dissertatio inauguralis) megírása és kinyomtatása volt. Doktorunk után azonban hiába keresnénk ilyen disszertációt. **II. József** császár ugyanis 1785-ben megszüntette a disszertáció-írás követelményét, és e rendelet érvényben maradt 1790-ben bekövetkezett halála után is – csak 1813-tól válik majd újra kötelezővé.⁴

Az újdonsült doktor Gömör megyében telepedett le, és Romsnyón kezdte meg orvosi pályáját. Romsnyói működését **Tököly Gábor** lexikona is alátámasztja: „Ujhelyi Ferenc 1813-ig orvosként működött a városban, amikor

vagy meghalt vagy végleg elhagyta Rozsnyót”.⁵ Ma már tudjuk, hogy az utóbbi változat a hiteles. Kollár adatát azonban pontosítanunk kell: Madáts halálát követően Ujhelyi nem lehetett azonnal az utódja, hiszen 1805-ben még csak orvostanhallgató Pesten. Valószínű, hogy 1806-ban a rozsnyói **Marikovszky György** (1770–1832) lépett Madáts helyére, ő lett a megyei főorvos s mint ilyen, Rimaszombatban lakott.⁶ Később visszaköltözött Rozsnyóra – „helyet cserélt” Ujhelyivel, aki viszont Rimaszombatba költözött.

Nem volt módomban kutatni Gömör-Kishont megye levéltárában, ahol bizonyára található valamilyen nyoma Ujhelyi doktor működésének. Így pillanatnyilag nem tudom, meddig működött Rimaszombatban, mikor s hol halt meg? Az bizonyos, hogy 1840-ben már nem állt sem a megye, sem a város szolgálatában (a kora miatt még lehetett volna: élete hatodik évtizedében járhatott ekkor – feltételezve, hogy diplomája megszerzésekor 25-26 éves volt). A reformkor két kiváló orvosa, **Bugát Pál** és **Flór Ferenc** által kiadott orvosi névtár szerint 1840-ben Rimaszombatban a következő doktorok működtek: **Nagytoronyai Marikovszky Gusztáv** orvosdoktor, **Paczek Móricz** orvos-sebészdoktor, **Kesztner Ferenc** polgári seborvos, **Lengyel Ferenc** seborvos – szülész – és szemmester.⁷

Levéltári adattal nem, könyvészetivel – s nem is akár milyennel – alá tudjuk támasztani Kollár 1822-es adatát. (Rejtély marad viszont: miért nem említette ezt meg a doktort személyesen is ismerő lelkész?). Ujhelyi doktor neve ugyanis már 1818-ban országszerte ismertté vált egy Lócsén, „*Werthmüller János betűivel*” (azaz a Werthmüller-nyomdában) kiadott 82 oldalas könyv révén. Érdemes idéznünk a teljes címet: „*A VESZETTSÉGRŐL annak származásáról, rettentő ragadóságáról; mind emberen, mind más állaton el-kezdő, folytató, s végső rendszerént való Jeleiről; végtére az újjabb és régiebb rendes orvoslása módjáról szóló Könyvetske, melyet Hazája iránt való vonzó szeretetétől ösztönöztetvén, a Község javára, s használlására honnyi nyelven ki-adott UJHELYI Ferencz, A szélesen ki terjedő Orvosi Tudománynak Doctora, nem külföldben a Tekintetes Nemes Gömör, és Kis-Hont törvényesen egyessült Vármegyék rend szerént való Physicussa*”. (A „Physicus” természetesen nem a mai értelemben vett fizikust, hanem a kor szóhasználatában a megyei (fő)orvost jelenti).

A veszettség vagy az egyik fő „jeléről” víziszonynak (hidrofóbiának) is nevezett betegség doktorunk korának egyik nagy közegészségügyi problémája volt. Ma már tudjuk, hogy kórokozója vírus, amely a már beteg/fertőzött kutya nyálával kerül be a harapás okozta sebbe, és onnan terjed szét, súlyos, ma is gyógyíthatatlan agyvelőgyulladást okozva. Ujhelyi doktorék természetesen még nem ismerhették e súlyos betegség valódi okát, azonban tisztában voltak a nyavalya „*rettentő ragadóságával*”. Ismerték, ismerni vélték az állat, jelesül a kutya veszettségének jeleit is, bár a gyakorlatban szinte valamennyi kutyaharapás háttérében azonnal feltételezték a veszettség meglétét (annak jelei nélkül is). Ez adott táptalajt a

különbéféle csodaszerek megjelenésének és népszerűségének: amennyiben ugyanis az állat nem volt beteg, harapása után nem jelenhetett meg a veszettség a megharapott személyen sem, tehát az ilyen sérült valóban „meggyógyulhatott” a veszettség elleni csodaszertől.

Nem ok nélkül időztünk el a veszettség elleni szerek „titkának” tárgyalásánál: az Ujhelyi-könyv kiadásának egyik apropója éppen a veszettség elleni „hivatalos” szer ismertetése volt. A készítmény „*Electuarium antihydrophobicum*” néven volt kapható a patikákban és eredetileg egy „sleziai” (sziléziai) népgyógyász találta fel. Tőle vette meg a „burkus” (porosz) király, **Nagy Frigyes** 1777-ben és tette hivatalos gyógyszerre „*Preussisches Latwerge*” néven. Már az 1770-es évek végén ismertté vált a Habsburg-monarchiában is, sőt 1781-től rendelet kötelezte a gyógyszerterápiát „*a veszett kutya harapása ellen való Likтариium*” tartására. E rendelet betartása akadozhatott, ezért hívta fel Ujhelyi doktor újra a figyelmet e sűrű, szirupszerű (liktárium) orvosságra. A hét fő alkotórészt tartalmazó szer elkészítéséhez többek közt májusi bogarakat (*Meloe majalis*), ébenfa-reszeléket, „*virginiai vagy sárkánykígyó*” porát, ónt, kőrösfagombát és az ókortól ismert „*terjék*” nevű – szintén több tucat anyagot tartalmazó – általános ellenmérget kellett készítenie a patikusnak. Doktorunk részletesen leírja a szer elkészítésének módját, megszabja az embernek és állatnak adandó adagját. E leírás ma már csak az orvostörténetírás számára értékes, mi most inkább a „*könyvetse*” azon részét idéznénk, amely doktorunk szűkebb pátériájának korabeli népgyógyászatához nyújt érdekes adalékokat:

„*Mit tsudálkozunk tehát, hogy ha olly szerentsétlen esetekben az emberi nemzet, felgyógyulás reménysége alatt, olyan eszközökhöz-is ragaszkodik, mellyek a legnagyobb számú emberek előtt neveléségesek és tartanak valami babonát magokban, példának okáért az asztal négy szögletéből egy keveset leráspolni, a szobának négy szögletéből-is egy kevés földet venni; és abbul a megmaratottnak beadni. Ezt a praktikát egy Kishonti Cserentsény helységben lakozó ember űzi, melly orvoslásnak módját meg is merné bizonyítani odahaza tett egynehány szerentsés kimenetelű próbák által.*”

Ez az orvosság igen jó és minden házban található, hogy ha tsak minden ok és fundamentom nélkül ne volna!

Ez a prophylacticum (megelőző szer – KL) is ide tartozhatna, a mi némelly szomszéd helységünkben gyakoroltatik, hogy a kutyák meg ne vesszenek, a homlokon megbélyegeztetnek, a bélyegnek pedig czímere: egy kults, melylyet szent Ignázt kultsának neveznek... ha igaz volna... igen nagy és megbetsülhetetlen találmány lenne... próbálni kellene.

*Az 1812-dik esztendőben martius 31-dik napján egy veszett farkas, a melly minekutánna már nemes Zólyom Vármegyében két férjfit és egy asszonyt megmardosott volna, a mi Megyénkbe vette úttját, a hol Klenótz nevű helység határában két embert megsértett, onnan nagy dühösséggel éjtzakának idején a Tiszóltzi határba a fent írt napon berohanván, legelőre is **Dianiska András** ne-*

vezetűt egynehány tagjain megsértette, utánna **Csernák Györgynek** oly méreggel neki ment, hogy több sebeket rajta ejtve, a jobb keze hüvelykét elharapván, azt el is nyelte. Harmadszor egy Polhorai embert, a kinek nevét nem tudjuk; negyedszer **Pardupa Pétert** igen nagyon megsértvén; ötödször **Fábián György** udvarába bemenvén reája rohant, a ki is a sokáig tartó küzködés után azon veszett, de mind emberek, mind pedig más kutyák által elgyengített farkast agyonütötte. Ennek a ritka szomorú példának a következtése a következő: a Zólyom Vármegyei megsértett három ember és a Klenotzi 2, nem sokára veszettségbe irgalmatlanul meghaltak.

Tiszoltzon pedig a kik egy éjtzaka azon farkas által megsértetődtek, azok közül egy Polhorai juhász nemsokára a veszettség jeleit mutatván egy valami akkoron ottan fekvő katona Chirurgus (seborvos KL) által a mint a Tiszoltzi Prothocollum (jegyzőkönyv KL) mutatya méreg által a másvilágra időnek előtte elküldetett. Azt követte Fábián György, a ki 3-dik májusban 1812 veszettségbe esvén, életét szomorúan végezte, Dianiska András 7-dik júniusig húzván nyavalyáját, ugyan veszettül szörnyen meghalálozott. **Csimesik Pál** pedig Tiszoltzi lakos a ki a Polhorai erdőben szeretőjével sétálgatván, éjtzaka ugyanazon farkas által megsértetődött, 23-dik júniusban rettenetes halállal múlt ki e világból. Cserna (!) György végtére 10-dik júniusban meghalálozott.

Ezek közül (a mi legméltóbb tudni) Pordupa (!) Péter a ki legnagyobb ezen veszett farkas által meg vala sértve, az egyetlen egy ember a többi sértettek közül életben maradt és ekkoráig is (a kit én magam jól ismerek) él és semmi baja sinsen. Ennek felesége, a ki a veszett farkassal való küzködés alkalmatosságával a helyben s közel lévő juhász kunyhóba magát elrekesztvén, a küzdődés után mindjárt a megsértett férjéhez szaladván, nékie azonnal a közel tsörgő patakbul friss vizet hozott, a juhász vevén mindjárt bőven sőt azt vízben elolvasztván, azzal a sebjét annyira mosta, míg a vér egészen folyini megszűnt; de jobban meggondolván a farkas dühösségét s a veszettségre gyanítván, meg nem elégedett a sós víznek mososával azonnal maga és feleségének vizeletében a juhászoknál szokás szerint mindig készen lévő száraz nyirfa leveleket jól megfőzvé, azt oly melegen a mint tsak tűrhette, a sebreire kötötte azokat szüntelen mosogatta.

Ezt egész álló hétig folytatván; igaz hogy mind ezek mellett mindjárt másnapra a járásbéli Chirurgus Úr is belsőképpen a most megírt electuarium antihydrophobicumot beadván, azután a maga külső gyógyítása módját egészen reája és másokra is fordította, elég az ahhoz, hogy a többi megsértett egyforma gyógyítás iparkodás mellett mind meghalt, tsak az az egy mostanáig is él és semmi baja sinsen.”

A szöveget a **Kóssa Gyula** (később: **Magyary-Kossa**) által 1904-ben kiadott munkából idéztük.⁸ Kóssa professzor „érdekes, korjellemező mű”-nek tartja Ujhelyi munkáját, és azt is hozzáteszi, hogy a Helytartótanács – Magyarország akkori „kormány” – a könyv beszerzését ajánlotta

a vármegyéknek, ill. **Linzbauer Ferenc** pesti orvosdoktor (1807–1888) híres, egészségügyi rendeleteket, törvényeket közreadó gyűjteménye, a *Codex sanitario-medicalis Hungariae*, 1861-ben megjelent III. kötete „e munkát a maga egészében közli”. Ergo: a rimaszombati doktor könyve valóban országszerte ismert lehetett! Talán Kóssa ezen közlésének is köszönhető, hogy a *Budapesti Hirlap* 1909-ben *A veszettség* címmel újra felhívta a figyelmet az Ujhelyi-könyvre – igaz, tévesen, 1819-et jelölve meg a kiadás évének – és idézte belőle a híres, Burkusország királya által felkarolt, veszettség elleni szert.

Ennyit tudunk jelenleg Ujhelyi Ferenc, alias Viheli D. életéről, munkásságáról. E kis írást figyelemfelkeltésnek szántuk – a maga korában ismert „könyvetskéje” megjelenésének 190. évfordulója apropóján. Meggyőződésem, hogy lelkes helytörténészek a most közltekéből is kiindulva és a levéltárakban tovább kutatva, újabb hiteles adatokat tárnak majd fel a kassai születésű, de tudását, orvosi munkásságát „Gömörország” hasznára fordító Ujhelyi Ferencről.

JEGYZETEK

- ¹ Kollár 1997, 58.
- ² B. Kovács 2006, 98.
- ³ Hőgyes 1896, 230.
- ⁴ Dörnyei 1998, 17-18.
- ⁵ Tökölly 1999, 382.
- ⁶ Kiss 2006, 142.
- ⁷ Bugát-Flór 1841, 36-37.
- ⁸ Kóssa 1904, 262-264.

FELHASZNÁLT IRODALOM

B. Kovács István

2005: Rimaszombat – a „gyükerek” városa. Madách-Posonium, Pozsony

Borovszky Samu (szerk.)

é. n.: Gömör-Kishont Vármegye. Budapest
Budapesti Hirlap, 1909, 184. sz. (szerző nélkül).

Bugát Pál-Flór Ferenc

1841: Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. Pest

Dörnyei Sándor

1998: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849. Első kötet, Borda Antikvárium, Budapest.

Hőgyes Endre

1896: Millenniumi Emlékkönyv a budapesti kir. tud. egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről. Budapest

Kiss László

2006: Orvostörténeti helynevek a Felvidéken. Lilium Aurum, Dunaszerdahely

Kollár Sámuel

1997: Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora. Gömör-Kishonti Téka 3. Méry Ratio, Somorja

Kóssa Gyula

1904: Magyar Állatorvosi Könyvészet 1472–1904. Budapest

Tökölly Gábor

1999: Ki kicsoda Rozsnyón. Gömör-Kishonti Téka 5., Méry Ratio, Somorja

Tóth Lajos

„Ha megfordultunk, mindig a láger világosságát láttuk“

A gyötrelmes mindennapok

Apu

A munka három műszakban folyt. Reggel hétkor kezdtünk. A bányában mindenkinek volt egy száma. A név nem volt érdekes. Például az enyém a 614-es volt. Úgy szólítottak, hogy 614-es. *„614-es szám! Menjen csillét tologni!”* Vagy amilyen munka volt. Vagy szemet fejteni, vagy járatot ácsolni. Ha kővel dolgoztunk, az nem fogta meg az embert úgy, mint a szénpor. Reggel öt órakor keltünk, jött a szolgálatos tiszt: *„Jó reggelt!”* – ennyit tudott magyarul. *„No, gyerünk gyorsan, kuhnya, kúsaty* (konyhára, enni), *mert dolgozni kell!”* Aztán elmentünk reggelizni, elvégeztük a dolgunkat, erre volt egy félóra. Akkor sorakozó, *„Gyerünk a bányába!”*

Messze volt a bánya. Jártunk nyolc, kilenc kilométert is, gyalog! Hét órára ott kellett lenni, akkor kezdődött a munka. A munkaidő nyolc órát tartott, de emellett teljesíteni kellett a normát is. Vagyis addig visszatarthattak, amíg a norma nem volt teljesítve.

Azzal a kis reggelivel, egy pohár tea, egy falat kenyér, nem laktunk jól soha. Mert igaz-e, este kiadták a kenyeret, azon nyomban ettük, vagy még az éjjel bemaajszoltuk, jobb esetben maradt belőle még reggelre is. Tököt, árpakását, nyers halcsontot vagy kukoricát adtak enni. Amikor bejött az árpakása szezonja, három hónapig az ettük. Aki nem ette meg a kenyeret, az pórul járt. Hiába tette fel a polcra, reggelre eltűnt. Nem volt emberség vagy tisztesség, csak éhség. Fájrontig, míg haza nem értünk, nem volt evés. Nem is volt hol, még ha pénze lett volna az embernek, akkor se tudott volna semmit venni, mert nem volt közelben se üzlet, se magazin, ahogy ők nevezték.

Anyu

Öt, hat meg kilenc kilométerre is jártunk. Egyszer hárminkat eltettek egy távolabbi bányába, ami tizenegy kilométerre volt. Ez volt a Donbasz vidéki bánya a Vorosilovgrádi körzetben. Úgy hívták: *„Leninszkaja sachta upravlínye”* (Lenin bánya központ). Nem a legjobb munka volt ez ott, mert ott is folyt a „rablás”. Előre megmondták, hogy mi a norma, azt meg kellett csinálni. És bizony, *„ha nem teljesítitek, akkor baj lesz”*, mondta az orosz. Nem nagyon kellett noszogatni senkit, épp eléggé meg voltunk félemlítve.

A férfiak vájíták a szenet, mi, nők pedig kézzel-lábbal toltuk lefelé a hegyről. Kint a szén már hegyekbe volt halmozva. Bent a bányában viszont olyan szűk volt a mozgástér, hogy térden kellett járni. Amikor már kirabolták a szenet egy-egy helyről, oda oszlopokat állítottak. Ilyenkor a nyomás alatt a szén cincogó hangot adott ki, ami rémüléssel töltött el minket. Cincogott, azután kezdett recsegni, ropogni. Amikor már nagyon recsegett, akkor kiáltotta a gyeszatnyik, hogy gyorsan mindenki bújjék! Erre az esetre voltak kialakítva oldalvájítók, ahova el lehetett bújni. Oda

ugrottunk be, mert aki ezt nem tette, az ott maradt a szén alatt! Persze ez se nyújtott tökéletes védelmet. Volt úgy, hogy egy hónapig sem volt baleset, valamikor meg minden második nap. Lehet, hogy figyelmetlenség is volt az oka.

És ott volt még a fagyhalál is. Menet közben, az úton, ahogy mentek az emberek, csak eldőltek és megfagytak. Mind az éhség, mint a hideg kikészítette az embereket. Sokszor mondtam magamban, amikor munkába kellett menni a nagy hóban, hogy *„drága jó anyám, ha tudná, ha látna most engem”*. Rám fagyott a pufajka, ahogy a vizes bányából mentünk hazafelé.

Lent a bányában, féloldalra feküdve, deszkából összetákolat lapáttal húztuk a szenet, lábunkkal meg toltuk lefelé, jóval lejjebb, s mindig visszakúsztunk a helyünkre. Ha már magasan volt a rablás helye, akkor több asszony láncot alkotva tolták a szenet. Egy alkalommal az egyik helyen már igencsak ki volt rabolva a szén, de felülről egy nagyon nagy kő valósággal csüngött lefelé. A Csiki bácsi – aki a felügyelőnk volt – azt mondja nekem: *„Te vagy a legsóványabb, ezért te itt féloldalt is el fogsz félni, de a kő alól ne menjél ki, hanem fentről húzd a szenet kézzel, a lábaddal meg told lefelé!”* Amúgy jó dolgom lett volna, mert csak ott feküdtem, és kézzel húztam, lábbal pedig toltam a szenet. Csak amikor láttam azt a nagy követ, édes jó Istenem, mondom hát én ott nem merek lenni, mert nagyon félek, hogy leszakad az a nagy kő. Odajött a felügyelő, megütögette a követ, és így szólt: *„Ne félj, nem fog ez még leszakadni!”* De hát ő is érezte, hogy nincs minden rendben, mert még egyszer körülkopogtatta. Hát eltelt egy nap. Másnap az volt a parancs, hogy a normát túl kell teljesíteni. Aznap egy új lányt tettek le a bányába, s mindjárt az én helyemre, vagyis a nagy kő alá. Sírt szegény, de úgy sírt, hogy ő nem... De aztán csak rávették, mert muszáj volt.

Engem aznap a csillékekhez küldtek, hogy azt tologjam a sínen. Az új lány szegény végezte a dolgát. Hát egyszer csak nem jön a szén, nem küldik felfelé. Kiabáltunk: *„Adjátok már a szenet, mert nincs semmi, és mikor csináljuk meg a többletet?”* Hát egyszer csak az emberek fejvesztve rohannak, ki ide, ki oda. Én is megijedtem. Az a bizonyos kő szakadt le. A lányt, aki alatta dolgozott, meg se találták, mert körülötte mindenhol szakadt a bánya. Engem bizonyosan a Jó Istenke őrzött meg. Sírhatott is ő szegény, megérezhette, hogy mi vár rá. Ezért is eljárom én a tempomba, mert annyi sokszor megőrzött már a Jó Isten, hogy az egy csoda. Akár rám is szakadhatott volna az a kő.

Volt köztünk egy pap is, aki mindig a csillével dolgozott. Amikor felfelé vontatták a csillét, akkor ez a pap, meg egy ondi lány, mindig belekapaszkodtak a csille oldalába. Azt kell még tudni, hogy az ondiak nagyon káromkodósak voltak, minden szavukkal káromkodtak. Ez a mi papunk mindig intette őket, hogy ne káromkodjanak, mert egyszer megveri őket az Isten, és visszazalad a csille. Nem hittek neki. És mit ad Isten? Valahogy elszakadt a lánc.

A pap meghalt, a lánynak meg az egy lábát elvágta a csille. Így fél lábbal ment haza szegény.

Volt köztünk mindenféle ember. Virtuskodók, akik a robbantásokat nem vették komolyan, nem tartottak be még azokat a minimális biztonsági szabályokat sem. Ezért sok esetben életükkel fizettek.

Apu

Mi is voltunk olyan helyen. Barátommal, Pecsők Gyulával, meg egy oroszral dolgoztunk. Az orosz volt a főnök, mi pedig a kisegítő munkások mellette. Egyik nap így szólt az orosz: „Holnap nem jövök, de ti vágjátok ki még a helyet az ácsolat számára.” Másnap spekuláltunk rajta, hogy lehetne minél könnyebben a problémát megoldani. A lapátolást meg akartuk spórolni, állást pedig nem akartunk odahordani. Hát ott volt a villanyfúró, a dinamit, a zsinór meg minden. Értettünk mi hozzá, hát befúrtunk az agyagos részbe. Nem kellett volna csak 20 centit. Mi meg belefúrtunk harmincat. Begyűjtöttük, és lerobbantottuk, hát, igaz-e, elszaladtunk tőle amennyire lehetett. Le is szakadt az egész „láva”. Ezzel azonban az volt a probléma, hogy azt a szénréteget csak visszafelé kellett volna kirabolni biztonsági szempontból. Egy hétig mindig a követ hordtuk, büntetésből. Pedig mi csak meg akartuk könnyíteni a munkánkat, mert azért csákányolni nem könnyű, pláne a magasban, még a földön inkább.

Azért az oroszok nem bántottak minket. Előfordult ilyen „baleset” nekik is, mert néha nagyokat robbantottak. Mi pedig fúrtuk a lyukakat, hatot, nyolcat, tízet. Nem mondom, néha adtak egy kis plusz pénzt, vagy élelmiszerjegyet, egy kis szalonnát, cukrot, vagy kenyeret. Az ottani bányászok – fiatalok voltak – elég barátságosak voltak velünk, gyakran odahívtak, hogy „No, gyertek, most ne dolgozzatok, most dalolni fogunk.” Aztán mi is megdaldaltuk őket.

Amúgy a tábor életét szigorú regulák szabályozták. A semmibe vett ember nehéz napjának minden percét beosztották. A legkisebb szabálysértést is könyörtelenül megtorolták.

Anyu

Amikor lekerült az ember a bányába, nagyon rossz volt megszokni. Az ember idegzete gyakran felmondta a szolgálatot, mert az a recsegő hang, ami ott van, nem valami szívderítő. Majd a fene ett meg bennünket, hogy mikor szakad ránk. Mikor a ház dől össze, olyan csörömpöléssel volt, ha leszakadt a bánya. Szóval rettenetes volt, azóta is borzasztó álmaim vannak. Fél évszázad után is gyakran álmodok erről.

Nekünk, nőknek lapátolni kellett a szenet, az nem volt olyan nehéz munka. A férfiak viszont csákánnyal vágták a szenet. Ha szép, réteges volt a szén, akkor szinte magától dőlt. A szénréteg minden irányba kanyargott, mi pedig sorba állva, vagy inkább fekvé húztuk a szenet a deszkával, a lábunkkal pedig toltuk egészen a csilléig. És így ment ez nap, mint nap, nagyon sok szenet kiadtunk.

Laktak a lágerben velünk olyanok is, akik a felszínen

dolgoztak. Ők a szenet osztályozták, merthogy ki kellett válogatni a szén közül a köveket. Voltak köztük idősebbek, betegek is. De ott sem volt valami jó, mert aki ott dolgozott, az csak 60 deka kenyeret kapott, mi meg 1 kiló húszat a bányában.

A mi lágerünkben mindenki bányában dolgozott. Ki ebben, ki abban. Én a négyesben meg az ötösben dolgoztam. A férjem más bányákban dolgozott. A négyes bánya akkor tájt már a végét járta, tele volt rakva tartóoszlopokkal, amik között bujkálni kellett. Ezért választottak ki engem erre a munkára, mert én sovány voltam, és elfértem az oszlopok között. Abban a bányában már csak rablás folyt, mert állandó volt az omlásveszély. Hát szerencse, hogy nem maradtam ott, mert az tényleg beszakadt.

Azután megnyílt az ötös bánya, és azt kezdtük meg. Sajnos, az jóval messzebb volt a négyesnél. Azt ugyanúgy hajtottuk, szedtük fel a szenet. Mivelhogy új bánya volt, kezdetben csak két ember volt lent. Ők ketten küldték fel a szenet, mi ketten pedig kint húztuk fel. Az egyik este, éjszakai műszakban esett az eső. Hárman indultunk lefelé a bányába. Egyenként leengedtem őket a csillében, én meg ott maradtam egyedül a sötétben, esőszakadásban. Nem messze volt az út, ott jöttek-mentek az oroszok. Kétségbeestem, hogy mi lesz most velem. Egyedül nem tudtam volna lemenni, mivel a bejárat nem volt még úgy megcsinálva. Csurgott be a víz mindenfelé. Sírva fakadtam, Úristen, mindjárt itt halok meg, ha ezek a katonák észrevesznek, hogy itt vagyok, tán még agyonvernek, vagy mit csinálnak itt velem. Szerencsémre a bent lévők meghallották a sírásom, az egyik ember feljött, és segített lemennem. Olyan félelem fogott el, hogy talán reggelig ott sírtam volna. De hát ezt magamnak köszönhettem, mert belementem, hogy én maradjak utoljára. Sokszor tesz az ember a maga kárára.

Utóvégre is nagy bánya lett belőle, mire eljöttünk. Rengeteg szén kijött onnan is. Nagy teherautókkal szállították vagonokba, vagy a szénraktárba, ami ott volt nem messze, a lágerút mellett.

Volt velünk vagy húsz varnici lány, akik nagy lapátokkal hányták a szenet. Amint betoltak egy szerelvényt, azt végig tele kellett hányni. Szén volt elég. A lányok igencsak izmosak voltak, hozzá voltak szokva a munkához, ki voltak sportolva. Magyarok voltak ők is!

Sok minden már az eszébe se jut az embernek, hogy is volt valójában...

Apu

Jól jártam én a vonatvezetőkkel! Három óra után, mikor egyszer mentem haza munkából, a hegyen lefelé egészen a vasútig, látom, hogy a vasutasok mozdónnyal mennek a szerelvényért. Gondoltam egyet, és leintettem őket. Megállottak, felvettek magukhoz és elvittek egészen a lágerig. Akkor ismerkedtem meg a mozdonyvezetőkkal. Legalább nem kellett gyalogolnom azt a nyolc kilométert. Még mondták is, hogy menjek el velük, hogy elvisznek engemet, de nem mertem belevágni. Azon a vidéken már ismerős voltam, de ha elmentem volna Romániába, eset-

leg Bukarestig is, ott megint egy ismeretlen környezet fogadott volna. Vagy ami rosszabb, el is kaphattak volna...

Anyu

Sose felejttem el: hazafelé menet a bányából, térdig érő hóban. 1-2 ember ment elől, akik törték a havat. Ezt az utat oda-vissza minden nap meg kellett tennünk. Holtfáradtan, elcsigázottan. Mi igyekeztünk a már kitaposott nyomban menni. A nyakig érő hóban folyosót vágtak, de a mindig tomboló szélvihar mögöttünk nyomban be is fújta. A hátul jövőknek, ha netán lemaradtak, ne adj Isten esettek, csak a kiabálását hallottuk: *„Várjanak meg emberek!”*. Ez bárkivel megtörténhetett. Sokan meg is fagytak. Aki a menet elején volt, annak megvolt a reménye, hogy ilyen esetben segítenek rajta. Ruháink átáztak, hazafelé menet meg kővé fagyott rajtunk. Vajon honnan merítettük az erőt?

Olvadás idején ismét nagy volt a veszély, hogy sokan ott maradnak. A hegyről mindenfelé folyt a víz. Bokáig érő vízben este 10 órakor indultunk munkába, bele a fagyos éjszakába. Akkor is hallottuk a távolból: *„Álljanak meg emberek, beleestem egy gödörbe!”* De bizony a sötétben, hidegben csak bolyongtunk céltalanul. Csak azt tudtuk, hogy 11 órára oda kell érünk a bányába, mert akkor kezdődik a harmadik műszak.

Volt úgy, hogy eltévedtünk. A lágerből kiérve próbáltunk irányt venni a sötétben. Ha meg-megfordultunk, mindig a láger világosságát láttuk. Hát sose érünk oda. Már hajnalodott, amikor észrevette a gyeszatnyik is, aki velünk jött, hogy még majdnem otthon vagyunk, a lágerben. De már aztán csak láttunk valamit, mert hajnalodott. Azt mondja a gyeszatnyik: *„Ne féljenek, ha odaérünk, be-megyünk a melegedőbe, és ott leszünk. Mi már nem megyünk le dolgozni. Mire odaérünk, addigra már odaér a reggeli műszak is.”* A bánya bejáratánál már várt minket a nacsalnyik. A gyeszatnyik kezdte neki magyarázni, hogy eltévedtünk, meg mindenki tiszta locs, és szeretnének megszártkozni. Nohát ő dehogy engedett. Mérgében csapdosott mindenfelé a lámpájával, meg akit csak elért vele. Úgy szaladtunk le a bányába, hogy azt se tudtuk, kezünket törjük-e vagy mit. Úgy mentünk le a vizes ruhában...

Én a szénhez nem értettem, hogy milyen fajta. Néha volt olyan, mint a csokoládé, máskor meg óriási darabokban bukkant elő. Csillével nem jártunk le, mert nem is volt szabad, de voltak azért mégis olyanok, akik belemásztak. Nagyon bizonytalan volt. Egyszer én is jöttem fel rajta, de nagyon irtóztam, mert néha úgy tűnt, mintha visszaszaladna.

Apu

Nagyon keserves időszak volt ez, de ha úgy belegondolok, nem voltak problémáink az oroszokkal. No persze azt is hozzá kell tenni, hogy mi nem lázadoztunk, hanem engedelmeskedtünk.

A hétnek egy napja volt szabad. Ami annyit jelentett, hogy nem kellett menni a bányába. Viszont a lágert ezen a napon kellett rendbe tenni: kipucolni a vécéket, a latrinát,

elvinni a lajtrát, kiüríteni egy gödörbe. Volt egy másik lajtos kocsis, amivel vízért jártunk a faluba, 4-5 kilométerről toltuk a hóban. Ilyenkor éjjel kettőkor ébresztettek. Később aztán bevezették a vizet, de az elején nem volt.

A WC-t lajttal kellett kihordani. Néhányan nekifogtunk, akik otthon voltunk, szabadnaposak. Rúdra erősített, három-négyliteres fándlival meregettük a latrina tartalmát egy nagy, kétkerekű kordélyra, egy faládjára. Mikor megtelt a szekér, néhányan a rúdhoz álltak, a többiek hátulról tolták. Ahogy kitoltuk a megfelelő helyre, felüttük a csapot, ami az ajtaját biztosította. Ahhoz bizony jó erős embernek kellett lenni, mert ezt egy hosszú bottal kellett csinálni. Mégpedig azért, mert ha közel állott az ember, könnyen megtörténhetett, hogy a szeme közé is fröccsent. Ha viszont nem volt semmi munka, akkor pihenhattünk, mert hát azért pihenni is kellett.

A hó meg olyan nagy volt, néhol ház magasságában, szinte tornyot csinált a szél, néhol meg csupasz földet. Az udvaron télen mindig a havat lapátoltuk, már aki éppen szabadnapos volt. Szóval nem nagyon hagytak lazszálni szabadnapon se, mindig kitaláltak valamit: vizet hozni, vécét pucolni, meg aztán magunkra is csak kellett mosni. Ez mind a pihenőnapra maradt.

Anyu

Nyáron egy patak partjára jártunk mosni a ruhánkat, amit aztán ott ki is terítettünk szárítani. Utána egy kicsit leheveredtünk a fűbe, míg száradt a ruha. Arra már nem is emlékszem, hogy télen mostunk-e, vagy volt-e egyáltalán váltás ruhánk. Volt az a pufajka, ami rám fagyott, mire hazaértem. Egy szegény asszony vette le rólam megfagyva. De szerencsére reggelre mindig megszáradt. Meg az a nadrág is, ahogy a vizes szénben hemperegtünk, úgy kellett másnap felvenni. Érdekes, mégsem volt kutya bajom se. Pedig a fagytól megdermedt nadrágot (három évig ugyanazt) alig tudtam magamról lecibálni. Volt egy nagyon kis szappanunk, s ha már nagyon muszáj volt, akkor fürdés közben ezt-azt nagyjából kimostunk. Jobban mondva szappan, az lett volna, de időnk nem volt, mert a férfiak már ott sorakoztak a bejáratnál. Mindenki sietett haza pihenni, ezért néha azt se várták, hogy a nők befejezzék a fürdést, már jöttek befelé. Onnan még elég messze volt a láger, tehát fürdés után fel kellett öltözni. Akinek volt tiszta ruhája, az felvette. Akinek nem volt, az magára húzta a piszkosat. Odabent a fürdőben elég meleg volt, mert ott állandóan tüzeltek, gondolom szénnel, mert abból volt elég.

A szállásunk igen szegényes volt, nem volt ott semmi, csak a polcok, amik fekvőhelyül szolgáltak. Takarónk se igen volt, csak amit vittünk. Nem adtak ott pokrócot se, dehogy adtak. A fűtéssel is spóroltak. Csak ha mi hazafelé a hónunk alatt vittünk egy-egy darab szenet haza. Ezért nem szóltak semmit, ha látták is. A bányából vittük a gyújtóst is, mert a lágerban az se volt. Sőt olyan piszkok voltak, hogy tüzelni rossz minőségű szenet adtak a lágerba. Talán a konyhára egy kicsit jobb szén került. Hogy ki tüzelt a szobákban, ki volt ezért a felelős, azt már nem tudom.

Apu

Hát mi raktuk a tüzet rendesen, meg én hordtam haza krumplit is, amerre jártunk.

Anyu

Mégse adtál nekem semmit belőle.

Apu

Hát hogy! Mikor nem is ismertelek! (nevetnek mindketten) Nem adtam én senkinek semmit, de nem is kértem senkitől semmit. Mert hát örült az ember, ha magának tudott szerezni valamit. Én nem panaszkodhatok, nekem mindig volt ennivalóm elég.

Huszonegy évesen, még gyerekkoromban szoktam rá a cigarettára, azóta szívom... Ott is a lágerkapuban árulták a dohányt, kis zsákokban az oroszok. Árultak ők cigarettát is, de az drága volt. No meg volt náluk magpogácsa és kecsketej is. Az a kis pénz, amit kaptunk, az alig volt elég a kenyérre. Attól is függött a kereset, hogy hol és mit csinált az ember.

Az egyik balogi asszonyt a konyhára tették szakácsnőnek. Szegény asszony akart rajtunk segíteni, ahogy mentünk a tányérkánkkal. Kivételezni akart velünk, de nem nagyon tudott. Eleinte mindig kukoricakása volt. Sokszor olyan ételeket találtak ki, amiktől az embernek semmi ereje nem volt. A kenyeret honnan hozták, nem tudom, de nagyon sületlen volt. Tégla alakúra sütték, s a keménysége is hasonló volt. Jaj de sokszor elemlegettük, hogy de jó volna most egy darab kenyér, meg szalonna, hagymával, mert az ott nem volt. Ilyesmiről hiába is álmodoztunk. Legnagyobb bajunk az éhség volt, mikor az ember sose volt jóllakva, dolgozni meg kellett.

Ahogy mentünk, eső után át a hegyen, az út mellett nem egyszer találtunk kis gombát. Felkaptuk, és ettük nyersen. Azt se tudtuk, milyen gomba, csak megettük. Hál Istennek nem volt tőle semmi bajunk. A magpogácsát se tudtuk, miből készült. Igaz, hogy ott minden jó volt. Olyan volt az nekünk, mint itthon a sütemény, mert ha volt egy kis felmaradt pénzem, hát néha én is vettem egyet. Vagy néha egy negyed liter kecsketetejet. Szezonban a szegény orosz árulta a napraforgót, tökök kását, tököt, kukoricát, meg mindent, amit meg tudott termelni. A lágerkapuba jártak árulni olyan szegény asszonykák, „mamákat”. Őket a kapun nem engedték be. Minket kiengedtek, hogy vehessünk valamit, de a kapuőr figyelt. Meg aztán hova is mentünk volna a nagyvilágba!

Az évéről jut eszembe egy történet. Az egyik nap nem kaptuk meg az 1 kilo 20 deka kenyéradagunkat. Másnap aztán hozták a két kilo negyven deka kenyeret. Nem volt az átsülve rendesen. Jaj, te jó Isten!, mondom, lesz már kenyérem elég! És mit ad Isten, úgy hozzá kezdtem a kenyérhez, csipdosgattam, csipdosgattam, délig mind megetttem. Lett is olyan gyomorrontásom, hogy soha nem felejttem el. Mikor este lefeküdtem, nem tudtam se aludni, se fordulni. Kértem én vizet, de nem adtak, mert nem volt. Az volt a szerencsém, hogy nem volt elég víz (csak amennyit a hóból fel tudtak nekem olvasztani egy bögrében), mert

szinte biztos, hogy meghalok. Annyi eszünk nem volt, hogy hívtuk volna az orvost. Szóval már azt hittem, hogy ki is szakadok. Pedig szegény asszony hűségesen hordta nekem a havat a bögrében. De mi volt az a kis víz, csak addig tartott. Szerencsére megúsztam, pedig olyan hasam volt, mint egy állapotos asszonynak. Kész csoda, hogy meg nem haltam!

Nyáron, ahogy a répát kiegyelték, azt az apró répát, azzal is főztek levest. Akár a víz, aminek az alján úszkált néhány darab kis főtt répa, amit talán meg se tudtak tisztességesen mosni a vízhiány miatt. Szóval nagy szegénység volt azon a tájon, nagyon nagy szegénység. Nemcsak mi voltunk ebben a szegénységben, hanem a közeli falvakban élő lakosság is.

Hogy mit is ettünk? Ezt ma már el se hiszik talán. Csalánleves volt legtöbbször, vagy talán kásaleves. Második fogásnak egy kis hal mindig akadt konzervből. Nem is konzervből volt az, hanem hordóból. Gondolom sózott hal lehetett. Mellé kaptunk egy kis kását, de mivel nem tudták rendesen megmosni, szinte tapadt, alig tudtuk megenni. Egy idő után szabályszerűen undorodtunk attól a sózott haltól. Azt se tudtuk, miként kellene elfogyasztani. Volt, aki megfogta a fejét, meg a lábát, és úgy próbálta kiharapni a közepét. Mások éppen ellenkezőleg fogtak hozzá, de mindenképpen borzasztó volt még a látvány is. Én most már sehogy meg nem tudnám enni.

(folytatjuk)

Szilágyi László

Egy csöndes tanú

Emlékeim az 1956-os forradalomra

Az 1954/1955-ös iskolaévben Kassán, a *Magyar Tanynyelvű Ipariskolában* 29-en érettségiztünk a villamos szakon. Sokféle pályára kerültünk. Az akkori előírások szerint, aki közvetlen az érettségi után nem folytatta tanulmányait, kézhez kapta annak az üzemnek vagy gyárnak a címét, ahová érettségi után kötelező volt belépnie. Minden végzős diákkal számoltak, és mindenkinek munkahelyet biztosítottak. Ez a munkahely és az ottani munkabeosztása vagy megfelelt, vagy kevésbé a számára, ami aztán esetleg a kötelező két éves katonai szolgálat letöltése után pályamódosítással rendeződött.

Többen közülünk a villamosmérnöki szakon folytattuk tanulmányainkat – a pozsonyi *Szlovák Műszaki Főiskolán* (SVŠT), illetve a prágai *Cseh Műszaki Főiskolán* (ČVUT). Csekély szlovák nyelvtudásunk eléggé próbára tett bennünket egy-egy komolyabb tantárgy vizsgáin. Igyekeznünk kellett, hogy megálljuk a helyünket a szlovák, illetve a cseh anyanyelvű iskolatársaink mellett. Ezért megörültünk, amikor az Iskolaügyi Minisztérium ösztöndíjat ajánlott fel mindkét főiskolának egy-egy diák számára, a *budapesti Műszaki Egyetem* villamosmérnöki karára. Az egyik feltétel az volt, hogy minden vizsgatantárgy legyen lezárva a nyári szemeszterben. A pozsonyi Műszaki Főiskoláról **Szabó István** földim Szepsiből, egyben iparista osztálytársam, a prágai Cseh Műszaki Főiskoláról pedig jómagam kerültünk 1956 szeptemberében Budapestre. Itt újból az első évfolyamban kezdtünk, telve optimizmussal és tanulási vágygal.

Az előadások és gyakorlatok színvonalában nem volt nagy eltérés az előbbi évhez képest, csupán csak annyi, hogy sokkal jobban értettük az előadásokat, mint idehaza. A Várhegyen laktunk, a Hess András utcai diákothonban. Ennek a diákothonnak a nagyterme adott helyet időről-időre a szeptemberben és októberben rendezett diákszervezeti gyűléseknek és vitáknak. Olykor mi is részt vettünk egy kis ideig ezeken a gyűléseken. A viták sokszor a késő éjszakába nyúltak és olykor viharosak voltak. Diáktársaink részben az egyetemi tanulással kapcsolatos problémákat vitatták meg, ám főleg az egész országot érintő ügyekkel foglalkoztak. Javaslatokat fogalmaztak meg és fogadtak el. A mi kollégiumunkban az egyetemen működő *Demokratikus Ifjúsági Szövetség* (DISZ), a *Petőfi Kör* és a *Pedagógiai Főiskola Kossuth Köre* közösen szervezte a gyűléseket. Nem csak Budapesten voltak ilyen diákfórumok, hanem az ország összes egyetemi városában is. Ezt onnan tudtuk, hogy pl. Szegedről, Sopronból, Miskolcra és még további városokból érkezett küldöttségek adtak egymásnak találkozót Budapesten. Ezekben a nagygyűléseken több ezer egyetemista részvételével hirdették ki az egyetemisták az egyetem vezetőivel és a kormánnyal szemben támasztott követeléseit.

Mi, külföldiek, ezekből a vitákból és követelésekből nem sokat értettünk. Nem ismertük az ottani gazdasági és politikai viszonyokat, nem nagyon ismertük az egyetemisták helyzetét, a munkásság és a lakosság nézetét. Nem ismertük a magyarországi *Államvédelmi Hatóság* (AVO) addig kifejtett ténykedését, az ún. „reakcióval” szemben, nem ismertük a szovjet csapatok otléte miatti ellenszenvet, a kommunista pártvezetők hatalmát stb. Azt gondoltuk, hogy mindkét állam, Csehszlovákia és Magyarország is demokratikus, ezért talán a gazdasági és politikai helyzet is majdnem hasonló. Nem számoltunk főleg azzal, hogy Csehszlovákia győztes államként került ki a II. világháborúból, és gazdaságilag sokkal jobb helyzetben volt. Magyarországot háborús kártérítésre kötelezték Csehszlovákiával szemben is, ami még szegényebbé tette az országot.

Az egyetemi nagygyűléseken küldöttséget választottak az egyetemisták közül, melynek tagjai a pontokba foglalt követeléseket és javaslatokat eljuttatták az egyes társadalmi és politikai szervezetek központi vezetőségeihez. Ezekre a követelésekre és javaslatokra azonban nem kaptak kielégítő válaszokat. Az egyik nagygyűlésen a *Magyar Írók Szövetségének* küldötte is felszólalt, aki beszédében főleg az 1956-os lengyelországi eseményekkel való párhuzamot emelte ki (Poznan, Varsó). Az ilyen és hasonló felszólalások nagy tetszést arattak az egyetemisták körében, mert akkor Budapesten nagyon sok lengyel diák járt különböző egyetemekre és főiskolákra. Nem tudtam, hogy Budapest különböző egyetemein hogyan zajlottak le az 1956. október 23-i események, de nálunk, a Műszaki Egyetemen, azon a bizonyos kedden, a következők történtek.

Hogy az egyetemi ifjúság követeléseinek nagyobb súlya legyen, a diákok 1956. október 23-ára, kedd délután két órára a Műszaki Egyetem udvarára hirdettek ifjúsági nagygyűlést. A felhívást az október huszonharmadikát megelőző éjszakán, a hosszan tartó vezetőségi gyűlésen fogalmazták meg. Ez a javaslat tartalmazta azokat a belpolitikai és külpolitikai, valamint a gazdasági és kulturális követeléseket, amiket a nagygyűlés utáni csendes felvonuláson kívántak nyilvánosságra hozni. A főbb pontok a következők voltak: a szovjet csapatok azonnali kivonása az országból, többpártrendszer létrehozása és titkos választás megtartása, az országos tervezettség átdolgozása, a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálása, amnesztia a politikai foglyok részére, a Kossuth-címer visszaállítása, a teljes véleménynyilvánítás és sajtószabadság engedélyezése, az egyetemi autonómia visszaállítása stb. – összesen 14 pontban.

Az egyetemen október 23-án az előadások sem folytak már a megszokott módon. Mindenki készült valamire. A diákok szervezték a nagygyűlést, készítették a nemzeti zászlókat, készítették a Kossuth-címereket, beosztották az

egy-évfolyamokat, ki hol fog elhelyezkedni a menetben. Később megtudtuk, hogy összhangban a Műszaki Egyetemmel a többi egyetem diákjai is kivonulnak az utcára, ki hol csatlakozik hozzánk, illetve mikor találkozunk a Petőfi-szobornál. A vezetőség határozata így szól: „A nagygyűlés után békés tüntetést szervezünk, amelyen fegyelmetlenül, zárt sorokban vonulunk a Parlament elé”. Azon a kedden, a déli órában a magyar rádió hírül adta, hogy a belügyminiszter betiltott minden nagygyűlést és felvonulást. Mire délután két órakor a belügyminiszter a diákkarmentek nyomására visszavonta tiltó rendeletét, már minden egyetemen előkészítették a nagygyűléseket, előkészítették a felvonulások útitervét és a koszorúkat, a nemzeti színű zászlókat a Kossuth-címerrel.

A mi egyetemünk nagygyűlésén rövid beszédek hangzottak el, utána felolvasták a pontokba foglalt követeléseket, majd rendeződött a diákság több ezres menete, melynek élén az egyetem diákbizottságának a koszorúját vitték. Kossuth-címeres nemzeti színű zászlókkal a kezünkben, néma csendben vonultunk fel a Bem térig. Közben a felvonuló egyetemistákhoz csatlakoztak az üzemek munkásai, a hivatalok dolgozói, sőt a néphadsereg tisztjei is. A pesti oldalon is sokezeres tömeg vonult a Petőfi szobor elé. Később felhangzott a Kossuth-nóta, a fiatalok kibontották a lengyel zászlókat is, és ezeket skandálták: „*Függetlenség, szabadság, magyar-lengyel barátság!*” A hatalmas tömeg követelte, hogy az emberek a házakra is tüzzék ki a nemzeti színű zászlókat. Az egyetemisták a Bem-szobor talapzatára helyezték a koszorúkat. A szobor mindkét oldalán magyar és lengyel diákok álltak díszőrséget, magyar és lengyel zászlókkal a kezükben. Itt **Sinkovits Imre**, a Nemzeti Színház művésze elszavalta a *Nemzeti dalt*. A tömeg állandóan nőtt és gyarapodott, a *Himnusz*t és a Szózatot énekelték. Később **Veres Péter**, a Magyar Írók Szövetségének elnöke beszélt, és ismertette az írószövetség pontokba foglalt határozatát. Utána az emlékműre feltűzték a Kossuth-címet. **Bessenyei Ferenc** elszavalta a *Szózatot*, majd a tömeg a fáklyák fénye mellett megindult a Parlament felé, ahol csatlakoztunk az ott várakozó felvonulókhoz. Itt már hangosabb lett a tér, a tömeg követelte, hogy **Nagy Imre** mondjon beszédet. Nem tudom, Nagy Imre beszélt-e vagy sem. Éhes voltam, és úgy gondoltam, ha már nem ebédeltem, akkor legalább megvacsorázom. A diákkotthonba indultam, itt hallgattam a rádió adását egész éjszaka, illetve később már csak a külföldi adókat.

Tudniillik az esti órákban, amikor én már nem voltam a felvonulók között, súlyos rendzavarásra került sor. Különösen súlyos helyzet alakult ki a rádió székházának környékén, ahol a karhatalom és az oda vonuló tömeg között fegyveres összetűzésre került sor, amelynek már halálos áldozatai is voltak. Ezt is csak a rádió jelentéseiből tudtam meg.

Másnap a reggeli órákban a rádióban közölték, hogy az éjszakai események miatt az egyetemi előadások szünetelnek és elmaradnak. Megtudtuk, hogy személycsere történt a *Kommunista Párt Politikai Bizottságában* és a kormány összetételében is. Nagy Imrét választották a *Mi-*

niszttertanács elnökévé, aki még aznap délelőtt szózatot intézett Budapest népéhez, felszólítva a vérontás megszüntetésére. Felszólította a fegyveresen támadó csoportokat, hogy szüntessék be a harcokat és tegyék le a fegyvereiket. Ennek ellenére a város egyes részeiben délelőtt erősödtek a harcok. Mi a rádió adásaiból még mindig nem tudtuk, hogy ki harcol, kivel és ki ellen? A Vári negyedben laktunk, a tömegközlekedés már nem működött, így a diákszállóból gyalog mentünk a belvárosba. Az egyik barátommal elhatároztuk, hogy megnézzük a pesti oldalon azokat a helyeket, ahol a tüntetések folynak, amelyek nem veszélyesek és nincsenek lövöldözések. A Lánchídon mentünk át a pesti oldalra, amikor talákoztunk diáktársainkkal, siettek haza a diákkotthonba. Ők elmondták, hogy a tömeggel éppen a Parlament előtt tüntettek, amikor, nem tudják, hogy kik és honnan, a tömeg közé lóttek. Sok volt a halott, sok a sebesült, az egyetemisták közül is sokan meghaltak, sokan megsebesültek. Csupán fél órával ezelőtt zajlottak az események! Mindössze fél órája történtek ezek a lövöldözések. Ha otthonról hamarabb indulunk el, lehet, hogy a barátommal együtt, mi is ott lettünk volna a tömegben.

A következőkben már nem kronológiai sorrendben számolok be az eseményekről, mert előttem időben és térben, de főleg az ötven év elteltének köszönhetően, azóta már sok minden elhomályosult. A rádióban akkor, az események első napján ellenforradalomról beszéltek, csupán a Korvin-közben, a Széna téren harcoló csoportok nevezték magukat szabadságharcosoknak. Az utóbbiak feladata volt fegyverrel ellenszegülni a jelenlegi hatalommal, különösen a hírhedt ávéhával. A *Szabad Magyar Rádió*, a rengeteg röplap, a különböző újságok órákon belül tudósítottak a történekről. Jőmagam is a rádióból tudtam meg, hogy a Sztálin-szobrot ledöntötték. Elmentem megnézni, de már csak a szobor alapkövén maradt két csizmát láttam. A ledöntött szobrot százak vették körül, mindenki törte, vágta, aki hozzáfért, legalább egy darabot akart belőle emlékként. Én a szobrot valódi nagyságában sem láttam, és nem láttam a ledöntött szobrot sem. Csak a maradványait.

Voltak, akik a fegyveres harcolókat szabadságharcosoknak nevezték, mások fegyveres csőcseléknek titulálták őket, akik csak fosztogatnak és gyilkolnak az utcán. A fosztogatást – legalábbis a forradalom első napjaiban – cáfolnám. Az akkori belvárosi utcákat járva tapasztalhattam és láthattam, hogy a boltok betört kirakatainak üvegcserepei alatt és mögött az emberek érintetlenül hagyják a portékát. Pár nap elteltével, amikor a harcok kieleződtek, láttam a sok kis kosárkát, mellettük a nagybetűs feliratot: „*A szabadságharcban elesett hátrahagyottainak megsegítésére*”. Pénzt gyűjtöttek. Azt nem láttam, hogy valaki vi-gyázott volna a kosárkákra. Az emberek adakoztak. Az októberi esőben gyakran jártam az utcákat. Nap-nap után, a parkokban egyre szaporodtak az apró fakeresztek, sok helyen gyertyacsonkok égtek, mindenütt sokasodtak az elesettek sírhalmi. Voltak halottak, akiket társaik, rokonai még nem érkeztek eltemetni. Voltak halottak, akiket

lyukas nemzeti színű zászlóval takartak le, voltak, akiket saját kabátjukkal fedtek be, és voltak, akik csak úgy mereven, befedetlenül feküdtek a járdák szélén. Láttam meg-lincselte ávéhás katonát, láttam vértől áztatott kövezetet, láttam véres házfalakat. Nálam volt a fényképezőgépem, volt néhány üres filmkockám. A gépet vittem ugyan magammal, de nem a vállamra akasztva, hanem elrejtve az akkori hubertus-kabát alatt. Sietve, remegve fényképeztem a szétlőtt házakat, a sírhalmokat, a barikádként használt feldöntött villamost, a hirdetésmenyeket, a molotov-koktél által „kilőtt” és kiegészített tankot vagy a ronccsalőtt kiskaliberű ágyút. Milyen mások ezek a felvételek! Mennyire mások, mint az első filmkockák, amelyeken az egyetemi ifjúság csendben, fegyelmelmeztet, tiszta szándékkal vonul fel megkoszorúzni a Bem-szobrot! Találkoztam géppisztolyos fiatalokkal, akiknek vállán keresztbe tett hevederek, övükön kézigránátok voltak. Láttam szovjet katonákat tankjaik mellett, akiket a tömeg körülvevte, de nem bántott.

Az egyik reggel a szemerkélő esőben kellett gyülekeznünk a diákothon udvarán. Felszólítottak bennünket, hogy a forradalom védelmére fogjunk fegyvert. Kérték, jelentkezzenek önkéntesek, akik készek harcolni a szabadságért. Azok a fiatalok, akik jelentkeztek a harcra, már kaptak is az udvaron várakozó teherautóról fegyvert és lőszert. Aznap este már mentek is „szolgálatba”. Másnap reggel találkoztunk velük a diákothon folyosóján, fáradtan, esőtől átázva tértek vissza a kollégiumba. Voltak köztük lengyel diákok is, lengyel nemzeti zászlóval a ke-

zükben. Ők azt mondták: „harcoltunk”. Híre jött az egyetemisták körében, hogy a zöldhatáron Nyugatra lehet menni, disszidálni lehet. Sok magyar egyetemista hagyta el akkor Magyarországot, hogy idegenben folytassa, vagy ne folytassa a tanulmányait. Később az egyik magyar évfolyamtársamtól Ausztráliából kaptam képeslapot, feladócím nélkül.

Manapság, a régi fényképeket nézegetve, sajnos már csak egyet-kettőt tudok beazonosítani, nem tudom megmondani, hogy a város melyik részén készültek a képek. Persze ebben hátrányban vagyok a pestiekkal szemben. Nem emlékszem, hol cseppentünk bele egy lövöldözésbe, amikor valamilyen zezugban, vagy egy kapualjban találtunk menedéket, hosszú órákon át ki sem mertük dugni a fejünket. Abból az időből Budapesten csupán néhány helyet jegyeztem meg, ahol csakugyan jártam, ahol iskolatársaimmal bolyongtam. Azóta persze már jártam Budapesten, és mindörökre megjegyeztem a Korvin-közt, a Moszkva teret, a Széna teret, a Köztársaság terét és azokat a helyeket, ahol a leghevesebb harcok dúltak.

50 év elteltével sokan emlékeznek az akkori eseményekre, sokan mondják el akkori élményeiket. Csakhogy ötven év nagy idő, ki így, ki úgy emlékezik vissza a történésekre. Akadnak olyanok is, akik szeretnek „szerepelni”. Nem kétséges, hogy több ezren vettek részt a forradalomban. Az igazi hősök azok, akik életüket adták a forradalom eszméiért, az igazi hősök azok, akiket később halálra ítélték és kivégeztek. Hősök azok is, akiket életfogytiglani vagy hosszú évekre tartó szabadságvesztésre ítélték. Csak-

A felvonulás • Szilágyi László felvétele

*Elestett forradalmár nemzeti zászlóval letakart teste
Szilágyi László felvétele*

hogya a „pesti srácokon” kívül, jelenleg sok hatvanéves is szerepel a médiákban, az események tükrében. Ez a korosztály akkor lehetett tíz, illetve alig múlhatott tíz éves. A visszaemlékezések olykor zavarosak is. Én viszont 1956-ban már 22 éves múltam, sőt a II. világháború élményei sem voltak távol tőlem. Átéltük az öthetes frontátvonulást, a frontvonalban levő szülőfalum minden szenvedését. Láttam sebesülteket, láttam halott katonákat, részt vettem katonatemetéseken. Láttam szétlőtt házakat, szétlőtt iskolát, égő csűrőket. De ilyen megcsónkított, vadálatként agyonvert embereket még sehol sem láttam, mint itt. Ez már nem a „tisztá” forradalom volt! Nem az, amit az egyetemi ifjúság akart, ez már anarchia volt. Elhatároztam, ha lehetőségem adódik, hazajövök. 1956. október 29-én vonatra ültem, és november 2-án már itthon is voltam – sok mindenki segítségével. Szabó István barátom pedig november 3-án, a csehszlovák nagykövetség alkalmazottjaival együtt hajón érkezett Pozsonyba.

Mivel a vonat csak Hidasnémetiig jött, az országhatáron gyalog jöttem át. Az útlevél ellenőrzésekor a csehszlovák határőrök megkérdezték, hogy honnan jövök. Amikor megmondtam, hogy egyenesen Budapestre érkeztem, mindjárt nagyobb érdeklődés volt irántam. Kérdezték, milyen a helyzet Budapesten, milyen a közhangulat, kérdezték, mit láttam, milyen harcok folynak az utcákon, ki ellen harcolnak, a hatalomban ki játssza a vezető szerepet, milyen az ÁVH, a rendőrség, a katonaság helyzete, viszonya és tevékenysége, van-e elég élelmiszer az emberek számára stb. Röviden elmondtam nekik, amit a fővárosban láttam és hallottam.

Éjszaka volt, vonat nem indult tovább. Hernádcsányban arról értesítettek, hogy nemsokára megy tőlük egy autó Kassára, és feltehetően magukkal visznek engem is, ha akarom. Vagy húsz perc múlva elő is állott egy fekete autó, ketten ültek benne, és felajánlották, hogy ha Kassára akarok utazni, szívesen elvisznek. Örültem, mert minél hamarabb otthon akartam lenni. Kassára érve, a békés és kivilágított városban nyugalom volt. Utastársaim ugyan nem kérdezték meg tőlem, hogy hol akarok kiszállni. Csak amikor láttam, hogy a vasútállomáshoz a lehető legközelebb vagyunk (a Fő utca és a Malom utca sarkán), és még ezek után is tovább haladunk, akkor jegyeztem meg, hogy én megköszönném a szívességüket, és esetleg

kiszállhatnék. Biztosítottak, hogy a vasútállomásra visznek. Aztán még néhány utcán áthajtottak, és egy oldalbejárat előtt megálltak. A rendőrség épülete előtt álltunk meg. Az épület bejáratán nem volt tábla. Meg is jegyeztem az orrom alatt, hogy a rendőrség épületétől elég messze lesz kijutnom a vasútállomásra. Utastársaim el is csodálkoztak, hogy tulajdonképpen ismerem Kassa utcáit. A városban a néhány kilométernyi többlettutazással azt akarták elérni, hogy megzavarjanak, ne tudjam, hogy hol vagyok.

Kis várakozás után az autónk begördült a rendőrség udvarára. Felkísértek az emeletre, ott az egyik szobában egyedül várt rám egy kihallgató tiszt. Millió kérdés, keresztkérdés hangzott el. A kihallgatás kb. négy óra hosszat tartott. Különösen arra voltak kíváncsiak, ki szervezte Budapesten az október 23-i felvonulást, és kik azok az egyetemi vezetők és tanárok, akik részt vettek benne. Főleg ezeknek a neveit szerették volna hallani, de elmondtam, hogy a felvonulás szervezőit nem ismertem és nem is ismerhettem. Ezek után azt kérték, hogy legalább azt mondjam el, hogy a szervezők közül ki milyen tisztséget töltött be az egyetemen. Erre sem tudtam válaszolni. A budapesti egyetemen eltöltött néhány hét alatt csupán két-három előadót és két-három tanársegédet ismerhettem meg. Aztán mesélnem kellett, napról- napra el kellett mondanom, hol jártam, mit láttam. Megkérdezték, mit csináltam a forradalom másnapján, október 24-én, mit hallottam, esetleg milyen megmozdulásban vettem részt. Ahogyan vissza tudtam emlékezni a történetekre, nagyjából el is mondtam nekik. Konkrét dolgokat azonban nem tudtak meg tőlem, mert én sem tudtam ezeket. Reggel lett, amikor végeztek a kihallgatással. Mindvégig udvariasan, korrektül bántak velem. Már a főbejáraton kísérték ki.

A következő években soha senki sem tette szóvá nekem, soha senki nem kérdezett arról, hogy a forradalom és a szabadságharc kezdetén, 1956. október 23-án mit csináltam Budapest utcáin a többi egyetemistával egyetemben. A filmtekercset azonban sokáig megőriztem.

A szerző

*Köteles Ágoston feldolgozása***Juhász Ferenc (1922–2007) kálváriája**

Juhász Ferenc életének kálváriáját nem a harctéren, nem az orosz fogságon keresztül, de sokkal inkább a háború utáni ún. „osztályidegen” világ szerencsétlen áldozataként kívánom bemutatni. A beszélgetést 2004. december 7-én rögzítettem Tornán, Juhász Ferenc lakásán. Feri bácsi már komoly beteg volt, a kezével is támaszkodva, óvatos lépésekkel közeledett, s örült, hogy meglátogattam. Felesége, a Szádudvarnokból származó **Mátyás Mária** (sz. 1930), mint mindig, most is kedvesen fogadott.

De sok szép növendék üszőt nevelt fel az öreg Mátyás Szádudvarnokon, állatkereskedő koromban, az 1960-as években! Két szép deres lova volt, azzal járt, emlékszem rá. Előbb erről váltunk szót Feri bácsival.

– Ezek az emberek munka nélkül, a munka öröme nélkül, a föld, az állat szeretete nélkül nem tudtak élni. Udvarnokiban nem csak az apósomnak volt szép lova, de **Viszlay Endre** és **Pál Pista** bácsinak is szép lovai voltak. Ha ezek az újfaluhi búcsúra mentek, a két hátsó lábán eresztették be a lovakat a szekérrel együtt a faluba. Ezek az emberek, ha üszöt vittek a vásárra, azt kantárral vezették, s azon túl, hogy az az állat tiszta volt, mint a patyolat, szelíd is volt, és lábujjhegyen járt. A gazdája beszélgetett az állattal. Ma meg, ha el akarnak egy állatot szállítani, megjelennek a gondozók és mindenféle idegenek nagy lármával, az állat megijed, nem tudja, mit kívánnak tőle, s volt rá eset, hogy agyonverték, mert nem akart az autóra felmenni.

– Tudok arról, hogy a II. világháború hősi halottainak és áldozatainak emléktáblája Tornán személyesen a maga nevéhez fűződik...

– Közgyűlést hívtam össze, voltam a plébánosnál, hogy hirdesse ki, kértem az önkormányzat segítségét, az Állami Gazdaság (ÁG) és a Termelőszövetkezet (TSZ) támogatását. A tornai gróf fia is odaveszett, annak birtokát, földjét az ÁG használta, soha senkinek egy fillér földbérletet nem fizettek, így tettem fel a kérdést. A többi szerencsétlen áldozatnak, kinek semmi, kinek kevés, kinek több földje volt, azt meg a szövetkezet használja, és ha nincs is rá törvény ebben az országban, de létezik lelkiismereti törvény is. Elmentem az urakhoz, az új gazdagokhoz és ezt így elmagyaráztam nekik. Nem adtak annyit, amennyit kértem, de nem is utasítottak el. Most már tudom, hogy többet kellett volna kérnem, hogy megkapjam azt, amire szükségem van, de hozzájárult az önkormányzat is, úgy-hogy keservesen összejött rá.

Apai nagyapám, **Juhász József** egyszerű, tisztességes ember volt. Édesapám, **Juhász István** (1898–1967) az I. világháborúban az orosz fronton volt. Nagyapámnak volt egy kis pénze, de odaveszett az I. világháború hadi kölcsönébe. Így az apám 1924-ben, amikor én két éves voltam, elment Kanadába dolgozni. Édesanyám itt maradt egy gyerekkel és egy féllábú anyóssal (**Soltész Ferencné Molnár Terézia**), akinek orbánc végett amputálták a lábát.

Juhász Ferenc családja körében

Juhász Ferenc és Köteles Gusztáv

Édesapám 1936-ban jött haza Kanadából, tehát 12 évet volt távol, hogy összeszedje magát. Északon dolgozott egy farmernél, s ott bizony hidegek vannak. Már az I. világháború sem használt az egészségének – a teljes képhez ez is hozzátartozik – de ez a 12 év Kanada betett az egészségének.

Mennyi álmodozó naiv ember volt és van ma is a világon, aki azt gondolta és gondolja, hogy Kanadában, Amerikában tejben-vajban lehetett fürödni, hogy ott kolbászból van a kerítés és sült galambok repdesnek! A csürben aludtak, úgyhogy látták a csillagokat. A széklet megfagyott, a ruha rájuk fagyott, megfáztak, nyavalyát, reumát szereztek. Tizenkét évi távolléte után ugyanabban a sárga cipőben jött haza, amelyikben elment, ugyanabban a ruhájában, nadrágjában, amit magával vitt. A cipőt sóltan vajjal kente, hogy ne kelljen pénzt kiadni, amire nem muszáj, mert ellenkező esetben el lehetett abból a keresetből éldegélni, de nem lehetett volna semmit megspórolni, hogy ha hazajön, veygen egy kis földet és házat.

Feri bácsi elmondása szerint 1927-ben 1000 amerikai dollár 40 000 cseh koronát ért. Ennyibe került akkor Tornán az a ház, amit az apja még elutazása előtt kinézett. Az édesanyja felvette a kölcsönt, és beköltöztek a házba. A kölcsönt fizetni kellett, és nem jött a pénz Kanadából. Az apja megkereste már az 1000 dollárt, csak a farmer visszakölcsönözte tőle, mert őt azon az éven természeti csapás érte. Már pedig ha maradni akart, nem tehetett mást, mint visszaadta kölcsönbe az 1 000 USD-t! A bank viszont nem várt, a házat gyorsan el kellett adni, amiért csak 20 000 csehszlovák koronát kaptak. Hogy vissza tudják fizetni a másik 20 000 koronát, el kellett adni 3,5 hold földet.

Közben az apja reumája már oly fájdalmas volt, hogy kórházi kezelésre szorult, amiért akkor (1934-ben) Kanadában naponta öt dollárt kellett fizetni.

Juhász István kanadai 12 évének a mérlege az lett, hogy az 1 000 USD-t a farmertől visszakapta később, amit sikerült megspórolni, abból földet vett idehaza, úgyhogy a felesége örökségével együtt lett 14 ha földje. Kanadából már bottal jött haza 1936-ban, nemsokára leesett a lábáról, és maradék életét 1967-ig tolószékben töltötte. Még hazaérkezése után, tekintettel betegségére, rokkantságára, egy cukrászda üzemeltetésére kapott engedélyt. Az újfalusi gyerekek többször megfordultak **Bencsik Sándor** kanonokkal ebben a cukrászdában, de úgy, hogy ahány gyerekkel beállított, annyi csomag cukorka került a pultra, és az előre megbeszéltek szerint az eladó a pult mögül eltűnt, a kanonok úr annyit mondott: „most”! Minden gyerek megragadott egy csomagot, és a város végéig rohantunk örömben, ott vártuk meg a kanonok urat. Természetesen a cukorkát ő fizette ki, de jót mulatott a tolvajokon.

Így lett Juhász Istvánból, illetve fiából, Juhász Ferencből 14 ha földdel és egy cukrászdával 1945 után osztályidegen, reakciós, szabotőr. Tornán csak egy nagybirtokos volt, a legutolsó **Palavicini gróf**. Kiszgazdák közül viszont Juhász Ferenc a 14 ha földdel és a cukrászdával útjában állt a világot megváltó új rendszernek, szálla lett a világ proletárjainak szemében. Volt még egy jobb módú gazda Tornán, hasonló földterülettel és gazdasággal: Raichel János, akinek édesapja négy testvérével távozott Amerikába a megélhetés végett. A négy testvér közül csak a **Raichel János** édesapja tért vissza keservesen megtakarított pénzével, hogy idehaza megalapozza gazdálkodásának, megélhetésének az alapját. E két gazdaságnak viszonylagos nagyságán kívül a hierarchiában betöltött személyiségük sehol elő nem írt tekintélyt és tiszteletet parancsolt.

Azt a már magától értetődő törvényszerűséget pedig nem volt nehéz felismerni, hogy e két személy meggyőzése, illetve nem válogatott eszközökkel történő kényszerítése – megtörése – megnyitja a kaput az egész község szövetkezetesítése előtt. Juhász Ferencnek valamivel több földje volt, és cukrászdája is, így ő lett az első célpont. Juhász István a tolószékben hallani sem akart arról, hogy a fia beadja a földjét a szövetkezetbe. A cukrászdára olyan adót, a földterületre olyan kötelező beszolgáltatást írtak elő, amit lehetetlen volt teljesíteni. Így 1949 őszén közölték vele: vagy beadja a földet és állatot a szövetkezetbe elsőként, vagy pedig szabotázás, bűntény elkövetéséért börtönbe zárják.

– Nem hittem a fülemnek – mondja Feri bácsi. Nem hittem, mert én semmit el nem szabotáltam, semmilyen bűntényt el nem követtem. Ott volt a szerencsétlen apám, akkor ott volt az öcsém, Tomi, hároméves, róla is nekem kellett gondoskodnom, a feleségem állapotos. Engem nem zárhatnak börtönbe!

Feri bácsinak nehezebbre esik felállni, mégis megteszi, egy jócskán megviselt papirost hoz elő, és a kezembe adja. Úgy beszél arról a bírósági végzészről, mint élete legnagyobb sérelméről.

– Olvasd el! – mondja.

A bírósági végzés lényege az, hogy Juhász Ferencet és négy társát a *Szepsi Népbíróság* 1950. április 14-én bűnösnek találta, és ezt a határozatot a *Kassai Megyei Bíróság* 1950. május 6-án megerősítette, és elrendelte, hogy Szepsiben a városi hangosbemondó, mint elretentő esetet – mások megfélemlítésére – ezt közzé tegye.

Az ítéletek különbözőek voltak: Juhász Ferencet 13 hónapi börtönbüntetésre, 10.000 korona befizetésre, esetleg 20 nap szabadságvesztésre, polgárjogainak három évig tartó elvesztésére ítélték.

Most a felesége szól közbe, de zokogva:

– Állapotos voltam, éjszaka vitték a csendőrök... Hogy én mit éltem át!? Belebetegedtem én is, és a magzatom is, szültem egy beteg kislányt.

– *Tudom, a Katikát.*

– A csendőrök rendesek voltak, hisz ismertek. Szégyellték magukat, hogy engem kell nekik kísérni. Így az állomáson azt mondták: nem kísérünk a börtönig, el tudsz te menni egyedül is, és ne haragudj ránk, nekünk teljesítenünk kell a kötelességünket. Úgyhogy egyedül mentem egy táskával 18 hónapra. A börtön előtt kirázott a hideg, mert eszembe jutott az otthoni sok szerencsétlenség. Így nem mentem be a börtönbe, de elmentem az államügyészhez, aki megrémült, amikor meglátott, és rám rivallt: „*Ember, mit gondolsz, meddig akar még itt sétálfikálni, magának már rég a börtönben kellett lenni!*” Alig tudtam szóhoz jutni, talán el is sírtam magam, hogy halasztást kérek, én nem hagyhatom ott az apámat, az állapotos feleségemet, a hároméves öcsémet. Néma csend következett, az államügyész nehéz helyzetbe került. Újra kitört belőle a düh:

„*Értse meg, nem segíthetek magán!*” Ekkor már láttam, hogy be kell mennem a börtönbe, így lehajtott fejjel megfordultam, és elindultam. Még nem értem az ajtóhoz, amikor utánam szólt: „*Tudja, ki segíthet magán? Az orvos, ő javasolhat magának 6 hónapi halasztást.*” Így mentem az orvoshoz, így kaptam halasztást, így volt időm mindent átgondolni újra, így kellett lassan beletörődni abba, hogy egy szál ember egymagában a megváltoztathatatlan nem képes megváltoztatni.

Miközben telt az idő, újra és mindig gyakrabban meglátogatták az agitátorok. Nem fogunk vele sietni, van még idő, majd mi szólunk, hogy mikor, de Tornán neked kell elsőnek aláírni a szövetkezetet! Beállsz a pártba, csak ennyi az egész, és te leszel Tornán a tsz-elnök. Így is lett.

Kati lányunk epilepsziával született, **Klotnya Laci** volt a férje, meghalt.

– *Ismertem – szőlők közbe –, nálunk dolgozott, Bodolóban, a teherforgalmi részlegen.*

– Ja, igen, hisz te vetted fel. Két lányuk született: az egyik **Melinda**, ő **Zsigrai Gabi**hoz ment férjhez, aki autóval karambolozott, és a mellette ülő **Róbert Roland** meghalt. A másik lányuk, **Gabriella** Görgöre ment férjhez **Icsó László**hoz, a cementgyárban dolgozott, és megégett. Halottál róla?

– *Természetesen.*

– Két kislányt hagyott maga után: **Szintiát** és **Krisztiánát**. Az utóbbi négyéves sem volt.

– *S hol van most a **Kató** lányuk?* – teszem fel a kérdést.

– A Somodi fürdőben, az öregotthonban.

Miközben hallgatom Feri bácsit, a felesége könnyezik, de ő csak mondja, mondja és mondja. Úgy mondja, mint ha életében utoljára mondaná, én pedig nem vagyok jó színész, párás lett a szemem.

– *Feri bátyám, kénytelen vagyok más kérdést is feltenni!*

– Hát kérdezz!

– *Most már összegezve élettapasztalatát, ha visszatérint az életére, annak társadalmi rendszereire, hogyan ítéli meg azokat?*

– 1937-38-ban jól kerestem, pedig még fiatal voltam, Francia pénzen épült Torna térségében a határ mentén kilenc betonbunker. **Holi Józsi**val hordtam a kavicsot a bódvavendégi Csikos patakából. Olyan jól sem azelőtt, sem azután soha nem kerestem. A kommunista világot Csehszlovákiában három időszakra kell osztani. **Sztálin** haláláig a bolsevizmus, az mindennél rosszabb volt, attól rosszabbat kitalálni sem, álmodni sem, elképzelni sem lehet. Sztálintól **Dubček**ig némi enyhülés volt tapasztalható, de az enyhülés csak remény maradt addig, amíg **Brezsnyev** volt hatalmon. A harmadik időszakot Brezsnyev halálától tenném 1989-ig. Ami most itt van, rosszabb a kommunista világ harmadik időszakánál.

– *Miért?* – kérdezem.

– *Hogy miért? Hogy lehet ilyet kérdezni? Hát nem tudod?*

– *Tudom, de én a maga véleményére vagyok kíváncsi!*

– *Hát akkor ide figyelj! Abban az időben, ha valaki nem*

akart dolgozni, bevették Sacára a rabokhoz, kapott egy csíkos inget, korbáccsal és fegyverrel felügyeltek rá, hogy dolgozzon. Ma pénzt adnak annak, aki nem dolgozik. A munkaképes, tehetséges fiatalok dolgos napokon rülettoznak, kártyáznak, isznak, lopnak, legjobb esetben tévét néznek, és – tisztelet a kivételnek – nem gondolkoznak. Mert ez így jó az államnak, s valami titkos, láthatatlan, arcát soha nem mutató világhatalmi örületnek.

Az volt a szállóige, hogy a kommunizmus nem a becsületes és nem a rendes emberek társadalmi rendszere volt. Tegyük fel, hogy így volt – a harmadik időszakról beszélek –, de annyi bitangot és gazembert, annyi kapzsit és szélhámost, annyi újjagdagot, mint amennyi itt a földből kinőtt, a kommunizmus nem látott! Hason csúsznak a hatalom előtt, de irlgalmatlanok és kegyetlenek a szegényekkel és a szerencsétlenekkel szemben. Képmutatók, farizeusok (tisztelet a néhány kivételnek), megtévesztők, félrevezetők. Az ötvenes évek elején elvették a paraszttól a földet, s mindenki azt hitte, ez már így lesz a világ végéig. Mit ad Isten, a föld a helyén maradt, telekkönyv szerint mindenki visszakapja azt. De ez a sok zsvány gyárat, kórházakat, vagyonokat, birtokokat, földeket kaparint meg vasalt ingben, anélkül, hogy egy korona hitelt vagy kölcsönt venne fel. Ilyet még ez a sáros világ nem látott! A volt szlovák mezőgazdasági miniszter, **Baco** tulajdona az állami gazdaságok zöme. Ha én vagy te 1989 előtt hazavittél volna egy süldő malacot, úgy, hogy nem fizetsz meg érte, s bejelentették volna a „*Ludová kontrolára*” (Ellenőrzési Hivatal) megbüntettek, figyelmeztettek volna, ismételt esetben ki is rúgtak volna. Hát képzeld el, milyen keservesen szerezte az apám azt a pár hold földet, azt a vagyont, amit összetettünk a tsz-be. A csehszlovák mezőgazdaság szépen fejlődött, egész életemben másutt sem dolgoztam, csak a szövetkezetben, úgy, hogy szép vagyónrészem lett. Annyi baj és tragédia, amennyi ezt a családot érte! Itt vagyunk rakásra, betegen, a kislányok árván. El is adtam volna mindjárt a kezdetén a vagyonomat, de hogyan lehet ez a világ ilyen arcátlan, hogy 100 Sk vagyónértékért 8 Sk-t kínálnak! Majd később nagylelkűen 10, sőt 15 Sk-t! Honnan van az újjagdagoknak annyi pénzük, hogy 20 település állami gazdaságát fel tudják vásárolni?

– *Feri bácsi! Gazsovszky Árpai bácsi elmesélte egyszer egy borospincében, hogyan alapította meg Vendégiben a szövetkezetet.*

– Ha az egész falut börtönbe zárták volna, akkor sem adták volna oda a szegénységüket, nem írták volna alá a szövetkezetet, míg azt az előkelő gazdák meg nem teszik. Minden faluban tudták, ki az a két viszonylag tekintélyes gazda, akinek gazdálkodása, viselkedése, döntése példa értékű volt, hogy úgy mondjam, sehol meg nem írva kövendő. Ilyen volt Bódvavendégiben a római katolikus vallású és viszonylag jómódú **Haraszi József** és a református vallású **Zsóka István**. Csak kettőjükkel tárgyaltam – mesélte **Gazsovszky Árpád**. – Esténként jártam hozzájuk, hogy napközben nyugodtan dolgozzanak, s amikor elvégezték az állatokat, éjszakákba nyúló estéken készítettem fel őket az elkerülhetetlenre. Megmagyaráztam nekik, ha

bezárják őket, kényszerrel fognak velük szemben alkalmazni, az egészségükkel, az életükkel fizetnek, tönkreteszik a családjuk jelenét, a gyerekek jövőjét. Meg tudtam őket győzni erőszak nélkül, de már abban nem tudtak meggyezni, hogy kettőjük közül melyik legyen az első, aki aláírja a nyilatkozatot. „*Vigyenek inkább börtönbe, de elsőnek nem írhatom alá*”, jelentette ki határozottan az egyik is és a másik is. Ekkor született meg Gazsovszkyknak az ötlete, hogy a két gazda elkerülje az erőszakot. Elővett egy ceruzát, kétfelé vágta, mindkét ceruza egyik végét meghegyezte, kezükbe adta, eléjük tette a nyilatkozatot, megmutatta nekik, hol kell aláírni. Akkor még villany nem volt, elfújta a petróleumlámpát, hogy soha senki ne tudja meg, ők maguk sem, hogy ki írta alá elsőnek. Így született meg a két első nyilatkozat Bódvavendégiben, és azt követően belépett a szövetkezetbe az egész falu. Így lett Haraszi Józsefből Bódvavendégiben az első tsz-elnök, Zsóka Istvánból az első növénytermesztő.

– *Hogyan lehetséges ez? Tornán elsőként csak egy személyel, vagyis vele foglalkoztak, csak vele szemben alkalmazták erőszakot, de nem több gazdával – mint Csécsben – és legalább kettővel, mint Bódvavendégiben.*

– Minden község egy külön személyre volt bízva. Mindnyájuk közül (a piszkos munka ellenére is) Gazsovszky volt a legrendesebb agitátor. Ő nagyon fifikás volt, nagyon népszerű, mert nagyon tudott a nép – a kiszemelt áldozat – nyelven beszélni, nem utolsó sorban tökéletesen beszélt magyarul. Hogy hol tanult meg ez az ember ilyen szépen magyarul!?

– *Miskolcon volt forgalmista a háború előtt – teszem hozzá.*

– Ha ő jött volna Tornára, biztos nem kerülök bíróság elé. Ő még azt is tudta, hogy Bódvavendégiben két gazdát kell meggyőzni, mert ott két erős felekezet volt, és van ma is. A reformáció ideje alatt a **Magócsi** családé volt a tornai uradalom, így Torna a templommal együtt teljesen reformálódott. Ahogy a Magócsi család kihalt, jöttek a **Keglevich**ek, akik **Herkó páter**rel visszakatolizálták Tornát a templommal együtt. A reformátusokat Szádellőbe és Ájba üzték, így lett színtiszta katolikus Torna, vele egy időben Szádudvarnoki és Somodi is. A háború után Torna homogén vallású volt, homogén ma is, ezért volt elég egy személyel szemben alkalmazni erőszakot. Reicheléknél a földre több testvér jutott, akik már felnőttek voltak, de az öcsém még gyerek, és nálunk üzlet is volt. A kényszerlépésem elrontotta addigi jó viszonyomat **Reichel Jánossal**, mert tudta, hogy ő sem kerülheti el a belépést. Egy időre – amíg be nem lépett ő is – még a beszélő viszony is megszűnt közöttünk.

A tornai Juhász Feri bácsi a II. világháború áldozatainak állított emléktáblára azt is odaíratta: „*48 elhurcolt zsidó család*”. Amikor megkérdezem, hogyan emlékszik vissza az elhurcoltakra, azt feleli:

– Éltek a maguk békés életét, kiskereskedők voltak, pezsgett tőlük az élet Tornán. Soha senkinek baja nem volt velük. Senkinek nem kellett utaznia semmiért sehová, ők mindenkinek mindent beszereztek.